

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ZNANSTVENORAZISKOVALNI CENTER
Inštitut za marksistične študije

1983

X-2

VESTNIK IMŠ

VESTNIK

1983/1—2



Ljubljana 1984

YU ISSN 0351-6881

Vestnik IMŠ

Letnik IV, številka 1—2/1983

UDK 3

Vestnik Inštituta za marksistične študije ZRC SAZU

Glavni urednik: akad. prof. dr. Boris Majer

Vestnik ima 2 številki letno

Uredništvo: Inštitut za marksistične študije ZRC SAZU, Novi trg 5/III, YU —
61000 Ljubljana, p. p. 323/VI, tel. (061) 223-722

Naročila: Cankarjeva založba — Knjigarna v Slovenski Matici — Trg osvoboditve 7,
YU — 61000 Ljubljana

Tisk: Tiskarna »Jože Moškrič«, Ljubljana

Nenaročenih rokopisov ne vračamo

Vestnik sofinancira Raziskovalna skupnost Slovenije

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI

ZNANSTVENORAZISKOVALNI CENTER

Inštitut za marksistične študije

VESTNIK

1983

Sprejeto na seji predsedstva Slovenske akademije znanosti in umetnosti dne 20. 10. 1983

ZNARSTVENORAZISKOVALNI CENTER
Instituta za namenske študije

VESTNIK

Vsebina

Karl Marx

OČRTI KRITIKE POLITIČNE EKONOMIJE (Prvi osnutek) 1857—1858 —
(iz poglavja o denarju in iz poglavja o kapitalu) 7

Mladen Dolar

HEGEL ALI SPINOZA (Ob Machereyevi knjigi) 73

Rado Riha

MARXOVA TEORIJA DENARJA V OČRTIH (Ob Backhausovi rekon-
strukciji Marxove teorije vrednosti) — 2. del 91

Pavle Zgaga

K MARXOVI PRVI KRITIKI HEGLA 117

SINOPSIS 126

Karl Marx

OČRTI KRITIKE POLITIČNE EKONOMIJE

(Prvi osnutek) 1857—1858

(konec poglavja o denarju, začetni del poglavja o kapitalu)

GRUNDRISSE DER KRITIK DER POLITISCHEN ÖKONOMIE (Rohentwurf) 1857—1858

Prevedel in uredil Rado Riha

Prevod je narejen na podlagi izdaje Marxovih Očrtov v MEGA² II. 1.1., Berlin 1976, str. 104—173.

Redakcijske opombe — prevodi tujejezičnih vložkov, prevajalske opombe in bistvenejši popravki — so označene z dvignjeno arabsko številko¹ in navedeni pod krajšo črto na dnu strani.

Redakcijska pojasnila so označena s tekočimi arabskimi številkami v oglatih oklepajih¹ in navedena za prevodom samega besedila.

Pod daljšo črto na dnu strani prinašamo smiselno izbrane znotrajtekstovne različice Marxovega rokopisa. Številka pred različico označuje vrstico, v kateri se različica nahaja.

Naslove v oglatih oklepajih je postavila redakcija MEGA².

Pojasnila in variante so povzeta po aparatu v MEGA², upoštevana pa je tudi francoska izdaja Očrtov, Edition Sociales, Paris 1980.

Razlaga uporabljenih diakritičnih znakov:

[] redakcijska dopolnila ali rekonstrukcija Marxovega teksta

/ začetek ali konec strani v Marxovem tekstu

/1/ začetek paginirane strani v Marxovem tekstu

]: :] dodatek, vstavek

> spremenjeno v

{ } oglati oklepaji pri Marxu

< > izčrtanja besedila.

POGLAVJE O DENARJU^[1]

[Nadaljevanje]

[Plemenite kovine kot nosilke denarnega razmerja]

2)¹ Iz doslej razvitega izhaja toliko: poseben produkt (*blago*) (material) mora postati subjekt denarja, ki eksistira kot lastnost vsake menjalne vrednosti. Subjekt, v katerem je predstavljen ta simbol, ni irelevanten, ker so zahteve, postavljene prikazujočemu, vsebovane v pogojih — pojmovnih določitvah, določenih razmerjih tistega, kar je treba prikazati. Raziskovanje plemenitih kovin kot subjektov denarnega razmerja, kot njegovih inkarnacij, torej nikakor ni, kot meni Proudhon, zunaj področja politične ekonomije, prav tako kot fizična kakšnost barv in marmorja ni zunaj področja slikarstva in kiparstva. Lastnosti, ki jih ima blago kot menjalna vrednost in s katerimi se njegove naravne kvalitete ne ujemajo, izražajo zahteve, ki jih je treba postaviti blagom, ki so kat' exochen² material denarja. Te zahteve [so] na stopnji, o kateri za zdaj edino lahko govorimo, najpopolneje realizirane v plemenitih kovinah. Kovine na sebi kot produkcijski instrumenti [imajo] prednost pred vsemi drugimi blagi, med kovinami pa tista, ki je najprej najdena v svoji fizični popolnosti in čistosti — zlato; nato baker, nato srebro in železo. Prednost plemenitih kovin pred drugimi je spet, da realizirajo *kovino*, kot bi dejal Hegel.^[1a]

The precious metals uniform in their physical qualities, so that equal quantities of it should be so far identical as to present no ground for preferring the one for their other. Ne velja na primer za equal numbers of cattle and equal quantities of grain.^{3[2]}

a) Zlato in srebro v razmerju do drugih kovin

Neplemenite kovine na zraku oksidirajo; plemenite (živo srebro, srebro, zlato, platina) se na zraku ne spreminjajo.

Aurum (Au). Specifična teža = 19,5; tališče: 1200° C. »Sijajno zlato^[3] je najbolj bleščeča se izmed vseh kovin, zato so ga že stari imenovali

¹ Na kaj se natanko nanaša 2), ni ugotovljivo.

² par excellence, nasploh

³ Plemenite kovine, ki so po svojih fizikalnih lastnostih enolične, tako da bi morale biti njihove enake količine toliko identične, da ne bi bilo razloga, da damo eni prednost pred drugimi. ... za enako število živine niti za enako količino žita.

4 prikazu > prikazujočemu
10 vrednost > menjalna vrednost

sonce ali kralj vseh kovin. Precej razširjeno, nikoli v velikih količinah in je zato tudi dragocenejše od drugih kovin. Praviloma ga je najti čistega, deloma v večjih kosih, deloma vključenega v majhnih zrnih v drugih rudninah. S preperevanjem teh rudnin nastane zlatonosni pesek, ki ga vsebujejo mnoge reke in je mogoče iz njega izprati zlato zaradi njegove velike specifične teže. Izredna raztegljivost zlata: 1 *gran*⁴ je mogoče razvleči v 500 čevljev dolgo žico ali pa ga je mogoče skovati v lističe, katerih debelina je komaj $\frac{1}{200\,000}$ [cole]. Zlata ne napada nobena kislina,

topi ga edino klor, ki se sprošča iz zmesi solitrne kisline in solne kisline — *kraljeva voda*. Pozlatitev.

Argentum (Ag). Specifična teža = 10. Tališče = 1000⁰ C. Svetel sijaj; najprijetnejši med vsemi kovinami; zelo belo in raztegljivo; mogoče ga je oblikovati v okrasne izdelke in razvleči v tenke žice. Srebro najdemo čisto; zelo pogosto v obliki spojin v srebrovih svinčevih rudah.

Doslej *kemične* lastnosti zlata in srebra. (Ločljivost in zopetno zlitje, homogenost čistega zlata in srebra znani.) *Mineraloške*:

Zlato. Gotovo je nenavadno, da se kovine, čim bolj so plemenite, tem pogosteje pojavljajo same in ločene od teles, ki nastopajo običajno, višje nature, oddaljene od preprostih. Tako nahajamo zlato praviloma čisto, kristalno v različnih oblikah kocke ali v najraznovrstnejših oblikah: nepravilni kosi in zrna, pesek in prah, oblika, v kateri je vključeno v mnogih kameninah, npr. v granitu, z njihovim drobljenjem pa v pesku //29/ rek in v produ naplavin. Ker dosega zlato v tem stanju specifično težo do 19,4, je mogoče dobiti celo tiste fine zlate delce, če zlatonosni pesek zmešamo z vodo. Tu se najprej usede kovina z večjo specifično težo, in jo torej, kot rečemo, izpiramo. Najpogosteje je zlatu pridruženo še srebro in najdemo naravne legure obeh kovin, ki vsebujejo 0,16 do 38,7 odstotkov srebra; kar seveda povzroča razlike v barvi in specifični teži.

Srebro. Precej raznovrstno v svojih mineralih, nastopa kot ena pogostejših kovin tako čisto kot tudi legirano z drugimi kovinami ali spojeno z arzenom in žveplom (srebrov klorid, srebrov bromid, bizmutova srebrowa ruda, sternbergit, polibazit etc.).

Glavne *kemične* lastnosti so: *vseh plemenitih kovin*: ne oksidirajo na zraku; zlata (in platine) — kisline ju ne tope, ampak se zlato topi edino v kloru. Neoksidiranje na zraku ju ohranja čiste, brez rje. Prikazujeta se kot to, kar sta. Sta odporna do razkranjanja s kisikom — *neminljivost* (ki jo tako zelo hvalijo stari oboževalci zlata in srebra).

Fizikalne lastnosti: *specifična teža*, tj. veliko teže v majhnem prostoru; zato zlasti pomembna za cirkulacijski instrument. Zlato 19,5; srebro 10; *kovinski sijaj*. Sijaj zlata, belina srebra, blišč, *raztegljivost*: zato tako pogosto uporabna za nakit in za povečevanje drugih predmetov. *Bela* barva srebra (ki reflektira vse svetlobne žarke v njihovi prvotni sestavi); *rdečerumena* zlata (ki uniči vse barvne žarke polikromne svetlobe, ki pade nanj, in reflektira samo rdeče). *Težko taljiva*.

Geognostične lastnosti: nahajamo ju (zlasti zlato) v *čistem* stanju, ločena od drugih teles; posamično, individualizirano. Individualen nastop, samostojen glede na elementarno.

⁴ Angleška utežna enota; velja za plemenite kovine (0,065 g).

Od obeh drugih plemenitih kovin: 1) *platina* brezbarvna: sivo v sivem (ščurek med kovinami); preredka; starim neznana; znana postala šele po odkritju Amerike; v 19. stol. so jo odkrili tudi na Uralu; topi jo le klor; vedno čista; specifična teža = 21; ne tali se niti pri najvišjih temperaturah; njena vrednost je bolj znanstvena. 2) *Živo srebro*: nastopa tekoče; izhlapljivo; hlapi so strupeni; lahko vstopa v tekoče zmesi (amalgame). (Specifična teža = 13,5, vrelišče = 360° C.) Za denar torej nista primerna ne platina, še manj pa živo srebro.

Vsem plemenitim kovinam je skupna naslednja *geognostična* lastnost: *redkost*. Redkost pa je (če ne upoštevamo ponudbe in povpraševanja) element vrednosti v toliko, kolikor tisto, kar je samo na sebi ne-redko, negacija redkosti, tisto elementarno, nima vrednosti, ker se ne prikazuje kot rezultat produkcije. V prvotni določitvi vrednosti je najvrednejše vredno tisto, kar je od zavestne in hotene produkcije povečini neodvisno, ob predpostavki povpraševanja. Kremen nima, relativement parant,⁵ nobene vrednosti, ker ga je mogoče najti *brez produkcije* (najsij bi ta bila le v iskanju). Da bi nekaj tvorilo predmet menjave, imelo menjalno vrednost, ne sme biti dosegljivo vsakomur brez posredovanja menjave, ne sme se prikazovati v takšni elementarni formi, kakor da je skupna dobrina. Redkost [je] v tem pomenu element menjalne vrednosti, in zato je, tudi če ne upoštevamo podrobnejšega odnosa med ponudbo in povpraševanjem, ta lastnost plemenitih kovin pomembna.

Če že obravnavamo prednost kovin kot produkcijskih instrumentov, je zlatu v prid, da je au fond *prva odkrita kovina qua kovina*. In sicer iz dvojnega razloga. *Prvič*, ker nastopa v naravi med vsemi najbolj kovinsko, kot razločena in razločljiva kovina; *drugič*, ker je pri njegovi pripravi narava prevzela delo večine in ker za to, da ga odkrijejo prvič, niso potrebni ne znanost ne razviti produkcijski instrumenti, pač pa samo rough labour.⁶

»Certain it is that gold must take its place as the *earliest metal known*, and in the first record of man's progress it is indicated as a standard of men's position«^{7[4]} (ker kot *prebitek*, oblika, v kateri se bogastvo najprej prikaže. Prva oblika vrednosti je *uporabna vrednost*, tisto vsakdanje, kar izraža odnos individua do narave; 2. oblika je *menjalna vrednost* poleg uporabne vrednosti, njeno (vladanje nad uporabno vrednostjo drugih, njen družbeni odnos: sama zopet prvotno vrednost praznične uporabe, ki sega čez neposredno potrebo.)

/30/ *Very early discovery of gold by man:*

»Gold differs remarkably from the other metals, with a very few exceptions, in the fact, that it is found in nature in its metallic state. Iron and copper, tin, lead, and silver are ordinarily discovered in chemical combinations with oxygen, sulphur, arsenic, or carbon; and the few exceptional occurrences of these metals in an uncombined, or, as it was formerly called, virgin state, are to be cited rather as mineralogical curiosities than as common productions. Gold is, however, always found native or

⁵ relativno rečeno

⁶ grobo delo

⁷ »Zlato nedvomno mora dobiti mesto kovine, ki je bila najprej znana, in prvi zapis o človekovem napredku kaže zlato kot merilo človekovega položaja.«

metallic... Therefore, as a metallic mass, curious by its yellow colour, it would attract the eye of the most uneducated man, whereas the other substances likely to lie in his path would offer no features of attraction to his scarcely awakened powers of observation. Again gold, from the
5 circumstance of its having been formed in those rocks which are most exposed to atmospheric action, is found in the *débris* of the mountains. By the disintegrating influences, of the atmosphere, of changes of temperature, of the action of water and particularly of the effect of ice, fragment of rock are continually broken off. These are borne by floods into the
10 valleys and roll into pebbles by the constant action of flowing water. Amongst these, pebbles, or particles, of gold are discovered. The summer heats, by driving up the waters, rendered those beds which had formed river channels and the courses of winter torrents, paths for the journeys of migrator man; and here we can imagine the early discovery of
15 gold.^[5]

Gold most frequently occurs pure, or, at all events, so nearly so that its metallic nature can be at once recognised tako v rekah kot v quartz veins.^[6]

The specific gravity of quartz, and of most other heavy compact
20 rocks is about 2 1/2, whilst the specific gravity of gold is 18 or 19. Gold, therefore, is somewhere about 7 times as heavy as any rock or stone with which it is likely to be associated. A current of water accordingly having sufficient strength to bear along sand or pebbles of quartz or any other rock, might not be able to move the fragments of gold asso-
25 ciated with them. Moving water, therefore, has done for the auriferous rocks, formerly, just what the miner would do now, break it, namely, up into fragments, sweep away the lighter particles, and leave the gold behind it. Rivers are, indeed, great natural *cradles*, sweeping off all the lighter and finer particles at once, the heavier ones either sticking against
30 natural impediments, or being left wherever the current slackens its force or velocity. (*Glej Zlato* (Lectures on). London 1852). (str. 12 in 13).^[7]

In all probability, from tradition and early history, the *discovery of gold in the sand and gravel of streams would appear to have been the first step in the recognition of metals*, and in almost all, perhaps in all
35 the countries of Europe, Africa, and Asia, greater or smaller quantities of gold have from very early times been washed by simple contrivances from the auriferous deposits. Occasionally, the success of gold-streams has been great enough to produce a pulse of excitement which has vibrated for a while through a district, but has been hushed down again. In
40 760 the poor people turned out in numbers to wash gold from the river sands south of Prague, and three men were able in the day to extract a mark (1/2 lb.) of gold; and so great was the consequent rush to the »digging«, that in the next year the country was visited by famine. We read of a recurrence of similar events several times within the next few centuries,
45 although here, as elsewhere, the general attraction to surface-spread riches has subsided into regular and systematic mining.^[8]

Two classes of deposits in which gold is found, the *lodes* or *veins*, which intersect the solid rock in a direction more or less perpendicular to the horizon; and the drift-beds or »streams«, in which the gold mingled with gravel, sand, or clay, has been deposited by the mechanical action of

water, upon the surface of those rocks, which are penetrated to unknown depths by the lodes. To the former class belongs more specially the art of *minning*; to the latter the simple operations of *digging*. Gold-mining, properly so called, is, like other mining, an art required the //31/ employment of capital, and of a skill only to be acquired by years of experience. There is no art practised by civilised man which requires for its full development the application of so many sciences as collateral arts. But although so essential to the miner, scarcely any of these are necessary to the gold-washer or streamer, who must trust chiefly to the strength of his arm, or the buoyancy of his health. The apparatus which he employs must necessarily be simple, so as to be conveyed from place to place, to be easily repaired if injured, and not to require any of those niceties of manipulation which would cause him to lose time in acquiring of small quantities.^[9]

Razlika between the drift-deposit of gold, best exemplified at the present day in Siberia, California, and Australia; and the fine sands annually brought down by rivers, some of which are also found to contain gold in workable quantities. The latter are of course found literally at the surface, the former may be met with under a cover of from 1 to 70 feet in thickness, consisting of soil, peat, sand, gravel etc. The modes of working the 2 must be identical in principle.

For the stream-works nature has pulled down the highest, proudest and richest parts of the lodes, and so triturated and washed up the materials, that the streamer has the haviest part of the work already done for him; whilst the miner, who attacks the poorer, but more lasting, deep-going lodes, must aid himself with all the resources of the nicest art.^[10]

Gold has justly been considered the noblest of metals from various physical and chemical properties. It is unchangeable in air and does not rust. (Neminljivost prav upor do kisika atmosfere.) Of a bright reddish yellow colour when in a coherent state, and very dense. Highly malleable. Requires a strong heat to melt it. Specific gravity.^[11]⁸

⁸ Človek je zelo zgodaj odkril zlato:

»Zlato se z zelo redkimi izjemami močno razlikuje od drugih kovin, saj ga v naravi najdemo v kovinskem stanju. Železo, baker, kositer, svinec in srebro ponavadi odkrijemo v kemičnih spojinah s kisikom, žveplom, arzenom ali ogljikom; in tistih nekaj izjemnih nastopanj v čistem, ali kakor so temu prej rekli, samorodnem stanju, bi morali navesti prej kot mineraloške redkosti kakor običajno pridobivanje. Zlato pa vedno najdemo v elementarnem ali kovinskem stanju... Kot kovinska masa, nenavadna po svoji rumeni barvi, zato zlato pritegne pogled najbolj neukega človeka, medtem ko druge snovi, na katere verjetno naleti na svoji poti, ne nudijo nobenih privlačnih potez njegovim komaj prebujenim močem opazovanja. Dalje, zlato najdemo v *débris* (meliščih) gora zato, ker se je oblikovalo v tistih skalah, ki so najbolj izpostavljene atmosferskemu delovanju. Zaradi razkrojevalnih vplivov ozračja, temperaturnih sprememb ali delovanja vode in posebej zaradi učinkovanja ledu, so se nenehno lomili kosi od skal. Voda je te kose odpravila v doline, tekoča voda pa jih je s stalnim kotaljenjem spremenila v prod. Med tem nahajamo zlat pesek in drobce. Poletna vročina, ki je izsušila vodo, je struge, ki so jih oblikovali rečni kanali in tokovi zimskih hudournikov, spremenila v steze, po katerih so potovali nomadi; tako si lahko zamislimo zgodnje odkritje zlata.

Zlato najpogosteje nastopa v čisti obliki ali vsaj v skorajda čisti obliki, tako da je mogoče takoj spoznati njegovo kovinsko naravo.

Specifična teža kremenca in večine drugih težkih trdnih kamenin je približno $2\frac{1}{2}$, medtem ko je specifična teža zlata 18 ali 19. Zlato je potemtakem

Torej 3 vrste njegove produkcije: 1) v rečnem pesku. Preprosto najdevanje na površini. *Izpiranje*. 2) v naplavljenih beds⁹. Digging¹⁰. 3) Mining.¹¹ Njegova produkcija ne terja torej nikakršnega razvoja produktivnih sil. Večino dela opravi pri tem narava.

5 (Koreni besed za zlato, za srebro itd. (glej *Grimm*)^[12]; tu se ponuja polno splošnih pojmov *sijaja*, *barve*, ki se bodo kmalu prenesli na besede.

nekako okoli 7-krat težje od sleherne skale ali kamna, s katerima je navadno pomešano. To se pravi, vodni tok, ki je zadosti močan, da nosi kremenčev pesek ali prod ali prod katerekoli druge kamenine, ne more premakniti drobcev zlata, ki so pomešani z njim. Tekoča voda je počela prej z zlatonosnimi kamninami tisto, kar zdaj z njimi počne rudar, drobi jih namreč na drobce, odnese lažje delce in pušča za sabo zlato. Reke so zares velika naravna korita za *izpiranje zlata*, ki na mah odplaknejo vse lažje in drobnejše delčke, težji pa bodisi obtičijo ob naravnih ovirah bodisi obležijo tam, kjer se zmanjša moč ali hitrost toka.

Po vsej verjetnosti, če sodimo po tradiciji in zgodnji zgodovini, bi se *odkritje zlata v pesku in produ rek pokazalo kot prvi korak v spoznavanju kovin* in v skoraj vseh, nemara v vseh evropskih, afriških in azijskih deželah so od najzgodnejših časov večje ali manjše količine zlata izpirali iz zlatonosnih usedlin s preprostimi napravami. Uspeh ob zlatonosnih potokih je bil včasih tolikšen, da je sprožil val razburjenja, ki je nekaj časa trajal na tem področju, nato pa je spet uplahnil. Leta 760 so reveži množično izpirali zlato iz reke južno od Prage, in trije so lahko na dan izločili marko ($\frac{1}{2}$ funta) zlata; zato so množično drli na »zlatokope«, tako da je naslednje leto v deželi zavladala lakota. Beremo, da so se podobni dogodki večkrat ponovili v prihodnjih nekaj stoletjih, čeprav je tako tu kakor tudi drugje popustila splošna privlačnost površinskega bogastva v prid rednega in sistematičnega rudarjenja.

Dve vrsti usedlin, kjer najdemo zlato, debelejšje in tanjše žile, ki bolj ali manj navpično sekajo trdno kamnino; in *naplavine v rečnih koritih* ali »*potokih*«, kjer se je zlato, pomešano s prodom, peskom in ilovico, zaradi mehaničnega delovanja vode kopičilo na površini tistih kamenin, skozi katere tečejo žile do neznanih globin. Za prvo vrsto je značilnejša *rudarska* večšina, za drugo pa preproste operacije v *rudnikih zlata*. Rudarsko pridobivanje zlata v pravem pomenu je tako kakor sleherno rudarstvo večšina, ki terja kapital in spretnost, ki jo je moči pridobiti samo z večletnim izkustvom. Med večšinami, s katerimi se ukvarja civilizirani človek, nobena ne terja za svoj polni razvoj uporabe tolikernih znanosti in pomožnih veščin. Toda če so za rudarja tako pomembne, pa za izpiralca zlata komaj da je katera potrebna, saj se mora zanašati predvsem na moč svojih rok ali na trdnost svojega zdravja. Naprava, ki jo uporabljamo, mora biti nujno preprosta, tako da jo je mogoče prenašati s kraja na kraj, da jo je mogoče hitro popraviti, če se pokvari, in da ne zahteva tistega preciznega rokovanja, zaradi katerega bi zgubljal čas pri pridobivanju majhnih količin.

... med naplavinami zlata, kakor se danes najlepše vidijo v Sibiriji, Kaliforniji in Avstraliji; in med drobnim peskom, ki ga leto za letom prinašajo reke, in za nekatero med njimi so ugotovili, da vsebujejo zlato v količinah, ki jih je vredno izkoriščati. Takšen pesek seveda najdemo dobesedno na površini, medtem ko naplavine ležijo pod 1 do 70 čevljev debelo odejo iz prsti, šote, peska, prodn. Način dela mora biti v obeh primerih načelno enak.

Za izpiralno delo je narava načela najvišje, najmočnejše in najbogatejše dele žil in s tem zdobila in izprala snovi, tako da je za izpiralca najtežje delo že opravljeno; medtem ko si mora rudar, ki se loteva revnejše, toda trajnejše, globlje žile, pomagati z vsemi sredstvi najbolj pretanjene tehnike.

Zlato so uporabljeno šteli za najplemenitejšo kovino zaradi različnih fizikalnih in kemičnih lastnosti. Na zraku se ne spreminja in ne rjavi... Trdno in zelo čisto je svetlo rdečkasto rumeno. Izredno raztegljivo. Potrebna je visoka vročina, da se stali. Specifična teža.

⁹ plasteh

¹⁰ kopanje

¹¹ rudarjenje

Srebro belo, zlato rumeno... medenina in zlato, bron in železo menjata svoji imeni. Pri Nemcih bron prej v rabi kot železo. Neposredno sorodstvo med *aes*¹² in *aurum*¹³.)

5 Baker (*ruda, bron*: kositer in baker) in zato v rabi pred srebrom in železom.

»Zlato so uporabljali dolgo pred srebrom, ker nastopa čisto in zgolj neznatno pomešano s srebrom; pridobljeno z enostavnim lavage. Srebro obstaja na splošno en filons ancastrés dans les roches les plus dures des terrain primitifs; il exige, pour son extraction, des machines et des travaux compliqués. Dans l'Amérique méridionale or en filons ni eksploatirano, ampak od disséminé en poudre en grains dans les terrains d'alluvions.¹⁴ Prav tako za časa Herodota. Najstarejši spomeniki Grčije, Azije, severne Evrope in Novega sveta dokazujejo, da je uporaba zlata en ustensiles et bijoux¹⁵ možna v na pol barbarskem stanju; in emploi argent¹⁸ za isto rabo označuje par lui seul un état social assez avancé.«¹⁷ Prim. Dureau de la Malle, zvezek. (2.)¹⁸]

15 Baker kot glavno orodje vojne in miru (ibid. 2.) (kot *denar* v Italiji ibid.)¹⁴]

b) Nihanje razmerja vrednosti med različnimi kovinami

20 Če nasploh obravnavamo uporabo kovin kot telo denarja, njihovo relativno medsebojno uporabo, zgodnejšo ali poznejšo pojavitev, je treba hkrati obravnavati nihanja v *njihovi relativni vrednosti* (Letronne, Böckh, Jacob)¹⁵] (Kolikor je to vprašanje povezano z maso cirkulirajočih kovin nasploh in z njihovim razmerjem do cen, ga je treba obravnavati pozneje, kot historični dodatek k poglavju o razmerju denarja do cen.)

25 Changement successif¹⁸ med zlatom, srebrom, bakrom je bila v različnih obdobjih nujno najprej odvisna od nature des gisements de ces 3 métaux, et de l'état plus ou moins pur dans lequel ils se trouvent.¹⁹ Nato politične changement, tel que l'invasion de l'Asie et d'une portion de l'Afrique par les Perses et les Macédoniens, plus tard la conquête par les Romains de la partie des 3 continents (orbis Romanus etc.)²⁰]¹⁶] Torej odvisno od relativnega stanja čistosti, v katerem jih je mogoče najti, in od njihovega nahajališča.

30 Razmerje vrednosti med različnimi kovinami je mogoče določiti ne glede na cene — z enostavnim *kvantitativnim* razmerjem, v katerem se medsebojno zamenjujejo. V splošnem lahko tako postopamo, če med seboj

¹² baker

¹³ zlato

¹⁴ v žilah, vključenih v najtrše skale starih plasti; za njegovo pridobivanje so potrebni zapleteni stroji in dela. V Južni Ameriki sploh ne izkoriščajo zlata iz žil, pač pa zlato, raztreseno v obliki prahu in zrnca na aluvialnih področjih.

¹⁵ kot posoda in nakit

¹⁶ uporaba srebra

¹⁷ že sama na sebi... dovolj razvito družbeno stanje.

¹⁸ sukcesivna sprememba

¹⁹ značilnosti nahajališč teh treh kovin in od bolj ali manj čistega stanja, v katerem jih najdemo.

²⁰ spremembe, denimo, osvajanje Perzijcev in Makedoncev v Aziji in delu Afrike, pozneje rimsko osvajanje dela treh kontinentov (rimsko cesarstvo itn.)

primerjamo samo nekaj vrst blaga //32/, ki imajo istoimensko mero; npr. toliko kvartov rži, ječmena, ovsa za toliko kvartov pšenice. Ta metoda uporabljena v menjalni kupčiji, kjer se nasploh menja samo malo in kjer prihaja v promet le malo blag in zato še ni potreben denar.

- 5 Po Strabonu je bilo pri *Arabcih*, ki so bili sosedje Sabejcev, or natif²¹ tako abundant,²² da so dajali 10 funtov zlata za 1 funt železa in 2 funta za 1 funt srebra.^[17] Zlato bogastvo terrains de Bactriane²³ (Buhara, itd. skratka Turkestan) in dela Azije, situated²⁴ med Paropamizom (Hindukuš) in Immausom (Mustag-Mountains), torej Desertum arenosum auro abudans (Desert of Gobi):²⁵ po Dureau de la M. zato verjetno, da je bilo od 15.—6. stol. pr. n. š. razmerje med zlatom in srebrom = 1 : 6 ali 1 : 8, rapport qui a existé dans la Chine et au Japon²⁶ do začetka 19. stol.; 1 : 13 ga določi Herodot za Perzijo pod Darijem Histaspom. Po Manujevem zakonu, napisanem med 1300 in 600 pr. n. št.,^[18] l'or à l'argent = 1 : 2 1/2.
- 10 Les mines d'argent ne se trouvent guère en effet que dans les terrains primitifs, surtout dans les terrains à couches, et dans quelques filons des terrains secondaires. Les gangues de l'argent au lieu d'être des sables d'alluvion, sont ordinairement les roches les plus compactes et les plus dures, telles que le quartz etc. Ce métal est plus commun dans les régions froides, soit par leur latitude, soit par leur élévation absolue, que l'or qui en général affecte les pays chaude. Au contraire de l'or, on ne recouvre que très rarement l'argent à l'état de pureté etc.^{27[19]} (večinoma spojen z arzenom ali žveplom) (solna kislina, solitna kislina). Kar zadeva kvantiteto razširjenosti obeh kovin (pred odkritjem Avstralije in Kalifornije):
- 15 Humboldt, 1811, cení razmerje med zlatom in srebrom v Ameriki = 1 : 46, v Evropi (vključno z azijsko Rusijo) = 1 : 40. Minéralogistes [de l'] Académie des Sciences danes (1842)²⁸ = 52 : 1 vendar livre d'or vaut seulement 15 livres d'argent;²⁹ torej je razmerje vrednosti enako 1 : 15.^[20]

- 30 *Baker*. Specifična teža = 8,9. Lepa barva zarje; precejšnje trdote; zahteva zelo visoko tališče. Pogostoma se nahaja v elementarnem stanju; pogosto v spojinah s kisikom ali žveplom. Ima pour gisement terrains primordiaux anciens.³⁰ Dostikrat, pogosteje kot druge kovine, pa se nahaja tudi na površini zemlje soit à de petites profondeurs, aggloméré en masses pures, quelquefois d'un poids considérable. Employé^{31[21]} pred že-

²¹ elementarno zlato

²² obilno

²³ baktrijsko področje

²⁴ ležeč

²⁵ peščena puščava, bogata z zlatom (puščava Gobi)

²⁶ odnos, ki je bil na Kitajskem in Japonskem

²⁷ Srebrove rudnike najdemo sploh le v starih plasteh, zlasti v usedlinah in v nekaterih žilah mlajših plasti. Ovoj, ki obdaja srebro, ni aluvijski pesek, pač pa so to navadno najbolj kompaktno in najtrše skale, denimo, kremen itn. Na to kovino pogosteje naletimo v mrzlih področjih bodisi zaradi njihove zemljepisne širine ali zaradi absolutne višine, medtem ko je zlato vobče pogostejše v toplih deželah. Za razliko od zlata naletimo na srebro v čistem stanju zelo redko.

²⁸ Napačna navedba; pravilno: 1840

²⁹ funt zlata je vreden samo 15 funtov srebra

³⁰ njegova nahajališča so primordially stari tereni

³¹ se pravi, ne globoko, nakopičen v čistih količinah, ki so včasih kar precej težke. Rabili so ga . . .

lezom v vojni in miru. (Zlato je kot denarni material v enakem razmerju do srebra, kot je v zgodovinskem razvoju baker kot delovno orodje do železa.) V velikih množinah v cirkulaciji od 1. do 5. stol. v Italiji, podvrženi Rimljanom. Zato lahko déterminer a priori le degré de civilisation d'un peuple d'après la seule connaissance de l'espèce de métal, or, cuivre, argent, ou fer, qu'il emploie pour ses armes, ses outils ou sa parure.³² Hesiod v svoji pesnitvi o Agrikulturi:^[33] Chalkôî d'ergázonto; mélas d'ouk éske sídëros.³³

Lucretius: »Et prior aeris erat quam ferri cognitus usus.«^{34[24]} Jakob navaja prastare rudnike bakra že v Nubiji in v Sibiriji (glej Dureau I, 58).^[25] Herodot pravi, da so imeli Masagejci samo bron, ne pa železa. Železo po mabres d'Oxford³⁵ ni znano pred 1431 pr. n. š. Pri Homerju železo redko, zato pa usage très commun des airain³⁶ (ruda, bron) ter zlitine bakra, cinka in kositra,^[26] dont les sociétés grecque et romaine se servirent si longtemps, même pour la fabrication des haches et des rasoirs. L'Italie assez riche en cuivre natif; aussi la monnaie de cuivre forma-t-elle do 247 pr. n. š., sinon la numéraire unique, au moins la monnaie normale, l'unité monétaire dans l'Italie moyenne.³⁷ Grške kolonije v južni Italiji so dobivale srebro neposredno iz Grčije in Azije ali pa prek Tira in Kartagine; iz njega so od 5. in 6. stol. dalje kovale denar. Rimljani so, kot kaže, imeli srebrn denar pred izgonom kraljev, toda, pravi Plinius, »interdictum id vetere consulto patrum, Italiae parci«³⁸ (to je njenih rudnikov srebra) »jubentium«. Bali so se posledice priročnega cirkulacijskega sredstva — luksus, množenje sužnjev, akumulacija, koncentracija zemljiške lastnine.^[27] Tudi pri Etruščanih baker pred zlatom kot denar.

Napačno je, če pravi Garnier (glej zvezek III, str. 22):³⁹ »V kraljestvu mineralov je kakopak iskana in izbrana matière destinée à l'accumulation.«^{40[28]} Narobe, akumulacija se je začela potem, ko so odkrili kovinski denar (bodisi kot pravi denar, bodisi samo še kot po teži najbolj priljubljeno menjalno sredstvo. O tej točki glede na zlato govorimo posebej. Reitmeier pravilno (gl. zvezek III, str. 34): »zlato, srebro in baker so bili pri starih narodih večjidel v rabi za sekalna in lomilna orodja, kljub njihovi relativni šibkosti, prej kot železo in preden so jih uporabljali kot denar.«^[29] (Izboljšanje orodij, ko so se naučili, da bakru dajejo s kaljenjem trdoto, ki je kljubovala trdim kameninam. Iz precej otrdelega bakra so delali dleta in kladiva, ki so jih uporabljali za premaganje kamnin.

³² a priori določimo stopnjo civilizacije nekega ljudstva zgolj po poznavanju vrste kovine, zlata, bakra, srebra ali železa, ki jih uporabljajo za svoje orožje, orodje ali nakit.

³³ Obdelovali so z bronastim orodjem; črnega železa ni bilo.

³⁴ »kasneje je človek odkril pomen železa in bakra.« (prev. A. Sovrè)

³⁵ Oxfordskih ploščah

³⁶ zelo običajna uporaba srebra

³⁷ ki sta jih grška in rimska družba tako dolgo uporabljali celo za izdelavo sekir in britev. Italija je imela dovolj elementarnega bakra; tako je bil bakren denar ... če že ne edini kovani, pa vsaj običajni denar, denarna enota v srednji Italiji.

³⁸ to je prepovedano s starim odlokom senata, ki je zaukazal varovanje Italije.

³⁹ v rkp.: 28

⁴⁰ snov, namenjena akumulaciji

Naposled [je] odkrito železo^[30] Jacob pravi: »V patriarhalnih razmerah (gl. zvezek IV, str. 3), kjer so kovine, iz katerih je narejeno orožje, kakršni sta 1) brass⁴¹ in 2) iron,⁴² redke in neznansko drage, v primerjavi s common food and clothing then used,⁴³ čeprav ni bil znan coined money of the precious metals, yet gold and silver had acquired the faculty,⁴⁴ da ju je bilo mnogo lažje in ugodneje zamenjati za druge kovine kot corn⁴⁵ in cattle.«⁴⁶[31]

//33/ D'ailleurs pour obtenir l'or pur ou presque pur des immenses terrains d'alluvion situés entre les chaînes de l'Indou-Kosh et de l'Himalaya, il ne fallait qu'un simple lavage.⁴⁷ Takrat populacija v teh contrées de l'Asia abodante,⁴⁸ in zato main d'oeuvre à très bon marché.⁴⁹ Srebro zaradi (tehničnih) težav pri njegovi eksploataciji relativno drago. L'effet contraire s'est produit dans l'Asie et dans la Grèce à partir de la mort d'Alexandre. Les sables aurifères s'épuisèrent; le prix des esclaves et de la main d'oeuvre augmenta; la mécanique et la géométrie ayant fait d'immenses progrès depuis Euclide jusqu'à Archimède, on put exploiter avec profit les riches filons des mines d'argent de l'Asie, de la Thrace et de l'Espagne, et l'argent étant 52 fois plus abondant que l'or, le rapport de valeur entre les 2 métaux dut changer, et la livre d'or qui, du temps de Xénophon, 350 a. Ch., s'échangeait contre 10 livres d'argent, valut 18 livres de ce dernier métal l'an 422 après Christ.⁵⁰[32] Torej narasel od 1 : 10 na 1 : 18.

Konec 5. stol. n. št. izredno zmanjšana množina gotovine, zastoji v rudarstvu. V srednjem veku do konca 15. stol. sorazmerno pomemben del denarja v zlatih novcih. (Zmanjšanje je prizadelo zlasti srebro, ki je prej največ cirkuliralo.) Razmerje v 15. stol. = 1 : 10, v 18. stol. = 1 : 14 na kontinentu, v Angliji 1 : 15. V novejši Aziji srebro v trgovini bolj kot blago; zlasti na Kitajskem, kjer je bakreni denar (tehen, zlitina bakra, cinka in svinca) nacionalni novc;^[33] na Kitajskem zlato (in srebro) po teži kot blago za bilanco zunanje trgovine.

Velika nihanja v Rimu med bakreno in srebrno vrednostjo (v kovancih). Vse do Servia za zamenjavo métal en lingots: *aes rude*.⁵¹[34] Denarna

⁴¹ bron

⁴² železo

⁴³ hrano in obleko, ki sta bili tedaj običajni

⁴⁴ kovani denar iz plemenite kovine, toda zlato in srebro sta že dosegla zmožnost

⁴⁵ žito

⁴⁶ živina

⁴⁷ Sicer pa je bilo potrebno za pridobivanje čistega ali skoraj čistega zlata z ogromnih aluvijskih terenov, ki ležijo med verigama Hindukuša in Himalaje, samo preprosto izpiranje.

⁴⁸ azijskih deželah zelo številna;

⁴⁹ delovna sila zelo poceni

⁵⁰ Nasprotno pot so ubrali dogodki v Aziji in Grčiji po Aleksandrovi smrti. Zlatonosni pesek je bil izčrpan; cena sužnjev in delovne sile je naraščala; mehanika in geometrija sta od Evklida do Arhimeda močno napredovali, tako da je bilo mogoče z dobičkom izkoriščati bogate žile rudnikov srebra v Aziji; Trakiji in v Španiji, in ker je bilo srebro 52-krat obilnejše od zlata, se je moralo vrednostno razmerje med obema kovinama spreminjati in funt zlata, ki se je v Ksenofontovih časih, 350 pr. n. št., zamenjeval za 10 funtov srebra, je bil leta 422 po Kristusu vreden 18 funtov te kovine.

⁵¹ neskovani baker

enota bakreni as = 1 funt bakra. Za časa Servinja srebro do bakra =
= 279 : 1, do začetka punske vojne = 400 : 1; za časa prve punske vojne =
= 140 : 1; 2. punske vojne = 112 : 1.

Zlato sprva v Rimu zelo drago, medtem ko je srebro iz Kartagine
5 (in Španije); zlato vse do 547 v rabi samo v lingots. V trgovini zlato do
srebra = 13,71 : 1; v monnaies = 17,14⁵² : 1; pod Cezarjem = 12 : 1 (ob iz-
bruhu državljanske vojne, potem ko je Cezar oropal aerarium⁵³ le =
= 8,9 : 1⁵⁴) za časa Honorija in Arkadija (397) določeno = 14,4 : 1; za časa
10 Honorija in Teodozija mlajšega (422) = 18 : 1. Srebro do bakra = 100 : 1;
zlato do srebra = 18 : 1. Prvi srebrni novc skovan v Rimu 485 u. c.;⁵⁵ prvi
zlati novc 547. Brž ko je bil as po 2. punski vojni reduciran na 1 unčo,
samo še monnaie d'appoint;⁵⁶ le sesterce (srebro) unité monétaire⁵⁷ in vsa
velika plačila so v srebru. (V vsakdanjem prometu je ostal baker (pozneje
15 železo) poglavitna kovina. Pod cesarji vzhoda in zahoda je solidus (aureus),
torej zlato, uravnavajoči denar.^[55])

V starem svetu torej, če vzamemo povprečje:

Prvič: sorazmerno višja vrednost srebra od zlata. Razen posamičnih
pojavov (Arabci), pri katerih je zlato cenejše od srebra in še cenejše od
20 železa, je v Aziji od 15. stol. do 16. stol. pr. n. š. zlato do srebra = 6 : 1
ali 8 : 1 (zadnji rapport na Kitajskem in na Japonskem vse do začetka
19. stol.). V Manujevem zakoniku celo = 2 1/2 : 1. To nižje razmerje izvira
prav iz tistih razlogov, ki so privedli tudi do tega, da je bilo zlato prvo
odkrito kot kovina. Zlato takrat predvsem iz Azije in Egipta. Temu ob-
dobju ustreza v razvoju Italije baker kot denar. Tako kot sploh baker kot
25 poglavitno orodje miru in vojne ustreza zlatu kot prevladujoči plemeniti
kovini. Še za časa Ksenofona zlato do srebra = 10 : 1.

*Drugič: od Aleksandrove smrti dalje sorazmerno naraščanje vred-
nosti zlata glede na srebro zaradi izčrpanja sables aurifères,⁵⁸ napredek
v tehniki in civilizaciji; in tako odpiranje rudnikov zlata; zdaj vpliv tega,
30 da je v zemlji kvantitativno več srebra kot pa zlata. Zlasti pa Kartazani,
eksploatacija Španije, ki je morala razmerje med zlatom in srebrom re-
volucionirati podobno kot odkritje ameriškega srebra konec 15. stol. Raz-
merje pred Cezarjem = 17 : 1, pozneje 14 : 1, naposled od 422 n. š. =
= 18 : 1. (Padec zlata za Cezarja zaradi akcidentalnih razlogov.) Padcu
35 srebra glede na zlato ustreza železo kot glavno produkcijsko orodje v
vojni in miru. Če v prvem obdobju dotok zlata z vzhoda, pa v drugem
dotok srebra s hladnejšega zahoda.*

Tretjič v srednjem veku: zopet razmerje kot za časa Ksenofona.
10 : 1. (Na nekaterih mestih = 12 : 1?)

*Četrthič: po odkritju Amerike: zopet about⁵⁹ razmerje kot za časa
40 Honorija in Arkadija (397); 14—15 : 1. Čeprav od about konec 1815—1844*

⁵² v rkp: 17,4 : 1

⁵³ državna blagajna

⁵⁴ v rkp.: 8 : 1

⁵⁵ urbis conditae: od ustanovitve mesta dalje

⁵⁶ drobiž

⁵⁷ denarna enota

⁵⁸ zlatonosni pesek

⁵⁹ približno

naraščanje proizvodnje zlata, je zlato prinašalo premije (npr. v Franciji). Verjetno je, da bo odkritje Kalifornije in Avstralije,

petič, zopet vzpostavilo razmerje rimskega cesarstva 18 : 1, če ne celo večje. Relativna pocenitev srebra zaradi napredka v proizvodnji plemenitih kovin tako v starem kot v novem veku od vzhoda proti zahodu, dokler Avstralija in Kalifornija tega ne obrneta; če pa obravnavamo poglavitne razlike, se opazno ponavljajo./

/34/ Pri starih baker 3 ali 4 × dražji kot danes. (Garnier.)^[36]

c) Je treba zdaj obravnavati dobavne vire zlata in srebra in njihovo povezanost z zgodovinskim razvojem.

d) *Denar kot novec*. Historično na kratko o novcu. Nižanje in višanje itd.

Obtok denarja

Cirkulacija ali *obtok denarja* ustreza nasprotni *cirkulaciji* ali *obtoku blag*. A-jevo blago preide v roke B-ja, medtem ko preide B-jev denar v roke A-ja itd. Cirkulacija denarja izhaja tako kot cirkulacija blaga iz neskončno različnih točk in se vrača nazaj na neskončno različnih točkah. Izhod iz enega središča k različnim točkam obrobja in povratek z vseh točk obrobja k enemu središču se pri obtoku denarja na stopnji, na kateri ga obravnavamo tu, na njegovi *neposredni* stopnji, še ne dogaja, ampak šele v cirkulaciji, *posredovani* z bančništvom. Vseeno pa ta prva samorasla cirkulacija sestoji iz množiče obtokov. Vendar se pravi obtok začenja šele tam, kjer zlato in srebro prenehata biti blago; med deželami, ki plemenite kovine izvažajo, in med tistimi, ki jih uvažajo, ni cirkulacije v tem pomenu, ampak enostavna menjava, saj zlato in srebro tu ne nastopata kot denar, ampak kot blago. Kolikor denar posreduje menjavo blag, tj. tu, njihovo cirkulacijo, kolikor je torej menjalno sredstvo, je *instrument cirkulacije, cirkulacijsko kolo*,^[37] kolikor je v tem procesu sam v cirkulaciji, v obtoku, kolikor sledi lastnemu gibanju, pa ima sam *cirkulacijo, denarno cirkulacijo, denarni obtok*. Odkriti moramo, koliko to cirkulacijo določajo posebni zakoni. Že od vsega začetka pa je jasno, da je, če je denar cirkulacijsko kolo za blago, blago prav tako cirkulacijsko kolo za denar. Če denar cirkulira blago, cirkulirajo blaga denar. Cirkulacija blag in cirkulacija denarja se torej izmenično pogojujeta. Pri obtoku denarja je treba obravnavati troje: 1) formo samega gibanja; linijo, ki jo gibanje opiše (njegov pojem); 2) kvantiteto cirkulirajočega denarja; 3) stopnjo hitrosti, s katero se giblje, cirkulira. To je mogoče storiti le glede na blagovno cirkulacijo. Od vsega začetka pa je jasno, da ima blagovna cirkulacija momente, ki so docela neodvisni od denarne cirkulacije in ki jo, vse prej, določajo ali neposredno ali pa tako, da iste okoliščine, ki določajo npr. hitrost blagovne cirkulacije, določajo tudi hitrost denarne

9/10 njihov vpliv na > njihovo povezanost z
35 |: (njegov pojem) :|

cirkulacije. Celokupni značaj produkcijskega načina bo določal obe, neposredne pa blagovno cirkulacijo. Množiča menjalcev (populacijska množica); njena razdelitev na mesto in deželo; absolutna kvantiteta blag, produktov in produkcijskih agentov; relativna množina blag, postavljenih v cirkulacijo; razvoj komunikacijskih in prevoznih sredstev, v dvojnem pomenu, da določa tako krog tistih, ki med seboj zamenjujejo, ki stopajo drug z drugim v stik, kot tudi hitrost, s katero pride surovina k producentu in produkt h konzumentu; naposled razvoj industrije, ki koncentrira različne produkcijske panoge, npr. predenje, tkanje, barvanje itd., razvoj, zaradi katerega postane vrsta posredujočih menjalnih aktov odveč. Blagovna cirkulacija je prvotna predpostavka denarne cirkulacije. Kolikor le-ta zopet sama določa blagovno cirkulacijo, ki jo moramo gledati.

Najprej je treba opredeliti obči pojem cirkulacije ali obtoka.

Zabeležimo še, da so to, kar cirkulira denar, menjalne vrednosti in zato cene. Pri blagovni cirkulaciji je treba zato upoštevati ne le njeno maso, marveč prav tako njene cene. Velika množina blaga z nizko menjalno vrednostjo, ceno, terjaja za svojo cirkulacijo očitno manj denarja kot majhna množina z dvojno ceno. Pojem cene je treba torej pravzaprav razviti pred pojmom cirkulacije. Cirkulacija je postavljanje cen, gibanje, v katerem se blaga preobrazijo v cene: njihova realizacija kot cen. Dvojna določitev denarja kot 1) mere ali elementa, v katerem se realizira blago kot menjalna vrednost, in njegova določitev kot 2) menjalnega sredstva, cirkulacijskega instrumenta, učinkuje v povsem različni smeri. Denar cirkulira le blaga, ki so idealno že preobrazena v denar ne le v glavi posameznika, marveč v predstavi družbe) neposredno obeh strank v procesu nakupa in prodaje). Idealne in realne preobrazbe v denar nikakor ne določajo isti zakoni. Raziskati je treba njuno medsebojno razmerje.

a) [Denar kot mera vrednosti]

Ena bistvenih določitev cirkulacije je, da cirkulira menjalne vrednosti (produkte in delo),¹ in sicer menjalne vrednosti, določene kot cene. Zato vsaka vrsta blagovne menjave, npr. barter, naturalne dajatve, fevdalna služenja itd., še ne konstituira cirkulacije. Za cirkulacijo je potrebno predvsem dvoje: Prvič: predpostavka blag kot cen; drugič: ne posamični menjalni akti, pač pa krog menjav, njihova totaliteta, v nenehnem toku in bolj ali manj potekajoči po vsej površini družbe; sistem menjalnih aktov. //35/ Blago je določeno kot menjalna vrednost. Kot menjalna vrednost je v določenem razmerju (v razmerju do delovnega časa, ki ga vsebuje) ekvivalent za vse druge vrednosti (blaga); vendar pa tej svoji določenosti ne ustreza neposredno. Kot menjalna vrednost je različno od samega sebe v svojem naravnem bivanju. Da bi bilo postav-

¹ Sklicujoč se na Marxovo sintagmo »blagovni imetniki (produktov in dela) (cf. Vestnik 1981/1—2, str. 170) redaktorji MEGA² besedi v oklepaju izpuščajo. Po njihovem mnenju ju je Marx pomotoma pozabil prečrtati, ker ju je hotel uporabiti v nadaljnjem tekstu za besedami »Prvič: predpostavka blag...«

ljeno kot menjalna vrednost, je potrebno posredovanje. V denarju stopa zato menjalna vrednost blagu nasproti kot nekaj drugega. Šele blago, postavljeno kot denar, je blago kot čista menjalna vrednost, ali blago kot čista menjalna vrednost je denar. Toda hkrati eksistira zdaj denar zunaj blag in poleg njih; njegova menjalna vrednost, menjalna vrednost vseh blag, je zadobila neko od blaga neodvisno, v nekem lastnem materialu, v nekem specifičnem blagu osamosvojeno eksistenco. Menjalna vrednost blaga izraža celokupnost kvantitativnih razmerij, v katerih je mogoče vsa druga blaga zamenjati zanj, celokupnost, določeno z neenakimi količinami teh blag, ki jih je moči proizvesti v istem delovnem času. Denar obstaja zdaj kot menjalna vrednost vseh blag poleg blag in zunaj njih. Je najpoprej obča materija, v katero morajo biti potopljena, pozlačena in posrebrena, da bi dobila svojo svobodno eksistenco kot menjalne vrednosti. Prestavi jih je treba v denar, jih v njem izraziti. Denar postane obči imenovalac menjalnih vrednosti, blag kot menjalnih vrednosti. Menjalna vrednost, izražena v denarju, tj. izenačena z denarjem, je *cena*. Potem ko je bil denar postavljen kot nekaj samostojnega, glede na menjalne vrednosti, se zdaj menjalne vrednosti postavljajo v določenosti denarja, ki jim stoji nasproti kot subjekt. Vsaka menjalna vrednost pa je določen kvantum; kvantitativno določena menjalna vrednost. Kot takšna je = določenemu kvantumu denarja. Ta določenost je po splošnem zakonu dana z delovnim časom, realiziranim v menjalni vrednosti. Menjalna vrednost, ki izraža torej produkt say enega dneva, se izraža v kvantumu zlata in srebra, ki = enemu dnevu delovnega časa; ki je produkt enega delovnega dneva. Obča mera menjalnih vrednosti postane zdaj mera med vsako menjalno vrednostjo in denarjem, s katerim je *izenačena*. (Zlato in srebro sta najpoprej določena s svojimi produkcijskimi stroški v deželah, v katerih ju producirajo. »V mining countries² so vse cene naposled odvisne od produkcijskih stroškov plemenitih kovin the remuneration paid to the miner, affords the scale,³ na osnovi katere je izračunana mezda vseh drugih producers⁴... Zlata in srebrna vrednost vseh blag, ki niso podvržena monopolu, je v deželi, ki nima rudnikov, odvisna od zlata in srebra, which can be obtained by exporting the result of a given quantity of labour, the current rate of profit, and, in each individual case, the amount of the wages which have been paid, and the time for which they have been advanced.«⁵ (*Senior.*) [³⁸] Drugače rečeno, od quantity of gold and silver which directly or indirectly⁶ dobivajo dežele z rudniki za določeno kvantiteto dela (izvoznih produktov). Denar je najpoprej tisto, kar izraža odnos enakosti vseh menjalnih vrednosti; v njem so istoimenske.

² rudarskih deželah

³ plačilo, ki ga dobi rudar, ponuja lestvico

⁴ producentov

⁵ ki ju je mogoče dobiti z izvažanjem rezultatov dane količine dela, s tekočo profitno mero, v vsakem posameznem primeru pa za vsoto mezd, ki so bile izplačane, in s časom, za katerega so bile plačane.«

⁶ količine zlata in srebra, ki ju neposredno ali posredno

3/4 | : ali blago ... do ... denar :|

5/6 | : menjalna vrednost vseh blag :|

16 je cena blag > tj. izenačena (z določenim) z denarjem, je *cena*.

22/23 Blago > menjalna vrednost

V določenosti denarja postavljena menjalna vrednost je cena. V ceni je izražena menjalna vrednost kot določen kvantum denarja. V ceni se prikazuje denar, prvič, kot enota vseh menjalnih vrednosti, drugič, kot enota, od katere vsebujejo določeno število, tako da je s primerjavo z denarjem izražena njihova kvantitativna določenost, njihovo medsebojno kvantitativno razmerje. Denar je tu torej postavljen kot mera menjalnih vrednosti; cene pa so postavljene kot menjalne vrednosti, merjene v denarju. Da je denar mera cen, da se torej v njem menjalne vrednosti primerjajo druga z drugo, je določitev, ki izhaja sama od sebe. A za razvoj je pomembnejše: da je v ceni *menjalna vrednost primerjana z denarjem*. Potem ko je bil denar postavljen kot od blag ločena, neodvisna menjalna vrednost, je zdaj posamično blago, posebna menjalna vrednost, spet izenačena z denarjem, tj. postavljena kot enaka določenemu kvantumu denarja, izražena kot denar, prevedena v denar. S tem da so blaga izenačena z denarjem, se zopet nanašajo druga na druge, kakor so se nanašala po pojmu kot menjalne vrednosti: pokrivajo in primerjajo se v določenih razmerjih. Posebna menjalna vrednost, blago, je izražena, subsumirana, postavljena v določenosti osamosvojene menjalne vrednosti, denarja. Kako se to zgodi (tj., kako je odkrito kvantitativno razmerje med kvantitativno določeno menjalno vrednostjo in določeno kvantiteto denarja) — o tem zgoraj. Kolikor pa ima denar samostojno existenco zunaj blag, se cena blag prikazuje kot *vnanji* odnos menjalnih vrednosti ali blag do denarja; blago *ni* cena, tako kot je bilo po svoji družbeni substanci menjalna vrednost; ta določenost z njim ne sovпада *neposredno*, pač pa je posredovana z njegovo primerjavo z denarjem; blago je menjalna vrednost, vendar *ima* ceno. Prva je bila z blagom v neposredni enotnosti, bila je njegova neposredna določenost, s katero se je prav tako neposredno razhajalo, tako da je na eni strani bilo blago, na drugi (v denarju) njegova menjalna vrednost; v ceni pa se zdaj blago na eni strani nanaša na denar kot na nekaj zunaj njega bivajočega, in drugič, je *sámo ideelno* postavljeno kot denar, saj ima denar od blaga različno realnost. Cena je lastnost blaga, določitev, v kateri je *predstavljeno* kot denar. Ni več neposredna, marveč je reflektirana določenost blaga. //36/ Poleg realnega denarja existira zdaj blago kot ideelno postavljeni denar.

To najbližje določitev tako denarja kot mere kakor blaga kot cene je mogoče najlažje ponazoriti z razliko med *realnim denarjem* in *računskim denarjem*. Kot mera rabi denar vselej kot računski denar, kot cena pa je blago vselej le ideelno preobrazeno v denar.

»Cenitev blaga, ki jo opravi prodajalec, ponudba, ki jo daje kupec, računi, obveznosti, rente, inventar itd., skratka vse, kar pelje do materialnega dejanja plačila in kar temu dejanju predhodi, mora biti izraženo v računskem denarju. Realni denar intervenira le zaradi realizacije plačila in saldiranja (likvidiranja) računov. Če moram plačati 24 liver 12 sujev, tedaj računski denar predstavlja 24 enot ene vrste in 12 enot druge, medtem ko bom v resnici plačal z dvema materialnima kosoma: z zlatnikom v vrednosti 24 liver in srebrnikom v vrednosti 12 sujev. Celotna masa

2/3 V denarju se prikazuje, prvič, enakost [Gleichheit] vseh cen > V ceni se prikazuje denar, prvič kot enota [Einheit] vseh menjalnih vrednosti

6 se torej tu prikazuje > je tu torej postavljen

8/9 |: da se torej ... do ... druga z drugo :|

realnega denarja je nujno omejena s potrebami cirkulacije. Računski denar je idealna mera, ki nima drugih meja razen predstave. Uporabljen, da izrazi vsako vrsto bogastva, da je le obravnavana z gledališča svoje menjalne vrednosti; tako nacionalno bogastvo, dohodek države in posameznikov, računске vrednosti, v kakršnikoli obliki že obstajajo, urejuje ista oblika; tako da ne obstaja v množini naših choses consommables⁷ niti en sam artikel, ki bi ne bil večkrat v mislih preobražen v denar, medtem ko je, v primerjavi s to množino, celokupna vsota efektivnega denarja kvečjemu = 1 : 10« Garnier.^[39] (Zadnje razmerje slabo. 1 : mnogo milijonov pravilneje. Vendar tega nikakor ni mogoče izmeriti.)

Če je torej denar prvotno izražal menjalno vrednost, izraža sedaj blago kot cena, kot ideelno postavljena, v glavi realizirana menjalna vrednost, neko vsoto denarja: denar v določenem proporcu. Kot cene so vsa blaga v različnih oblikah reprezentanti denarja, medtem ko je bil poprej denar, kot osamosvojena menjalna vrednost, reprezentant vseh blag. Potem ko je denar realno postavljen kot blago, je blago ideelno postavljeno kot denar.

Seveda je predvsem jasno, da je pri tej ideelni preobrazbi blag v denar ali pri vzpostavljanju blag kot cen kvantiteta realno obstoječega denarja docela indiferentna⁸ v dvojnem oziru: Prvič: ideelna preobrazba blag v denar *prima facie*⁹ ni odvisna od mase realnega denarja in ni omejena z njo. Za ta proces ni potreben niti en sam kos denarja, tako kot nam ni treba realno uporabiti kako dolžinsko mero (denimo vatel), da bi, na primer, izrazili zemeljski ekvator v vatlih. Če je npr. celotno nacionalno bogastvo Anglije cenjeno v denarju, se pravi, izraženo kot cena, bo vsak vedel, da za realizacijo te cene na svetu ni dovolj denarja. Denar je tu potreben le kot kategorija, kot mišljeno razmerje. Drugič: vtem ko velja denar za enoto, ko je torej blago izraženo tako, da vsebuje vsoto alikvotnih delov denarja, da je z njim merjeno, je mera med obema obča mera menjalnih vrednosti — produkcijski stroški ali delovni čas. Če je torej $\frac{1}{3}$ unče zlata produkt 1 delovnega dneva in blago \times produkt 3 delovnih dni, tedaj je blago $\times = 1$ unča ali 3 funte 17 šilingov 7 penijev. Pri merjenju denarja in blaga vstopi zopet prvotna mera menjalnih vrednosti. Namesto v 3 delovnih dneh je blago izraženo v kvantumu zlata ali srebra, ki [je] produkt 3 delovnih dni. Kvantum realno razpoložljivega denarja nima očitno nič opraviti s tem razmerjem.

(*Napaka Jamesa Milla*: spregleda, da produkcijski stroški, ne pa kvantiteta plemenitih kovin, določajo njihovo vrednost in cene blag, *measured in metallic value*.)¹⁰[40]

(»Blaga v menjavi vzajemno mera. Toda ta postopek bi zahteval toliko primerjalnih točk, kolikor je v cirkulaciji različnega blaga. Ko bi se kako blago menjalo le za 1, ne za 2 blagi, bi ne moglo rabiti kot člen primerjave. Zato nujnost nekega terme *commun de comparaison*.¹¹ Ta člen je lahko

⁷ potrošnih stvari

⁸ gleichgültig

⁹ najpoprej

¹⁰ merjeni v kovinski vrednosti

¹¹ skupni člen primerjave

čisto idealen. Določitev mere je prvotna, pomembnejša od določitve *gage*.¹² V trgovini med Rusijo in Kitajsko rabi srebro za cenitev vseh blag; vendar poteka ta *commerce*¹³ s *trocs*¹⁴ (*Storch*).^[41] Operacija merjenja z denarjem podobna uporabi uteži pri primerjavi materialnih kvantumov.

5 Isto ime obeh enot, ki sta bili določeni za štetje tako teže kot vrednosti sleherne stvari. *Utežne mere in mere vrednosti ista imena. Etalon*,¹⁵ ki je vedno imel identično težo, ni bilo težko najti. Pri zlatu je šlo zopet za vrednost funta srebra = njegovim produkcijskim stroškom.« (*Sismondi*. Ne le ista imena. Zlato in srebro so prvotno tehtali. Tako as = 1 funt bakra pri Rimljanih.)^[42]

10 /37/ »Ovce in voli, ne pa zlato in srebro, so pri Homerju in Heziodu denar kot mera vrednosti.¹⁶ V trojanski vojni menjalna kupčija.« (Jacob) (Prav tako *sužnji* v srednjem veku, *ibid.*)^[43]

15 Denar je lahko postavljen v določitvi mere in občega elementa menjalne vrednosti, ne da bi bil realiziran v svojih nadaljnjih določitvah; torej tudi še preden je privzel obliko kovinskega denarja. Pri enostavni menjalni kupčiji. A tedaj je predpostavka, da je nasploh menjava le neznatna; da blaga niso razvita kot menjalne vrednosti, in zato tudi ne kot *cene*. (»A common standard v cení anything predpostavlja its frequent in familiar alienation.¹⁷ To ni tako v cenostavnih družbenih razmerah. V neindustrijskih deželah veliko reči nima določene cene. Sale alone can determine prices, and frequent sale alone can fix a standard.¹⁸ Frequent sale artiklov. 1. necessity¹⁹ je odvisna od razmerja med mestom in deželo« itd.)^[44]

25 Razvita cenovna določitev predpostavlja, da posameznik za svoje preživljanje ne proizvaja neposredno, ampak da je njegov neposredni produkt *menjalna vrednost*, da mora biti torej, da bi postal *življenjsko sredstvo* zanj, najprej posredovan z družbenim procesom. Med popolnim razvitjem tega temelja industrijske družbe in med patriarhalnim stanjem mnoge vmesne stopnje, neskončno odtenkov.

30 Toliko izhaja iz a): če narastejo produkcijski stroški plemenitih kovin, padejo vse blagovne cene; če padejo produkcijski stroški plemenitih kovin, narastejo vse blagovne cene. To je obči zakon, ki se, kot bomo videli, v posameznem modificira.

b) [*Denar kot cirkulacijsko sredstvo*]

35 Če se menjalne vrednosti v cenah *idealno* preobrazijo v denar, se v menjavi, v nakupu in v prodaji, *realno* preobrazijo v denar, zamenjajo za denar, da bi se kot denar nato zopet zamenjale za blago. Posebna me-

¹² zalog, jamstvo

¹³ trgovina

¹⁴ zamenjave

¹⁵ merilo

¹⁶ nad to prvo vrstico 37. strani zvezka I je Marx zapisal: (Wirth) (Gre za delo Johanna Georga Wirtha: *Die Geschichte der Deutschen* [Zgodovina Nemcev], Stuttgart 1846, str. 97—99).

¹⁷ Karkoli ... pogosto ... običajno odtujitev.

¹⁸ Samo prodaja lahko določi cene, pogosta prodaja pa edina lahko fiksira merilo.

¹⁹ nujnost

njalna vrednost mora biti najprej zamenjana za občo, da bi se lahko nato zopet zamenjala za posebno. Blago se kot menjalna vrednost udejanja samo s tem posredujočim gibanjem, v katerem igra denar posrednika. Denar kroži torej v nasprotni smeri kot obtok blaga. Prikazuje se kot
5 posrednik blagovne menjave, kot menjalno sredstvo. Je cirkulacijsko kolo, cirkulacijski instrument za blagovni obtok; a kot takšen ima hkrati svojo lastno cirkulacijo — *denarni obtok, denarno cirkulacijo*. Cena blaga se udejanja šele v njegovi menjavi za dejanski denar ali v njegovi dejanski menjavi za denar.

10 Toliko izhaja tedaj iz poprejšnjega. Blaga se realno zamenjajo za denar, se preobrazijo v dejanski denar šele potem, ko so bila najprej ideelno preobražena v denar — to je, kot so prejela *cenovno določitev*, kot *cene*. *Cene* so torej *predpostavka* denarne cirkulacije, tudi če se njihova realizacija kaže kot njen rezultat. Okoliščine, ki povzročajo, da se
15 menjalne vrednosti blag, zato pa tudi njihove *cene*, dvignejo nad njihovo povprečno vrednost ali padejo pod njo, je treba razviti v oddelku o menjalni vrednosti, so pa predhodne procesu njihove dejanske *realizacije* v denarju; najpoprej se torej prikazujejo popolnoma neodvisne od tega procesa. Medsebojno razmerje števil ostane seveda isto, če jih prikažem v decimalnih ulomkih. Gre zgolj za drugačno *poimenovanje*. Da bi blaga
20 dejansko spravili v cirkulacijo, so potrebna *prevozna sredstva*, denar tega ne more opraviti. Če sem kupil 1000 funtov železa v znesku $x \text{ £}$, je lastnina železa prešla v moje roke. Mojih $x \text{ £}$ je opravilo svojo službo kot menjalno sredstvo, cirkulirali so prav tako kot lastniški naslov. In
25 narobe, prodajalec je realiziral ceno železa, železo kot menjalno vrednost. A denar ne naredi ničesar, da bi železo zdaj prišlo od prodajalca k meni; za to so potrebni voz, konji, poti itd. Dejanske cirkulacije blag v kraju in času ne opravi denar. Denar realizira samo njihovo *ceno* in s tem prenese pravico do blaga na kupca, na tistega, ki je ponudil menjalno sred-
30 stvo. Denar ne cirkulira blag, marveč lastniške pravice do blag; in kar se zanj v tej cirkulaciji realizira, bodisi v nakupu, bodisi v prodaji, zopet niso blaga, marveč njihove cene. Kvantiteta denarja, ki je torej potrebna za cirkulacijo, je najpoprej določena z visokimi ali nizkimi cenami različ-
35 nih blag, ki so vržena v cirkulacijo. Celokupna vsota teh cen pa je določena, *prvič*: s cenami posamičnih blag; *drugič*: z maso različnih blag po določenih ceni, ki vstopa v cirkulacijo. Da bi, denimo, cirkuliral kvart pšenice za 60 šilingov, je potrebno še enkrat toliko šilingov kot za cirku-
lacio žita po ceni 30 šilingov. In če naj cirkulira 500 teh kvartov po 60 šilingov, je potrebno 30 000 šilingov, medtem ko je za cirkulacijo 200
40 takšnih kvartov potrebno samo 12 000 šilingov. Torej odvisno od višje ali nižje ravni blagovnih cen in od kvantuma različnih blag z določeno ceno.

Količina denarja, ki ga zahteva cirkulacija, pa, drugič,²⁰ ni odvisna le od celokupne vsote cen, ki jih je treba realizirati, ampak od hitrosti,
45 s katero kroži denar, s katero opravlja posel te realizacije. Če opravi

²⁰ verjetno gre za Marxov lapsus, pravilno bi bilo: tretjič

1 tolar v 1 uri 10 nakupov po vsakokratni ceni 1 tolarja, če se 10-krat zamenja, tedaj izvrši *quite*²¹ enak posel, kot bi ga izvršilo 10 tolarjev, ki bi uresnili samo 1 nakup v eni uri. Hitrost je negativni moment, nadoomešča kvantiteto; z njo se en sam kovanec pomnogoteri.

5 Okoliščine, ki na eni strani določajo maso blagovnih cen, ki jih je treba realizirati, na drugi pa hitrost obtoka denarja, bomo morali raziskati pozneje. Jasno pa je, da cene niso visoke ali nizke, ker cirkulira veliko ali malo denarja, marveč da cirkulira veliko ali malo denarja, ker so cene visoke ali nizke; in dalje, da hitrost cirkulirajočega denarja ni odvisna
10 od njegove kvantitete, zato pa je //38/ kvantiteta cirkulirajočega medija odvisna od njegove hitrosti (*heavy payments*²² se ne štejejo, ampak jih tehtajo; s tem je skrajšan čas).

Toda denarni obtok ne izhaja, kot smo že omenili, iz enega središča, niti se ne vrača nazaj k enemu središču z vseh točk obrobja (kot pri
15 *banks of issue*²³ in deloma pri državnem denarju); pač pa izhaja iz neskončno mnogo točk in se vrača nazaj k neskončno mnogim (ta vrnitev sama in čas, ki ga rabi, sta naključna). Hitrost cirkulacijskega sredstva lahko torej nadomesti količino cirkulirajočega medija samo do določene
20 točke. (Tovarnarji in zakupniki plačajo npr. delavcu; ta kramarju itd.; od tega se denar vrne nazaj k tovarnarju in k zakupnikom.) Ista količina denarja, kakršnakoli že je njegova hitrost, lahko samo *sukcesivno* opravi niz plačil. Vendar pa je treba določeno množico plačil opraviti *istočasno*. Cirkulacija izhaja istočasno iz množice mnogo točk. Za cirkulacijo je torej potreben določen kvantum denarja, ki bo vedno v cirkulaciji, dolo-
25 čata pa ga celokupna vsota, ki izhaja iz istočasnih izhodiščnih točk cirkulacije, in pa hitrost, s katero ta vsota premeri svoj tir (se vrača nazaj). Naj je ta kvantiteta cirkulirajočega medija še tako prepuščena plimam in osekam, se vendarle vzpostavlja neka povprečna raven; permanentne spremembe so namreč le zelo postopne, dogajajo se samo skozi dolga raz-
30 dobja, vselej pa jih hromi, kot bomo videli, množica stranskih okoliščin.

(K. a.) (*Measure*, uporabljeno kot atribut *money*, pomeni *indicator of value*).²⁴ Smešno je, da »prices must fall, ker so commodities cenjena as being worth so many ounces of gold, amount of gold pa is diminished in this country«. The efficiency of gold as an indicator of value is unaffected
35 by its quantity being greater or smaller in any particular country.²⁵ Ko bi bilo mogoče z uporabo banking expedients²⁵ reducirati vso papirno in kovinsko cirkulacijo v tej deželi na 1/2, bi relativna vrednost zlata in blag ostala ista. Primer Peruja v 16. stol. in transmisije iz Francije v Anglijo. *Hubbard*, VIII, 45.)^[45] (*Na afriški obali ne zlato ne srebro mera vrednosti; namesto njiju idealna mera, imaginarna bar*« *Jacob*, V. 15).^[46]

²¹ povsem

²² velika plačila

²³ emisijske banke

²⁴ merilo ... denarja ... kazalec vrednosti

²⁵ morajo cene padati ... blaga ... kakor da so vredna toliko unč zlata, količina zlata je v tej deželi zmanjšana. Na učinkovitost zlata kot kazalec vrednosti ne vpliva, če je njegova količina v neki določeni deželi večja ali manjša.

²⁵ bančnih pripomočkov

Denar je v svoji določitvi kot mera ravnodušen²⁶ do svoje kvantitete oziroma eksistirajoča kvantiteta denarja je irelevantna.²⁷ V njegovi določenosti kot menjalno sredstvo, kot cirkulacijski instrument, je njegova kvantiteta merjena. Ali lahko obe ti določitvi denarja zaideta v medsebojno protislovje — pogledati pozneje.

(Pojem *prisilne, neprostovoljne cirkulacije* (glej *Steuart*)^[47] še ne sodi sem.)

K cirkulaciji po bistvu sodi, da se menjava prikazuje kot proces, tekoča celota nakupov in prodaj. Njena prva predpostavka je cirkulacija samih blag, njihova cirkulacija, ki stalno izhaja iz mnogih strani. Pogoj cirkulacije blag je, da so producirana kot *menjalne vrednosti*, ne kot *neposredno uporabne vrednosti*, ampak kot posredovane z menjalno vrednostjo. Temeljna predpostavka je prilasčanje z odtujitvijo in otujitvijo in z njuno pomočjo.²⁸ V cirkulaciji kot realizaciji menjalne vrednosti je vsebovano: 1) da je moj produkt produkt le, kolikor je za druge; torej odpravljen posamično,²⁹ obče; 2) da je produkt zame samo, kolikor je bil odtujen, kolikor je postal za druge; 3) da je za drugega le, kolikor le-ta sam odtuji svoj produkt; v čemer že 4) tiči, da se produkcija zame ne prikazuje kot samosmoter, ampak kot sredstvo. Cirkulacija je gibanje, v katerem se obča odtujitev prikazuje kot obče prilasčanje, obče prilasčanje pa kot obča odtujitev. Naj se zdaj celota tega gibanja še tako prikazuje kot družbeni proces in naj posamični momenti tega gibanja še tako izhajajo iz zavestne volje in iz posebnih smotrov individuov, prav tako se kaže totaliteta procesa kot objektivni sklop, ki nastaja samoraslo; ki izhaja sicer iz medsebojnega učinkovanja zavestnih individuov, ki pa ni niti dan v njihovi zavesti, niti jim ni kot celota subsumiran. Njihovo lastno trkanje drug ob drugega jim proizvaja neko nad njimi stoječo, *tujo* družbeno moč; njihovo vzajemno učinkovanje kot od njih neodvisen proces in silo. Cirkulacija je, ker totaliteta družbenega procesa, tudi prva oblika, v kateri se kot nekaj od individuov neodvisnega ne prikazuje le družbeno razmerje, tako kakor, denimo, v novcu ali menjalni vrednosti, ampak celota družbenega gibanja samega. Družbeni odnos individuov drug do drugega kot osamosvojena moč nad individui, pa bodi zdaj predstavljena kot naravna sila, naključje ali v kaki drugi poljubni obliki, je nujen rezultat tega, da izhodišče ni svobodni družbeni individuum. Cirkulacija kot prva totaliteta med ekonomskimi kategorijami to ponazarja.

/39/ Na prvi pogled se cirkulacija kaže kot *proces slabe neskončnosti*.^[48] Blago se menja za denar; denar se menja za blago, in to se po-

²⁶ gleichgültig

²⁷ gleichgültig

²⁸ durch und vermittelt der Ent- und Veräusserung

²⁹ aufgehobenes Einzelnes

2 |: eksistirajoča :|

14 V menjavi > V cirkulaciji

17/18 |: 3) da je ... do ... svoj produkt; :|

19/20 ni [nicht ist] > ne prikazuje [nicht erscheint]

23 potreb > smotrov

32 |: družbeni :|

34 |: naključje :|

35 |: svobodni :|

36 |: prva :|

navlja v neskončnost. To stalno obnavljanje istega procesa tvori dejansko bistveni moment cirkulacije. A pri podrobnejši obravnavi nudi cirkulacija še drugačne fenomene: fenomene sklenitve ali vrnitve izhodišča nazaj vase. Blago se menja za denar; denar se menja za blago. Tako se menja blago za blago, le da je ta menjava posredovana menjava. Kupec postane zopet prodajalec in prodajalec postane zopet kupec. Tako je vsak od njiju postavljen v dvojni in nasprotni določitvi in [je] tako živa enotnost obeh določitev. Vendar pa je povsem napačno, če zadržimo, tako kot to počenjajo ekonomski, nenadoma, brž ko izstopijo protislovja denarnega sistema, če torej nenadoma zadržimo zgolj končna rezultata, brez procesa, ki ju posreduje, zgolj enotnost brez razlike, afirmacijo brez negacije. Blago se v cirkulaciji menja za blago; prav tako se ne menja za blago, kolikor se menja za denar. Drugače rečeno, akta nakupa in prodaje se kažeta kot dva, drug do drugega ravnodušna, prostorsko in časovno³⁰ ločena akta. Če pravijo, da tisti, ki prodaja, vseeno tudi kupuje, kolikor kupuje denar, in da tisti, ki kupuje, vseeno tudi prodaja, kolikor prodaja denar, tedaj ravno abstrahirajo od razlike, od specifične razlike med blagom in denarjem. Potem ko so nam ekonomski tako izvrstno pokazali, da menjalna kupčija, v kateri sovpadeta obe dejanji, za razvitejšo družbeno formo in produkcijski način ne zadošča, obravnavajo nenadoma z denarjem posredovano menjalno kupčijo kot neposredno, abstrahirajo od *specifičnega* značaja te transakcije. Potem ko so nam pokazali, da je potreben denar za razliko od blaga, trdijo all at once,³¹ da ni nobene razlike med denarjem in blagom. K tej abstrakciji se zatekajo, ker prihaja v dejanskem razvoju denarja do protislovij, ki apologetiki meščanskega common sense niso povšeči in jih je treba zato zatajiti. Če sta nakup in prodaja, oba bistvena momenta cirkulacije, drug do drugega ravnodušna, ločena prostorsko in časovno, nikakor ni treba, da bi sovpadala. Njuna ravnodušnost se lahko razvije naprej do utrditve in navidezne samostojnosti enega nasproti drugemu. Če pa sta po bistvu oba momenta ene celote, mora vstopiti moment, v katerem je samostojna podoba nasilno zlomljena, notranja enotnost pa je vzpostavljena vnanje z nasilno eksplozijo. Tako že v določitvi denarja kot posrednika, v razcepitvi menjave na 2 akta, tiči kal kriz, vsaj njihova možnost, ki se lahko realizira le tam, kjer so dani osnovni pogoji klasično izoblikovane, lastnemu pojmu ustrezne cirkulacije.

Nadalje se je pokazalo, da denar realizira v cirkulaciji samo cene. Cena se prikazuje najpoprej kot ideelna določitev blaga; toda denar, zamenjan za blago, je njegova realizirana cena, njegova dejanska cena. Cena se zato prikazuje tako *zunaj* in neodvisno *poleg* blaga kakor tudi ideelno eksistirajoča ob njem. Če ga ni mogoče realizirati v denarju, ni več sposobno za cirkulacijo, in njegova cena postane zgolj imaginarna; tako kot prvotno produkt, preobražen v menjalno vrednost, preneha biti produkt, če ni dejansko zamenjan. (O naraščanju in padanju cen tu ni govor.) V točki a) obravnave se je cena kazala *kot določitev na blagu*; v točki b) pa se denar kaže *kot cena zunaj blaga*. Ni potrebno le povpraševanje po blagu,

³⁰ V rkp.: prostorsko in krajevno [In Ort und Raum]

³¹ naenkrat

³² gemünzte Nachfrage

ampak *vnovčeno* povpraševanje.³² Če cene blaga ni mogoče realizirati, če ga ni mogoče preobraziti v denar, se torej kaže kot *razvrednoteno*, brez cene. Brž ko je potrebna ta specifična preobrazba v denar, mora biti žrtvovana menjalna vrednost, izražena v ceni blaga. Zato npr. tožbe pri Boisguillebertu,^[49] da je denar rabelj vseh reči, moloh, ki mu mora biti žrtvovano vse, despot blaga. V obdobju nastajajoče absolutne monarhije in njenega spreminjanja vseh davkov v denarne davke se denar dejansko kaže kot moloh, ki mu žrtvujejo realno bogastvo. Takšen se kaže tudi v vsaki monetary panic.³³ Iz hlapca trgovine, pravi Boisguilleberte,^[50] postane denar njen despot. V resnici pa je že v določitvi cen na sebi dano to, kar je postavljeno v menjavi za denar: da denar ne reprezentira več blaga, marveč blago denar. Pri nekaterih piscih, ki tvorijo prehod iz fevdalne dobe v moderno, tožbe zaradi trgovine s pomočjo denarja, ki da je neligitimna trgovina, kot pozneje pri socialistih.

a) Bolj ko se razvija delitev dela, bolj nehuje biti produkt menjalno sredstvo. Nastopi nujnost občega menjalnega sredstva, neodvisnega od specifične produkcije kateregakoli posameznika. Pri produkciji, naravnani na neposredno preživljanje, ni mogoče zamenjati *vsakega* predmeta za *vsakega*, in neko določeno dejavnost je mogoče zamenjati le //40// za *določene* produkte. Čim bolj se produkti razvijajo v svoji posebnosti, raznoterosti, nesamostojnosti, tem nujnejše postaja neko obče menjalno sredstvo. Na začetku je produkt dela ali delo sâmo obče menjalno sredstvo. A čim bolj se oposeblja, tem manj je še nadalje obče menjalno sredstvo. Kolikor toliko razvita delitev dela predpostavlja, da so postale potrebe vsakogar zelo mnogostranske, njegov produkt pa zelo enostranski. *Potreba menjave in neposredno menjalno sredstvo* se razvijata v obratnem sorazmerju. Torej nujnost nekega *občega menjalnega sredstva*, kjer se morata določeni produkt in določeno delo zamenjati za *menjalno sposobnost*. Menjalna vrednost kake stvari ni drugo kakor kvantitativno specificirani izraz njene sposobnosti, da rabi kot *menjalno sredstvo*. V denarju se *menjalno sredstvo* sâmo spremeni v stvar ali menjalna vrednost stvari zadobi samostojno ekistenco zunaj stvari. Kolikor je blago glede na denar menjalno sredstvo z zgolj omejeno močjo, mu ni treba več biti menjalno sredstvo nasproti denarju.

β) Ločitev menjave na nakup in prodajo omogoča, da zgolj kupujem, ne da bi prodajal (accaparement³⁴ blaga), ali da zgolj prodajam, ne da bi kupoval (akumulacija denarja). Omogoča špekulacijo. Zamenjavo spremeni v poseben posel; tj. ustanovi *trgovski stan*. Ta ločitev je omogočila množico transakcij med definitivno zamenjavo blag, prav tako pa usposablja množico oseb, da to ločitev izkoriščajo. Omogočila je množico *navideznih transakcij*. V nekem trenutku se pokaže, da je dejanje, ki se je kazalo kot bistveno ločeno, dejanje, ki sodi po bistvu skupaj; že v naslednjem pa zopet, da je dejanje, ki je bilo mišljeno kot dejanje, ki bistveno sodi skupaj, v dejanskosti bistveno ločeno. V trenutkih, ko se nakup in prodaja uveljavita kot bistveno različni dejanji, prihaja do občega *razvrednotenja*

³³ denarni paniki

³⁴ nakopičenje

10 postavljeno [gesetzt] > na sebi dano [an sich vorhanden]

23 oposameznjuje [je vereinzelter] > oposeblja [besonderter]

vseh blag. V trenutkih, ko denar stopi v ospredje samo kot sredstvo menjave, prihaja do deprecijacije denarja. Splošno padanje ali naraščanje cen.

Z denarjem dana možnost absolutne delitve dela, ker neodvisnost dela od njegovega specifičnega produkta, od neposredne uporabne vrednosti njegovega produkta zanj.

Občega naraščanja cen v obdobjih špekulacije ne moremo pripisati občemu zvišanju njihove menjalne vrednosti ali njihovih produkcijskih stroškov;³⁵ če bi namreč menjalna vrednost ali produkcijski stroški zlata naraščali v enaki meri kot pri vseh drugih blagih, bi ostale njihove menjalne vrednosti, izražene v denarju, tj. njihove cene, iste. Prav tako pa ga ne moremo pripisati padanju produkcijske cene zlata. (O kreditu tu še ni govora.) A ker denar ni le obče blago, ampak je tudi posebno, in ker kot posebno blago sodi pod zakon ponudbe in povpraševanja, mora pripeljati obče povpraševanje po posebnih blagih v nasprotju z denarjem do njegovega padanja.

Vidimo, da tiči v naravi denarja, da razrešuje protislovja tako neposredne menjalne kupčije kot menjalne vrednosti le tako, da jih posploši.³⁵ Ali se je posebno menjalno sredstvo zamenjalo za posebno ali ne, je bilo stvar naključja; zdaj pa se mora blago menjati za obče menjalno sredstvo, s katerim je njegova posebnost v še večjem protislovju. Kot poroštvo menjalne sposobnosti blaga mu je nasproti postavljena menjalna sposobnost sama kot samostojno blago. (Iz sredstva postane smoter.) Šlo je za vprašanje, ali posebno blago srečuje posebno. Toda denar odpravlja akt menjave samo v 2 drug do drugega ravnodušna akta.

(Preden bomo vprašanja o cirkulaciji, o močni, šibki itd., zlasti pa sporno točko o kvantiteti cirkulirajočega denarja in cen, razvili naprej, je treba obravnavati denar v njegovi 3. določitvi.)

Eden od momentov cirkulacije je, da se blago s pomočjo denarja menja za blago. A prav tako prihaja do drugega momenta, ne samo da se blago menja za denar in denar za blago, ampak prav tako, da se denar menja za blago in blago za denar; da je torej denar s pomočjo blaga posredovan s samim seboj in da se prikazuje kot enotnost, ki postane v svojem obtoku sklenjena sama s seboj. Tako se ne kaže več kot sredstvo, marveč kot smoter cirkulacije (kot npr. v trgovskem stanu) (v trgovini sploh). Če cirkulacije ne obravnavamo le kot stalne premene, ampak v kroženjih, ki jih opisuje sama v sebi, se ta krožni tok prikazuje dvojno: blago-denar-denar-blago; po drugi strani denar-blago-blago-denar; to se pravi, če prodajam, da bi kupoval; tedaj lahko prav tako kupujem, da bi prodajal. V prvem primeru je denar samo sredstvo, da bi dobil blago, blago pa je smoter; v drugem primeru blago samo sredstvo, da bi dobil denar, denar pa je smoter. Do tega pridemo enostavno tako, da strnemo momenta cirkulacije. Če torej obravnavam golo cirkulacijo, mora biti vseeno, na kateri točki vposežem, da bi le-to določil za izhodišče.

Resda se sicer pokaže specifična razlika med blagom, ki je v cirkulaciji, in med denarjem, ki je v cirkulaciji. Na določeni točki je blago vrženo iz cirkulacije ven in svojo definitivno določitev izpolni šele, ko

³⁵ sie allgemein setzt

3/5 |: Z denarjem ... do ... zanj. :|
34 menjave > cirkulacije

ji je dokončno odtegnjeno, ko je konzumirano bodisi v aktu produkcije, bodisi //41/ v prvi konsumpciji. Nasprotno pa je določitev denarja, da ostane v cirkulaciji kot njeno kolesje; da kot *perpetuum mobile* vselej snova začne svoj obtok.

5 Zato pa ni tista druga določitev nič manj prav tako v cirkulaciji kot prva. Lahko seveda rečemo: menjati blago za blago je smiselno, ker se blaga, čeprav kot cene ekvivalenti, kvalitativno razlikujejo in ker tako
10 naposled njihova zamenjava zadovoljuje kvalitativno različne potrebe. Nasprotno pa je menjava denarja za denar nesmiselna, razen če prihaja do kvantitativne razlike, če je manj denarja zamenjano za več, če se prodaja dražje, kot pa kupuje, s kategorijo profita pa tu še nima opraviti. Sklep denar-bлаго-bлаго-denar, ki ga izpeljujemo iz analize cirkulacije, bi se zdel tako le pojubna in nesmiselna abstrakcija, kot da bi hoteli, denimo, opisati krožni tok življenja: smrt-življenje-smrt; čeprav v tem primeru še niti ne bi mogli zanikati, da je nenehni razkroj individualizirane
15 nega v elementarno prav tako moment naravnega procesa kot nenehno individualiziranje elementarnega. Prav tako v dejanju cirkulacije stalno udenarjanje³⁶ blaga kakor tudi stalna preobrazba denarja v blago.³⁷ Pri realnem procesu nakupa zaradi vnovične prodaje je motiv seveda profit, ki se pri tem ustvarja, končni smoter pa je zamenjati s pomočjo blaga manj denarja za več denarja, saj ni kvalitativne razlike med denarjem (tu ni govor o posebnem kovinskem denarju ne o posebnih vrstah novca) in denarjem. Ni pa mogoče tajiti, da lahko operacija spodleti, in tako se celo v realnosti pogosto dogaja in se zaradi tega tudi lahko dogaja, da
20 se denar menja za denar brez kvantitativne razlike. A da bi ta proces, na katerega se opira trgovina in ki zato tudi po širini tvori enega poglobitnih pojavov cirkulacije, bil sploh možen, mora biti krožni tok denar-bлаго-bлаго-denar pripoznan kot posebna oblika cirkulacije. Ta oblika se specifično razlikuje od oblike, v kateri se denar pojavlja kot golo menjalno sredstvo blag; kot sredina; kot druga premisa silogizma. Poleg kvantitativne določenosti, ki jo ima v trgovini, je treba ta krožni tok izločiti v njegovi čisto kvalitativni obliki, v njegovem specifičnem gibanju. *Drugič*: v njem je že vsebovano, da denar ne velja niti samo kot mera, niti kot menjalno sredstvo, niti ne samo kot oboje; ampak da ima neko 3. določitev. Tu se prikazuje, *prvič*, kot samosmoter, ki mu blagovna trgovina in menjava rabita za njegovo golo realizacijo. *Drugič*, ker se z njim krožni tok tu konča, stopi *ven iz njega*, tako kot je blago, zamenjano prek denarja za svoj ekvivalent, vrženo iz cirkulacije. Popolnoma drži, da je denar, kolikor je določen le kot agent cirkulacije, stalno zajet v njenem krožnem
30 toku. A tu se pokaže, da je mimo tega cirkulacijskega instrumenta tudi

³⁶ Vergeldung

³⁷ v blago] (sledi prečrtano): K temu pa je zdaj, prvič, pripomniti, da proizvaja oba momenta cirkulacije neki tretji, ki smo ga imenovali prej njen neskončni proces; in da z njegovo pomočjo končna točka more in mora, četudi v vposegu kot izhodišče izvlečemo blago ali denar, vselej znova peljati čez krožni tok. Torej blago-denar-denar-bлаго, a prav tako denar-bлаго-bлаго-denar; če sicer noben od obeh momentov ne izključuje samega sebe, ga moramo kljub temu obravnavati v njegovi določenosti; v tej povezanosti se že ne zdi več tako nenavadno, da je en moment gibanja v tem, da se menja denar s posredovanjem menjave za samega sebe, da se prikazuje kot trenutni končni smoter. Trgovec kupi za denar sladkor, proda

še nekaj drugega, da ima tudi samostojno eksistenco zunaj cirkulacije in da ji je lahko v tej novi določitvi prav tako odtegnjen, kot ji mora biti blago vselej definitivno odtegnjeno. Tako moramo denar obravnavati v njegovi 3. določitvi, v kateri vključuje v sebi kot določitvi obe prvi, 5 torej tako določitev, da rabi kot mera, kot da je obče menjalno sredstvo in s tem realizacija blagovnih cen.

c) *Denar kot materialni reprezentant bogastva.*

(*Kopičenje denarja: še poprej denar kot obča materija pogodb itd.*)

V naravi krožnega toka je, da se vsaka točka prikazuje hkrati kot začetna in končna, in sicer, da se prikazuje kot eno, kolikor se prikazuje kot drugo. Formna določitev D-B-B-D torej enako pravilna kot ona druga, 10 ki se kaže kot prvotna, B-D-D-B. Težava je v tem, da je drugo blago kvalitativno različno; ne pa tudi drugi denar. Lahko je samo kvantitativno različen. — Kolikor ga obravnavamo kot *mero*, je materialna substanca denarja bistvena, čeprav je njegova danost, še bolj pa njegova kvantiteta, 15 *število*, ki ga tvori odmerek zlata ali srebra, ki rabi kot *enota*, za denar v tej določitvi vseskozi indiferentna, in je denar sploh uporabljen le kot predstavljena enota, ki ne eksistira. V tej določitvi mora denar obstajati kot enota, ne pa kot število. Če rečem, da je 1 funt bombaža vreden 8 pe- 20 nijev, tedaj pravim, da je 1 funt bombaža = 1/116 unče zlata (unča po 3 funte, 17 šilingov, 7 penijev) 931 penijev).³⁸ To izraža tedaj hkrati njegovo določenost kot menjalne vrednosti, kot ekvivalenta vseh drugih 25 blag, ki unčo zlata vsebujejo toliko ali tolikokrat, saj jih prav tako vsa primerjamo z unčo zlata. //42/ To prvotno razmerje 1 funta bombaža do zlata, s katerim je določena kvantiteta zlata, ki jo vsebuje 1 funt³⁹ bom- 30 baža, je postavljeno s kvantiteto delovnega časa, ki je realiziran v obeh, s isto dejansko skupno substanco menjalnih vrednosti. To predpostaviti iz poglavja, ki obravnava menjalno vrednost kot tako. Odkritje te enačbe ni tako težko, kot se zdi. Denimo v delu, ki neposredno proizvaja zlato, se določen kvantum zlata neposredno prikazuje kot produkt npr. enega delovnega dneva. Konkurenca izenačuje druge delovne dneve z njim, 35 *modificandis modificatis*.⁴⁰ Neposredno ali posredno. Z eno besedo, v neposredni proizvodnji zlata se določen kvantum zlata neposredno prikazuje kot produkt in zato kot vrednost, ekvivalent določenega delovnega časa. Treba nam je torej le določiti delovni čas, ki je realiziran v raznoterih 40 blagih, nato pa ga izenačiti z delovnim časom, ki neposredno proizvaja zlato, da bi lahko povedali, koliko zlata vsebuje določeno blago. Določitev vseh blag kot cen — kot izmerjenih menjalnih vrednosti je proces, ki poteka le postopoma, ki predpostavlja pogosto menjavo in zato pogosto primerjanje blag kot menjalnih vrednosti; brž ko pa je ekski-

³⁸ V rkp.: 924 penijev

³⁹ V rkp.: 1 unča

⁴⁰ z ustreznimi spremembami

4 kot možnost > kot določitvi

15/16 |: in je sploh ... do ... ne eksistira. :|

22 prvotno > dejansko

38 menjalnih vrednosti blag > blag kot menjalnih vrednosti

stenca blag kot cen postala predpostavka — predpostavka, ki [je] sama produkt družbenega procesa, rezultat družbenega produkcijskega procesa — se zdi določitev novih cen enostavna, saj so elementi produkcijskih stroškov sedaj sami že dani v obliki cen, torej jih moramo enostavno sešteti. (Frequente alienation, sale, frequent sale,⁴¹ Steuart.^[52] Še več, da bi cene dosegle določeno regularnost, mora biti vse to kontinuirano.) Toda točka, h kateri smo hoteli tu priti, je: zlato, kolikor naj bo opredeljeno kot merska enota, je v odnosu do blag določeno z barter,⁴² z neposredno menjalno kupčijo; kakor tudi medsebojno razmerje vseh drugih blag. V barter pa je produkt menjalna vrednost le *na sebi*;^[53] je njena prva pojavna oblika; toda produkt še ni postavljen kot menjalna vrednost. Prvič, ta določitev se ne razširi čez celotno produkcijo, marveč zadeva samo njen prebitek, in je zato sama bolj ali manj *odvečna* (kot menjava sama); naključno širjenje kroga zadovoljitev, užitkov (odnos do novih objektov). Zato poteka menjava le na redkih točkah (prvotno tam, kjer so se samorasle skupnosti nehale, v njihovem stiku s tujci), omejena je na ozek krog in predstavlja nekaj na produkciji minljivega, mimo-bežnega; ugasne enako naključno, kot nastane. Menjalna kupčija, v kateri se prebitek lastne produkcije naključno menja za prebitek tuje, je samo *prva pojavitev*⁴³ produkta kot menjalne vrednosti vobče⁴⁴ in je določena z naključnimi potrebami, poželenji itd. Če pa naj se nadaljuje, če naj postane kontinuirano dejanje, ki v samem sebi vsebuje sredstva za svoje nenehno obnavljanje, tedaj na enako zunanje naključen način postopoma vposeže uravnavanje vzajemne menjave prek uravnavanja vzajemne produkcije; produkcijski stroški, ki se naposled vsi razvežejo v delovni čas, pa bi tako postali mera menjave. To nam kaže, kako nastane menjava in menjalna vrednost blaga. Vendar pa nam razmere, v katerih neko razmerje nastopi prvič, le-tega ne pokažejo ne v njegovi čistosti ne v njegovi totalnosti. Produkt, postavljen kot menjalna vrednost, po bistvu ni več določen kot enostaven; postavljen v kvaliteti, ki se razlikuje od njegove naravne kvalitete; postavljen je kot *razmerje* in sicer razmerje vobče, ne do enega blaga, ampak do vsakega blaga, do slehernega možnega produkta. Izraža torej obče razmerje; produkt, ki se vede do sebe kot realizacije *določenega kvantuma* občega dela, družbenega delovnega časa in ki je v toliko v razmerju, ki ga izraža njegova menjalna vrednost, ekvivalent za vsak drug produkt. Menjalna vrednost predpostavlja družbeno delo kot substanco vseh produktov, v popolni abstrakciji od njihove naravnosti. Nič pa ne more izražati razmerja, ne da bi bilo v razmerju do enega;⁴⁵ in nič ne more izražati občega razmerja, ne da bi bilo v razmerju do nekega občega. Ker je delo gibanje, je čas njegova naravna mera. Barter v svoji najbolj grobi obliki pred-

⁴¹ pogosta odtujitev, prodaja, pogosta prodaja

⁴² menjalno kupčijo

⁴³ Vorkommen

⁴⁴ Tauschwert im Allgemeinen

⁴⁵ Es kann nichts ein Verhältniss ausdrücken, ohne sich zu Einem zu verhalten;

2 določitev > rezultat

10 blago > produkt

20 blaga > produkta

postavlja delo kot substanco in delovni čas kot mero blag; kar postane tudi očitno, brž ko postane regulirana, kontinuirana, ko mora v sami sebi vsebovati vzajemne pogoje svojega obnavljanja. — *Menjalna vrednost* je blago le, kolikor je izraženo v neki drugi [menjalni vrednosti], torej kot razmerje. Mernik pšenice je vreden toliko mernikov rži; v tem primeru je pšenica menjalna vrednost, kolikor je izražena v rži, rž pa je menjalna vrednost, kolikor je izražena v pšenici. Kolikor se vsak od obeh nanaša le nase, ni menjalna vrednost. V razmerju, v katerem se prikazuje denar kot mera, pa sam ni izražen kot razmerje, ni izražen kot menjalna vrednost, ampak kot naravna kvaliteta določene materije, naravni utežni del zlata ali srebra. Nasploh pa blago, v katerem je izražena menjalna vrednost nekega drugega blaga, ni nikoli izražena kot menjalna vrednost, nikoli kot razmerje, temveč kot določen kvantum v njegovi naravni kakšnosti. Če je 1 mernik pšenice vreden 3 mernike rži, tedaj je samo mernik pšenice izražen kot vrednost, ne pa mernik rži. *Na sebi* je sicer postavljen tudi drugi; 1 mernik rži je tedaj = $\frac{1}{3}$ mernika pšenice; vendar pa to ni //43/ postavljeno, ampak samo neko 2. razmerje, ki pa resda neposredno obstaja v prvem. Če je neko blago izraženo v nekem drugem, je samo postavljeno kot razmerje, ono drugo pa kot enostavni kvantum določene materije. 3 merniki rži na sebi niso vrednost, marveč so rž, ki napolnjuje določen prostorski kvantum, rž, ki jo merimo z določeno prostorsko mero. Prav tako je z denarjem kot mero, kot enoto, v kateri so merjene menjalne vrednosti drugih blag. Je določena teža naravne substance, zlata, srebra itd., v kateri je upodobljen. Če ima 1 mernik wheat⁴⁶ ceno 77 šilingov, 7 penijev, je izražen kot neko drugo, ki mu je enako, kot 1 unča zlata, kot razmerje, kot menjalna vrednost. Toda 1 unča zlata na sebi ni menjalna vrednost; ni izražena kot menjalna vrednost, marveč kot določen kvantum same sebe, svoje naravne substance, zlata. Če je cena 1 mernika pšenice 77 šilingov, 7 penijev ali 1 unča zlata, tedaj je lahko to večja ali manjša vrednost, saj bo vrednost 1 unče zlata narasla ali padla glede na kvantiteto dela, ki ga terja njena produkcija. To pa je za njegovo cenovno določitev kot takšno vseeno,⁴⁷ saj izraža njegova cena 77 šilingov, 7 penijev natanko tisto razmerje, v katerem je ekvivalent za vsa druga blaga, v katerem jih lahko kupi. Določenost cenovne določitve, ali bo kvarter 77 ali 1780 šilinov, je zunaj cenovne določitve nasploh, to se pravi, zunaj postavitve pšenice kot cene. Pšenica ima ceno, pa naj stane 100 šilingov ali pa en. Cena samo izraža njeno menjalno vrednost v neki vsem blagom skupni enoti; predpostavlja torej, da to menjalno vrednost že uravnavajo druga razmerja. Da je cena 1 kvarta pšenice 1 unča zlata — saj nista zlato in pšenica kot naravna predmeta v nikakršnem medsebojnem odnosu, saj kot *takšna* drug drugemu nista mera, saj sta drug do drugega *ravnodušna*⁴⁸ — to pa je kajpada odkrito tako, da je unča zlata sama zopet postavljena v razmerju do delovnega časa, potrebnega za njeno produkcijo, in da sta tako oba, pšenica in zlato,

⁴⁶ pšenice⁴⁷ gleichgültig⁴⁸ gleichgültig

1 vrednosti > blag

4 je produkt ali produkcijski agens le, kolikor je > je blago le, kolikor je

postavljena v razmerju do nečesa tretjega, do dela, in da sta v tem razmerju izenačena; da sta zato kot menjalni vrednosti oba primerjana drug z drugim. A to nam samo pokaže, kako pridemo do cene pšenice, do kvantitete zlata, s katero je izenačena. V samem tem razmerju, v katerem se denar prikazuje kot cena pšenice, sam ni zopet postavljen kot razmerje, kot menjalna vrednost, ampak kot določen kvantum neke naravne materije. V menjalni vrednosti so blaga (produkti) postavljena kot razmerja do svoje družbene substance, dela; kot cene pa so izražena v kvantumih drugih produktov glede na njihovo naravno kakšnost. Seveda lahko zdaj rečemo, da je tudi cena denarja postavljena kot 1 kvart pšenice, 3 kvarti rži in vsi ti drugi kvantumi različnih blag, katerih cena je 1 unča zlata. A da bi lahko tedaj izrazili ceno denarja, bi bilo treba naštetih celotno obsežje blag, vsako blago v kvantiteti, v kateri je enako 1 unči zlata. Denar bi imel torej toliko cen, kolikor je blag, katerih cene bi sam izražal. *Enota*,⁴⁹ glavna določitev cene, bi odpadla. Nobeno blago ne bi izražalo cene denarja, ker ne bi nobeno izražalo njegovega razmerja do vseh drugih blag, njegove obče menjalne vrednosti. Specifičnost cene pa je, da je treba izraziti menjalno vrednost sâmo v njeni občosti in vendarle v nekem določenem blagu. A celo to je vseeno. Kolikor se denar pojavlja kot materija, v kateri je izražena, merjena cena vseh blag, je denar sam postavljen kot določen kvantum zlata, srebra itd., skratka, kot določen kvantum svoje naravne materije; enostavni kvantum določene materije, ne pa sam kot menjalna vrednost, ne kot razmerje. Tako nobeno blago, v katerem je izraženo neko drugo kot cena, ni sâmo *postavljeno* kot menjalna vrednost, ampak kot enostavni kvantum samega sebe. V določitvi denarja kot enote menjalne vrednosti kot njihove mere, njihove obče primerjalne točke, se kaže njegova naravna materija, zlato, srebro, kot bistvena, kolikor denar kot cena blaga ni menjalna vrednost, ni razmerje, ampak določena teža zlata, srebra; na primer 1 funt s svojimi podrazdelki, in tako se tudi denar prvotno pojavi kot funt, *aes grave*.⁵⁰ Prav po tem se cena razlikuje od menjalne vrednosti, in videli smo, da menjalna vrednost nujno poganja naprej k cenovni določitvi. Od tod nesmisel tistih, ki hočejo delovni čas kot tak spremeniti v denar, tj. tistih, ki razliko med ceno in menjalno vrednostjo hočejo postaviti in je hkrati nočejo postaviti. Denar kot mera, kot element cenovne določitve, kot merska enota menjalne vrednosti predstavlja torej fenomen, da je, 1) brž ko je določena menjalna vrednost unče zlata za kako poljubno blago, potreben le kot predstavljena enota; da je njegova dejanska danost odveč in zato še bolj kvantiteta, v kateri je navzoč; kot kazalec (indicator vrednosti) je njegova amount,⁵¹ v kateri eksistira v kaki deželi, indiferentna; potreben zgolj kot računski enota; 2) medtem ko je torej dovolj, da je postavljen zgolj ideelno, in ko je v resnici kot cena blaga postavljen samo ideelno *na njem*, pa kot enostavni kvantum naravne substance, v kateri se prikazuje, kot določena, za enoto sprejeta teža zlata, srebra itd. hkrati rabi kot primerjalna točka, enota, mera. Menjalne vrednosti (različna

⁴⁹ Einheit

⁵⁰ nekovani bakreni denar, ki je zato pozneje, ko je bil uveden nov, lažji as, dobil naziv star, težak as.

⁵¹ količina

blaga) so v predstavi preobražene v določene utežne dele zlata ali srebra in so ideelno postavljene kot = temu predstavljenemu kvantumu zlata itd., kot izražajoče ga.)

5 /44/ A če preidemo zdaj k drugi določitvi denarja, kot menjalnega sredstva in udejanjevalca cen, bomo odkrili, da mora v njej obstajati v določeni kvantiteti; da je teža zlata in srebra, postavljena kot enota, potrebna v določenem številu, da bi bila adekvatna tej določitvi. Če je na eni strani dana vsota cen, ki jih je treba realizirati, vsota, ki je odvisna od cene nekega določenega blaga x v njegovi kvantiteti, na drugi strani pa hitrost denarne cirkulacije, potem je potrebna določena kvantiteta cirkulacijskega sredstva. Če pa prvotno obliko, neposredno obliko, v kateri se upodablja cirkulacija, B-D-D-B, preučimo pogloblje, tedaj se v njej denar prikazuje kot čisto menjalno sredstvo. Blago se menja za blago, denar pa se pojavlja zgolj kot sredstvo zamenjave. Cena prvega blaga se realizira v denarju, da bi se z denarjem realizirala cena drugega blaga in da bi s tem dobili drugo blago za prvo. Potem ko je cena prvega blaga že realizirana, namera tistega, ki je zdaj svojo ceno dobil v denarju, ni to, da bi dobil ceno drugega blaga, ampak plača njegovo ceno zato, da bi dobil blago. V bistvu mu je potemtakem rabil denar le za to, da je prvo blago zamenjal za 2. Kot golo cirkulacijsko sredstvo denar nima drugega smotra. Kdor je svoje blago prodal za denar, hoče zopet kupiti blago, in tisti, od katerega ga kupi, rabi zopet denar, da bi kupil blago, itd. V tej določitvi denarja kot čistega cirkulacijskega sredstva pa obstaja določitev denarja le v tem obtoku, ki ga izvrši s tem, da je njegova kvantiteta poprej določena; njegovo število. Kolikokrat je denar sam dan kot enota v blagih, je določeno poprej v njihovih cenah, in kot cirkulacijski instrument se prikazuje le kot število te predpostavljene enote. Kolikor denar realizira ceno blaga, se blago menja za svoj realni ekvivalent v zlatu in srebru; se njegova menjalna vrednost dejansko izraža⁵² v denarju kot nekem drugem blagu; kolikor pa ta proces poteka le zato, da bi se denar zopet preobrazil v blago, da bi se torej prvo blago zamenjalo za 2., se denar pojavlja le izginevajoče, in njegova substanca je le v tem, da se nenehno prikazuje kot to izginevanje, kot ta nosilec posredovanja. Denar kot sredstvo obtoka je *samo* sredstvo obtoka. Edina določenost, ki je zanj bistvena, da bi lahko rabil v tem značaju, je določenost kvantitete ali števila, v katerem kroži. (Ker je število sodoločeno s hitrostjo, je tukaj ni treba posebej omenjati.) Kolikor realizira ceno, je bistvena njegova materialna eksistenca kot zlata in srebra; kolikor pa je ta realizacija samo izginevajoča in kolikor mora samo sebe odpraviti, je *indiferentna*.⁵³ Samo *videz* je, da gre za to, da se blago menja za zlato ali srebro kot posebno blago: videz, ki izgine, ko je proces končan, brž ko sta zlato in srebro zopet zamenjana za blago in ko je s tem blago zamenjano za blago. Zlato in srebro kot golo cirkulacijsko sredstvo ali cirkulacijsko sredstvo kot zlato in srebro je zato indiferentno do svoje kakšnosti kot posebnega naravnega blaga. Postavimo, da je celokupna cena cirkulirajočih blag = 10.000⁵⁴ tolarjev.

⁵² V rkp.: zamenjuje

⁵³ gleichgültig

⁵⁴ V rkp.: 1200

Njihova mera je tedaj 1 tolar = x teže srebra. Potrebno naj bo, recimo, 100 tolarjev, da bi ta blaga cirkulirali v 6 urah; tj. vsak tolar naj plača ceno 100 tolarjev v 6 urah. Bistveno pa je zdaj, da je 100 tolarjev, število 100 dano v kovinski enoti, ki meri celokupno vsoto blagovnih cen; 100 takšnih enot. Da so te enote iz srebra, je za sam proces vseeno. To se kaže že v tem, da 1 tolar reprezentira v krožnem toku cirkulacije $100 \times$ večjo srebrno maso od tiste, ki je v njem realno vsebovana, čeprav reprezentira v vsaki določeni menjavi samo težo srebra po 1 tolar. Z gledišča celotne cirkulacije reprezentirat a 1 tolar torej 100 tolarjev, $100 \times$ večjo srebrno težo, kot jo dejansko vsebuje. V resnici je samo *znak* za srebrno težo, ki je vsebovana v 100^{54a} tolarjih. Realizira $100 \times$ večjo ceno, kot jo, obravnavan kot kvantum srebra, dejansko realizira. Postavimo, da je funt šterling npr. = $\frac{1}{3}$ unče zlata (ni toliko). Kolikor je plačano blago s ceno 1 funta šterlinga, tj. kolikor je realizirana njegova cena 1 funta šterlinga, kolikor je zamenjano za 1 funt šterling, je odločilno, da ta funt šterling dejansko vsebuje $\frac{1}{3}$ unče zlata. Kolikor bi bil ponarejeni funt šterling, narejen iz neplemenite kovine, funt šterling le na videz, cena blaga v resnici ne bi bila realizirana, da bi se realizirala, bi morala biti plačana s toliko neplemenite kovine, kolikor = $\frac{1}{3}$ unče zlata. Z gledišča tega izoliranega momenta cirkulacije je torej bistveno, da denarna enota dejansko upodablja določen kvantum zlata in srebra. Če pa vzamemo celoto cirkulacije, njo kot proces, ki je sklenjen s seboj: B-D-D-B, poteka zadeva drugače. V prvem primeru bi bila realizacija cene samo navidezna: realiziran bi bil samo *del* njegove cene. Ideelno na blagu postavljena cena ne bi bila postavljena realno. Blago, ki je postavljeno ideelno = tolikim utežnim delom zlata, bi v dejanski menjavi ne izkupilo zase enako veliko utežnih delov zlata. Če pa bi ponarejeni funt šterling cirkuliral kot pravi, bi v celoti cirkulacije opravljal absolutno enako službo, kakor da bil bil pravi. Če je neko blago A s ceno 1 funta zamenjano za 1 ponarejeni funt, in če se ta ponarejeni funt zopet zamenja za blago B po 1 funt šterling, je ponarejeni funt opravil absolutno isto službo, kot če bi bil //45/ pravi. Dejanski funt je zato v tem procesu zares samo *znak*, kolikor ne obravnavamo momenta, po katerem realizira ceno, ampak celoto procesa, v katerem rabi le kot cirkulacijsko sredstvo in v katerem je realizacija cene samo *videz*, izginjajoče posredovanje. Tu rabi funt zlata samo za to, da se blago A menja za blago B z enako ceno. Dejanska realizacija cene blaga A je tu blago B in dejanska realizacija cene B je blago A ali C ali D, kar je eno in isto za obliko razmerja, za katerega je posebna vsebina blaga povsem indiferentna. Menjajo se blaga z isto ceno. Namesto da bi blago A) menjali neposredno za blago B), se cena blaga A) menja z blagom B in cena blaga B) z blagom A. Denar predstavlja tako nasproti blagu le njegovo ceno. Blaga se menjajo drug za drugega po svoji ceni. Cena blaga samega na njem ideelno izraža, da je število neke določene naravne enote (utežnega dela) zlata ali srebra, materije, v kateri je utelešen denar. V denarju ali v realizirani ceni blaga mu stopa zdaj nasproti neko dejansko število te enote. Kolikor pa realizacija cene ni tisto zadnje in kolikor ne gre za to, da imamo ceno blaga kot ceno, ampak kot ceno nekega drugega blaga, je materija denarja

^{54a} V rkp.: v 200 tolarjih

indiferentna, npr. zlato in srebro. Denar postane subjekt kot cirkulacijski instrument, kot menjalno sredstvo, in naravna materija, v kateri se upodablja, se kaže kot *accident*⁵⁵, ki postane v samem dejanju menjave nepomemben; kajti ni treba, da bi se za denar zamenjano blago naposled realiziralo v tej materiji, ampak v materiji drugega blaga. Zdaj imamo namreč razen obeh momentov, da v cirkulaciji 1) denar realizira cene; 2) cirkulira lastninske naslove; 3) še moment, da se s pomočjo cirkulacije dogaja, kar se neposredno ni moglo zgoditi, da se menjalna vrednost blaga izraža v vsakem drugem blagu. Če stane 1 vatel platna 2 šilinga in 1 funt sladkorja 1 šiling, se vatel platna realizira s posredovanjem 2 šilingov v 2 funtih sladkorja, sladkor se torej preobrazi v materijo menjalne vrednosti platna, v kateri se realizira njegova menjalna vrednost. Denar kot golo cirkulacijsko sredstvo, v svoji vlogi v procesu cirkulacije kot stalnem toku, ni niti mera cen, kajti kot takšen je postavljen že v cenah samih; niti ni sredstvo realizacije cen, kajti kot takšno sredstvo eksistira v enem momentu cirkulacije, izginja pa v totalnosti njenih momentov; pač pa je denar goli *representant* cene nasproti vsem blagom in rabi le kot sredstvo za menjavo blag po isti ceni. Menja se ga za posamično blago, ker je obči *representant* njegove menjalne vrednosti in ker je kot takšen *representant* vsakega drugega blaga z isto menjalno vrednostjo, ker je obči *representant* in kot takšen je v cirkulaciji sami. Ceno enega blaga *predstavlja* nasproti vsem drugim blagom ali ceno vseh blag nasproti enemu blagu. V tem odnosu ni le *representant* blagovnih cen, marveč *znak* samega sebe; tj. v samem aktu cirkulacije je njegova materija, zlato ali srebro, indiferentna. Denar je cena; je določen kvantum zlata ali srebra; a kolikor je ta realnost cene tu samo izginevajoča realnost, tista, ki je določena, da nenehno izginja, da bo odpravljena, da ne velja kot dokončna realizacija, marveč nenehno samo kot posredovana, posredujoča; kolikor tu sploh ne gre za realizacijo cene, marveč za realizacijo menjalne vrednosti nekega posebnega blaga v materialu nekega drugega blaga, je njegov lastni material indiferenten, je izginevajoč kot realizacija cene, saj le-ta sama izginja; kolikor je v tem stalnem gibanju, je torej le kot *representant* menjalne vrednosti, ki postaja dejanski šele tako, da dejanska menjalna vrednost stalno stopa na mesto svojega *representanta*, da stalno menja z njim mesto, da se stalno z njim zamenjuje. V tem procesu torej njegova realnost ni to, da je cena, ampak to, da jo *predstavlja*, da je njen *representant*; predmetno pričujoči *representant* cene, torej samega sebe, kot takšen pa menjalne vrednosti blag. Kot menjalno sredstvo realizira cene blag, samo da bi menjalno vrednost enega blaga postavil v drugem kot njegovi enoti, da bi njegovo menjalno vrednost realiziral v drugem blagu, tj., da bi drugo blago postavil kot material njegove menjalne vrednosti.

Kot takšen predmetni znak je torej le v cirkulaciji; vzet iz nje, je zopet realizirana cena; znotraj procesa pa je, kot smo videli, kvantiteta, število teh predmetnih znakov monetarne enote, bistveno določena.

⁵⁵ naključje

19 |: obči :|

38 nvanje > predmetno

39/42 |: Kot menjalno sredstvo ... do ... menjalne vrednosti :|

45 |: predmetnih :|

Medtem ko je torej v cirkulaciji, v kateri se dnar nasproti blagom prikazuje kot eksistirajoči, njegova materialna substanca, njegov substrat kot določen kvantum zlata in srebra indiferenten, njegovo število pa je, nasprotno, bistveno določeno, ker je tako le *znak* za določeno število te enote, je bil v njegovi določitvi kot mere, v kateri je bil postavljen samo ideelno, bistven njegov materialni substrat, njegova kvantiteta in njegova eksistenca pa sta bili sploh indiferentni. Iz tega izhaja, da je mogoče denar kot zlato in srebro, kolikor je *samo* kot cirkulacijsko-menjalno sredstvo, nadomestiti s slehernim drugim *znakom* //46/, ki izraža določen kvantum njegove enote, in da lahko tako simbolični denar nadomesti realnega, ker je materialni denar kot golo menjalno sredstvo sam simboličen.

Te protislovne določitve denarja kot mere, kot udejanjenja cen in kot golega menjalnega sredstva, tudi pojasnjuje sicer nepojasnljiv pojav, da denar deprecira, cene pa narastejo, če je kovinski denar, zlato, srebro, ponarejen s primešanjem neplemenite kovine; kajti v tem primeru mera cen niso več produkcijski stroški, denimo, unče zlata, marveč unče, ki je zmešana z $\frac{2}{3}$ bakra itd. (kolikor so ponaredbe kovancev le v tem, da so ponarejena ali spremenjena imena alikvotnih utežnih delov plemenite kovine, če so torej npr. 8. del unče imenuje 1 sovereign, ostane zaradi tega mera absolutno ista in spremeni samo svoje ime. Če se je prej $\frac{1}{4}$ unče imenovala 1 sovereign, zdaj pa je to $\frac{1}{8}$, tedaj izraža cena 1 sovereigna le še $\frac{1}{8}$ unče zlata; torej potrebna /about⁵⁶/ 2 sovereigns, da bi izrazila isto ceno, ki jo je prej izražal 1 sovereign); ali če je pri prvi goli potvorbi imena alikvotnih delov plemennite kovine ostala mera ista, medtem ko je alikvotni del izražen v dvakrat toliko frankih itd. kot poprej; po drugi strani, če je substrat denarja, zlato, srebro, povsem ukinjen in v kvantiteti, ki jo terja cirkulacija, nadomeščen s papirjem, ki ima znak določenih kvantumov realnega denarja, kurzira papir v polni vrednosti zlata in srebra. V prvem primeru, ker je cirkulacijsko sredstvo hkrati material denarja kot mere in material, v katerem se realizira cena kot dokončna; v 2. primeru, ker [je] denar samo v svoji določitvi kot cirkulacijsko sredstvo.

Primer okornega zamenjevanja protislovnih določitev denarja: »Price is exactly determined by the quantity of money there is to buy it with. All the commodities in the world can fetch no more than all the money in the world.«⁵⁷[54] Prvič, cenovna določitev nima nič opraviti z dejansko prodajo; v njej [je] denar le kot mera. Drugič, vsa blaga (nahajajoča se v cirkulaciji) lahko 1000 [krat] več money fetchen⁵⁸, kot ga je na world⁵⁹, če bi vsak piece⁶⁰ denarja cirkuliral tisočkrat. (Mesto iz London Weekly Dispatch, 8. nov.)

⁵⁶ približno

⁵⁷ cena je natančno določena s količino denarja, ki je na razpolago za kupovanje. Vsa blaga na svetu lahko prinesejo samo ves denar na svetu.

⁵⁸ prinesejo denarja

⁵⁹ svetu

⁶⁰ kos

10 |: materialni :|

12 realizacije > udejanjenja

31/32 |: v svoji določitvi :|

Ker se celokupna vsota cen, ki jih je treba realizirati v cirkulaciji, spreminja s cenami blag in z maso blag, ki je vržena v cirkulacijo; ker je po drugi strani hitrost cirkulacijskega sredstva, ki je v obtoku, prav tako določena z okoliščinami, ki niso odvisne od njega samega, mora biti kvantiteta cirkulacijskega sredstva sposobna, da se spreminja, da se širi in krči — *kontrakcije in ekspanzije cirkulacije*.

O denarju kot golem cirkulacijskem sredstvu je mogoče reči, da preneha biti blago (*posebno blago*), kolikor je njegov material indiferenten in zadovoljuje le še potrebe menjave same, nikakršne druge neposredne potrebe več: zlato in srebro prenehata biti blago, brž ko cirkulirata kot denar. Po drugi strani je zanj mogoče reči, da je *samo še blago* (*obče blago*), blago v svoji čisti obliki, ravnodušno do svoje naravne posebnosti in zato ravnodušno do vseh neposrednih potreb, brez naravnega odnosa do določene potrebe kot takšne. Pristaši monetarnega sistema, deloma celo protekcionizma (glej npr. Ferrier, str. 2)^[55], so se oprijemali 1. strani⁶¹, moderni ekonomisti pa druge strani⁶²; npr. Say^[56], ki pravi, da denar obravnava kot neko »posebno« blago, kot blago kot vsako drugo... Kot menjalno sredstvo se denar kaže kot nujni posrednik med produkcijo in konsumpcijo. V sistemu razvitega denarja se producira samo zaradi menjave ali producira se samo, kolikor se menja. Če bi denar črtali, bi bili torej bodisi vrženi nazaj na nižjo stopnjo produkcije (ki ji ustreza obrobna menjalna kupčija) ali pa bi stopili na višjo stopnjo, na kateri menjalna vrednost ne bi več bila prva določitev denarja, ker se obče delo, katere reprezentant je, ne bi več prikazovalo samo kot do skupnosti posredovano privatno delo.

Prav tako preprosto se reši vprašanje, ali je denar kot cirkulacijsko sredstvo produktiven ali neproduktiven. Po Adamu Smithu^[57] denar neproduktiven. Ferrier pa npr. pravi: »Denar ustvarja valeurs⁶³, saj brez njega ne bi obstajale.« Treba je ne le »obravnavati njegovo vrednost kot kovine, ampak prav tako njegovo lastnost kot denarja.«^[58] A. Smith ima prav, kolikor denar ni instrument katerekoli posebne produkcijske panoge; Ferrier^[59] ima prav, //47/ ker je eden od momentov obče, na menjalno vrednost opirajoče se produkcije, da postavlja produkt in produkcijskega agenta v določitvi denarja, ta določitev pa predpostavlja denar, ki se razlikuje od produkta; ker je denarno razmerje samo produkcijsko razmerje, če obravnavamo produkcijo v njeni totalnosti.

Kolikor B-D-D-B razstavimo v oba njegova momenta, čeprav so *cene* blag predpostavljene (in v tem je poglobljena razlika), razpade cirkulacija v 2 akta neposredne menjalne kupčije. B-D: menjalna vrednost blaga se izraža v nekem drugem posebnem blagu, materialu denarja, tako kot se menjalna vrednost denarja izraža v blagu; prav tako v D-B. V toliko ima prav A. Smith, ko pravi, da je denar kot menjalno sredstvo samo bolj zapletena vrsta barter (menjalne kupčije)^[60] Kolikor pa obravnavamo celoto procesa, ne pa oba akta kot ravnodušna akta, da se blago realizira v denarju in denar v blagu, imajo prav nasprotniki A. Smitha, ki pravijo,

⁶¹ V rkp.: 2. strani

⁶² V rkp.: prve strani

⁶³ vrednosti

da je naravo denarja napak razumel in da denarna cirkulacija spodrine barter; kolikor rabi denar le temu, da saldira »arithmetical division«, ki nastane iz delitve dela. Za te »arithmetical figures« je prav tako malo nujno, da so iz zlata in srebra, kot za dolžinske mere. (Glej *Solly*, str. 20.)^[61]

5 Blaga se iz marchandises spreminjajo v denrées,⁶⁴ vstopajo v konsumpcijo; denar kot cirkulacijsko sredstvo pa ne; na nobeni točki ne preneha biti blago, *tako dolgo*, dokler ostaja v določitvi cirkulacijskega sredstva.

Zdaj prehajamo k 3. določitvi denarja, ki rezultira najpoprej iz 2. oblike cirkulacije:

10 D-B-B-D; v njej se denar ne kaže samo kot *sredstvo*; tudi ne kot *mera*, ampak kot samosmoter, in zato izstopa iz cirkulacije prav tako kot določeno blago, ki je zaenkrat dovršilo svoj krožni tok in iz merchandise postalo denrée.

15 Še prej moramo pripomniti, da lahko ob predpostavki določitve denarja kot imanentnega razmerja obče, na menjalno vrednost opirajoče se produkcije zdaj pokažemo tudi posamične strani njegove službe kot produkcijskega instrumenta. »Koristnost zlata in srebra se opira na to, da nadomešča delo.« (*Lauderdale*, str. 11.)^[62] Brez denarja potrebno veliko

20 posebni menjavi bi bilo treba opraviti raziskavo o relativni vrednosti blaga. Prvo nam prihrani denar kot menjalni instrument (trgovski instrument); zadnje kot merilec vrednosti in kot reprezentant vseh blag (*idem*, l. c.)^[63] Nasprotna trditev, da denar *ni* produktiven, pove samo, da je zunaj določenosti, v kateri je produktiven, kot mera, cirkulacijski instrument in reprezentant vrednosti, *neproduktiven*, da je njegova kvantiteta

25 produktivna le, kolikor je potrebna, da bi se te določitve izpolnile. Da postane ne le *neproduktiven*, *marveč faux frais de production*⁶⁶, brž ko ga je uporabljeno več, kot je potrebno za to njegovo produktivno določitev, je resnica, ki velja tudi za vsak drugi produkcijski ali menjalni instrument;

30 tako za stroj kot za prevozno sredstvo. Če pa s tem menimo, da denar menja samo obstoječe realno bogastvo, tedaj je to napačno, saj se prav tako zanj mnenja in z njim kupuje delo, produktivna dejavnost sama, *potencialno bogastvo*.

35 3. *določitev* denarja predpostavlja v svoji popolni razvitosti obe prvi in je njuna enotnost. Denar ima torej samostojno eksistenco zunaj cirkulacije; iz nje je izstopil. Kot *posebno* blago je lahko zdaj iz svoje oblike denarja preobražen v obliko luksuznih predmetov, zatega in srebrnega nakita (dokler je umetelna obrt zelo preprosta, kot npr. v starejšem angleškem obdobju, stalno spreminjanje srebrnega denarja v plate⁶⁷ in vice

40 versa⁶⁸. Glej *Taylor*)^[64]; ali pa ga je mogoče kot denar kopičiti in tako ustvariti *zaklad*. Kolikor denar v svoji samostojni eksistenci izvira iz cirkulacije, se v sami cirkulaciji prikazuje kot njen rezultat; s pomočjo cirkulacije se sklene sam s seboj. V tej določenosti je že latentno vsebovana njegova določitev kot *kapitala*. Negiran je kot zgolj menjalno

45 sredstvo. Ker pa je lahko historično postavljen kot mera, preden se pojavi

⁶⁴ iz blaga za prodajo . . . v potrošna blaga

⁶⁵ menjav

⁶⁶ stranski stroški produkcije

⁶⁷ posode

⁶⁸ narobe

kot menjalno sredstvo, in ker se lahko pojavi kot menjalno sredstvo, preden je postavljen kot mera — v tem primeru bi obstajal samo kot privilegirano *blago*⁶⁹ — in se lahko historično pojavi tudi v 3. določitvi, preden je postavljen v obeh zgodnejših. A kot *denar* je mogoče zlato in srebro kopičiti samo, če sta že dana v eni od obeh določitev, in razvit v 3. določitvi se lahko denar pojavi le, kolikor je razvit v obeh zgodnejših. Njegovo kopičenje je sicer samo kopičenje zlata in srebra, ne pa denarja./

/48/ (Kot posebej zanimiv primer obravnavati *kopičenje bakrenega denarja* v zgodnejših obdobjih rimske republike.)

10 Kolikor denar kot *univerzalni materialni reprezentant bogastva* izvira iz cirkulacije in kolikor je kot takšen sam *produkt cirkulacije*, ki [je] hkrati kot menjava na višji potenci in [kot] *posebna oblika menjava*, se
 15 tedaj tudi v tej 3. določitvi nanaša na cirkulacijo; stoji ji samostojno nasproti, toda ta njegova samostojnost je le njen lastni proces. Iz nje tako izvira, kakor se tudi vanjo zopet vključuje. Zunaj vsakega nanašanja nanjo bi ne bil denar, marveč enostaven naravni predmet, zlato in srebro. V tej določitvi je ravno tako njena predpostavka kakor tudi njen rezultat. Njegova samostojnost sama ne pomeni prenehanja odnosa od cirkulacije, ampak *negativni* odnos do nje. To tiči v tej samostojnosti kot rezultatu D-B-B-D. V denarju kot *kapitalu* je na njem samem postavljeno, 1) da je tako predpostavka cirkulacije kot njen rezultat; 2) da je njegova samostojnost sama zato le *negativni* odnos, toda vselej odnos do cirkulacije; 3) je sam postavljen kot *produkcijski instrument*, vtem ko se cirkulacija ne kaže več v svoji prvi enostavnosti, kot kvantitativna zamenja, marveč kot proces produkcije, realna premena snovi. In tako je tedaj denar sam določen kot posebni moment tega produkcijskega procesa. V produkciji ne gre samo za enostavno cenovno določitev, tj. za prevajanje menjalnih vrednosti blag v neko skupnostno enoto, ampak za stvarjanje menjalnih vrednosti, torej tudi za stvarjanje *določenosti* cen. Ne le za golo postavitev oblike, ampak vsebine. Če se zato denar v enostavni cirkulaciji na splošno prikazuje kot produktiven, kolikor je cirkulacija na splošno sama moment sistema produkcije, tedaj je ta določitev le še za nas, ni še *postavljena* na denarju. 4) Kot kapital se zato denar tudi pojavlja postavljen kot razmerje do samega sebe s posredovanjem cirkulacije — v *razmerju med obrestmi in kapitalom*. Vendar tu še nimamo opraviti s temi določitvami, ampak moramo denar obravnavati enostavno tako, kot je v svojem 3. odnosu kot *samostojen* vzniknil iz cirkulacije, pravzaprav iz obeh svojih prejšnjih določitev.

40 (»Pomnožitev denarja samo pomnožitev *sredstev za štetje*.« *Sismondi*.^[65] To je pravilno le, kolikor je določen kot golo menjalno sredstvo. V drugi lastnosti je tudi pomnožitev *plačilnih sredstev*.)

⁶⁹ privilegirano blago] v zvezi s tem delom besedila je citat, ki ga je Marx naknadno zapisal na zgornji rob 8. strani zvezka II: »Des les premiers pas de la civilisation les hommes ont fixé la valeur d'échange des produits de leur travail non par comparaison avec un produit préféré.« [Od začetka civilizacije dalje ljudje menjalne vrednosti produktov njihovega dela niso določili skozi primerjavo s produkti, ponudeni v zameno, ampak skozi njihovo primerjavo s privilegiranim produktom.] (Ganilh, 13. a)

»Trgovina je ločila senco od telesa in vpeljala možnost, da ju poseduješ ločeno.« (Sismondi)⁶⁶¹ Denar je torej zdaj osamosvojena menjalna vrednost (kot takšen se kot *menjalno sredstvo* kaže vedno le izgivevajoče) v svoji obči obliki. Ima sicer neko posebno telesnost ali substanco, zlato in srebro, in ravno to mu daje njegovo samostojnost, kajti to, kar eksistira le na nekem drugem, kot določitev ali odnos drugih, ni samostojno. Po drugi strani denar v tej telesni samostojnosti kot zlato in srebro ne reprezentira le menjalne vrednosti enega blaga nasproti drugemu, ampak menjalno vrednost nasproti vsem blagom, in medtem ko ima sam substanco, se pojavlja hkrati v svoji posebni eksistenci kot zlato in srebro kot obča menjalna vrednost drugih blag. Na eni strani ga posedujejo kot njihovo menjalno vrednost; na drugi strani stojijo blaga kot ravno toliko posebnih substanc menjalne vrednosti, tako da se lahko [le-ta] prav tako s pomočjo menjave preobrazi v vsako teh substanc, kot je tudi ravnodušna in vzvišena nad njihovo določenostjo in posebnostjo. Zato so le naključne eksistence. »*Précis de toutes les choses*«^{70[67]} je tisto, v čemer se zabraše njihov posebni značaj; obče bogastvo kot zgoščeno povzet kompendij nasproti svoji razširjenosti in razdrobljenosti v svetu blag. Medtem ko se bogastvo v posebnem blagu prikazuje kot neki posebni moment bogastva, se obče bogastvo v zlato in srebru prikazuje sâmo zgoščeno v neki posebni materiji. Vsako posebno blago, kolikor je menjalna vrednost, kolikor ima ceno, izraža sâmo le neki določen kvantum denarja v nepopolni obliki, ker mora biti, da bi se realiziralo, najprej vrženo v cirkulacijo in ker je zaradi njegove posebnosti vseskozi naključje, ali se bo realiziralo ali ne. Kolikor pa blago ni kot cena, ampak je v svoji naravni določenosti, je moment bogastva le preko svojega odnosa do neke posebne potrebe, ki jo zadovoljuje, in izraža v tem odnosu 1) le uporabno bogastvo, 2) le neko čisto posebno plat tega bogastva. Denar pa je nasprotno, ne upoštevajoč njegove posebne uporabnosti kot vrednega blaga, 1) realizirana cena; 2) zadovoljuje vsako potrebo, kolikor ga je mogoče zamenjati za objekt sleherne potrebe, kolikor je povsem indiferenten do vsake posebnosti. Blago ima to lastnost samo s posredovanjem denarja. Denar jo ima neposredno nasproti vsem blagom, zato nasproti celemu svetu bogastva, bogastvu kot takem. V denarju obče bogastvo ni le oblika, marveč je hkrati sama vsebina. Pojem bogastva je tako rekoč realiziran, *individualiziran* v nekem posebnem predmetu. V posebnem blagu, //II-I/⁷² kolikor je cena, je bogastvo postavljeno samo kot idealna oblika, ki še ni realizirana; kolikor ima določeno uporabno vrednost, predstavlja samo neko čisto oposameznjeno stran bogastva. V denarju pa je, nasprotno, cena realizirana, in njegova substanca je bogastvo samo, tako v njegovi abstrakciji od njegovih posebnih eksistenčnih načinov kot v njegovi totalnosti. Menjalna vrednost tvori substanco denarja, menjalna vrednost pa je bogastvo. Denar je zato po drugi strani tudi utelešena oblika bogastva

⁷⁰ natančen izraz vseh stvari

⁷² Nad prvo vrstico strani 1 zvezka II je naslov:

Poglavje o denarju. (Nadaljevanje).

Maló nad tem naslovom, bolj desno, pa še:
(Prebitek. Kopičenje)

nasproti vsem tistim posebnim substancam, iz katerih sestoji. Če sta zato po eni strani, kolikor obravnavamo denar za sebe, oblika in vsebina bogastva v njem identični, je po drugi strani v nasprotju z vsemi drugimi blagi nasproti njim obča oblika bogastva, medtem ko tvori totalnost teh posebnosti njegovo substanco. Če je denar po svoji prvi določitvi bogastvo samo, je po svoji drugi njegov obči materialni reprezentant. V denarju samem eksistira ta totalnost kot predpostavljene skupek blag. Bogastvo (menjalna vrednost kot totalnost in kot abstrakcija) obstaja torej šele z izključitvijo vseh drugih blag, individualizirano kot tako v zlatu in srebru, kot posamezni oprijemljivi predmet. Denar je zato bog med blagi.

Kot oposameznjeni oprijemljivi predmet je zato mogoče denar naključno iskati, najti, ukrasti, odkriti, in obče bogastvo lahko oprijemljivo preide v posest posamičnega individua. Iz svoje hlapčevske podobe, v kateri se kaže kot golo cirkulacijsko sredstvo, postane nenadoma vladar in bog v svetu blag. Predstavlja nebeško eksistenco blag, medtem ko predstavlja ona njegovo pozemsko. Vsaka oblika naravnega bogastva, preden jo nadomesti menjalna vrednost, predpostavlja bistven odnos individua do predmeta, tako da se individuum po eni strani sam upredmetuje v stvari in se njegovo posedovanje stvari hkrati prikazuje kot določen razvoj njegove individualnosti; bogastvo v ovcah — razvoj individua kot pastirja, bogastvo v žitu — njegov razvoj kot kmetovalca itd. Nasprotno pa denar, kot individuum občega bogastva, kot izvirajoč sam iz cirkulacije in reprezentirajoč le obče, kot zgolj družbeni rezultat, ne predpostavlja sploh nikakršnega individualnega odnosa do njegovega posestnika; posedovanje denarja ni razvoj katere med bistvenimi stranmi njegove individualnosti, ampak je, prav nasprotno, posest brezindividualnega, ker eksistira to družbeno [razmerje] hkrati kot čutni, vnanji predmet, ki se ga je mogoče mehanično polastiti in ki ga je prav tako mogoče izgubiti. Njegov odnos do individua se prikazuje torej kot čisto naključen; medtem ko daje individuu ta odnos do stvari, ki z njegovo individualnostjo sploh ni povezana, zaradi značaja te stvari hkrati obče gospostvo nad družbo, nad celotnim svetom užitek, opravil itd. Bilo bi povsem tako, kot če bi mi npr. najdenje kamna, povsem neodvisno od moje individualnosti, zagotovilo posest vseh znanosti. Posest denarja me postavlja glede na bogastvo (družbeno) v povsem isto razmerje, v katerega bi me postavil kamen modrijanov glede na znanosti.

Denar zato ni le eden med predmeti sle po bogatenju⁷³, ampak je denar njen predmet nasploh⁷⁴. Po bistvu je ta sla *auri sacra fames*⁷⁵. Sla po bogatenju kot taka, kot oblika posebnega gona,⁷⁶ tj. kot razlikujoča se od sle po posebnem bogastvu, torej npr. sle po oblekah, orožju, nakitu, ženskah, vinu itd., je možna le, ko je obče bogastvo, ko je bogastvo kot tako individualizirano v neki posebni reči, tj. brž ko je denar postavljen v svoji 3. določitvi. Denar torej ni samo predmet, marveč je hkrati vir sle po bogatenju. Lakomnost je možna tudi brez denarja; sla po bogatenju

⁷³ der Bereicherungssucht

⁷⁴ es ist ist der Gegenstand

⁷⁵ prekleti pohlep po zlatu

⁷⁶ des Triebes

je sama produkt določenega družbenega razvoja, ni *naravna* v nasprotju z *zgodovinskim*. Od tod jadikovanje starih zaradi denarja kot vira vsega zla. Sla po uživanju v svoji obči obliki in skopost sta dve posebni obliki denarnega pohlepa. Abstraktno sla po uživanju predpostavlja predmet, ki bi vseboval možnost vseh užitkov. Abstraktno slo po uživanju udejanja denar v določitvi, v kateri je *materialni reprezentant bogastva*; skopost pa udejanja, kolikor je denar le obča forma bogastva nasproti raznim vrstam blaga kot njegovim posebnim substancam. Da bi skopost zadržala denar kot takšen, mora žrtvovati sleherni odnos do predmetov posebnih potreb, mora se mu odreči, da bi zadovoljila potrebo denarnega pohlepa kot takega. Denarni pohlep ali sla po bogatenju nujno pomeni propad starih občestev. Zato jima nasprotujejo. Denar sam je *občestvo* in ne more trpeti drugega, ki bi stalo nad njim. To pa predpostavlja popoln razvoj menjalnih vrednosti, torej organizacijo družbe, ki temu razvoju ustreza. Pri starih ni bila menjalna vrednost *nexus rerum*⁷⁷[68]; takšna se kaže le pri trgovskih ljudstvih, ki pa so poznala samo *carrying trade*⁷⁸ in niso sama proizvajala. Vsaj pri Feničanih, Kartazanih itd. je bilo to postranska zadeva. Prav tako dobro so lahko živeli v intermundijih starega sveta kakor, denimo, Židje na Poljskem ali v srednjem veku. Ta svet je bil vse prej sam predpostavka takšnih trgovskih narodov. Zato tudi vsakič propadejo, ko zaidejo v resen konflikt z antičnimi občestvi. Pri Rimljanih, Grkih itd. se denar najprej nedolžno pojavi v obeh svojih prvih določitvah kot mera in kot cirkulacijsko sredstvo, tako v eni kot v drugi ne preveč razvit. Brž ko pa se razvije ali njihova trgovina itd. ali pa jim, kot pri Rimljanih, osvajanje množično //2/ priskrbi denar — skratka, na neki določeni stopnji njihovega ekonomskega razvoja se denar nenadoma nujno pojavi v svoji 3. določitvi, in čim bolj se v njej izoblikuje, tem bolj nastopa tudi kot propad njihovega občestva. Da bi denar produktivno učinkoval, mora biti v 3. določitvi, kot smo videli, ne le predpostavka, ampak prav tako rezultat cirkulacije in kot njena predpostavka sam eden od njenih momentov, moment, ki ga postavlja ona sama. Pri Rimljanih npr., kjer je bil nakraden z vsega sveta, to ni bilo tako. V enostavni določitvi denarja samega je vsebovano, da lahko kot razvit moment produkcije eksistira le tam, kjer eksistira *mezдно delo*; da je torej s tem tudi tu, daleč od tega, da bi razkrojil staro družbeno obliko, vse prej pogoj njenega razvoja in gonilo razvoja vseh produktivnih sil, materialnih in duhovnih. Posamezni individuum lahko še danes naključno pride do denarja in njegova posest lahko zato manj učinkuje prav tako razkrojevalno, kakor je učinkovala na občestva starih. Toda razkroj tega individua v moderni družbi je sam le bogatitev njegovega produktivnega dela. Denarnega posestnika v antičnem smislu razkroja industrijski proces, ki mu služi, ne da bi to vedel in želel. Razkroj zadeva samo njegovo osebo. Kot *materialni reprezentant občega bogastva*, kot *individualizirana menjalna vrednost* mora biti denar *neposredno* predmet, smoter in produkt občega dela, dela vseh posameznikov. Delo mora neposredno producirati menjalno vrednost,

⁷⁷ zveza stvari

⁷⁸ posredniška trgovina

tj. denar. Biti mora torej *mezдно delo*. Sla po bogatenju, in sicer kot gon vseh, kolikor hoče vsak producirati denar, s tem pa ustvarja obče bogastvo. Le tako lahko postane obča sla po bogatenju vir občega, vselej znova ustvarjajočega se bogastva. Vtem ko je delo mezдно delo, njegov smoter pa neposredno denar, je obče bogastvo postavljeno kot njegov smoter in predmet. (V tej zvezi spregovoriti o sovisju *antičnega vojaškega sistema, kakor hitro postane najemniška vojska.*) Denar kot smoter postane tu sredstvo obče delavnosti. Obče bogastvo se producira zato, da bi se bilo moči polastiti njegovega reprezentanta. Tako se odpirajo dejanski viri bogastva. Vtem ko smoter dela ni neki poseben produkt, ki je v posebnem razmerju do posebnih potreb individua, ampak denar, bogastvo v svoji obči obliki, tedaj, prvič, delavnost individua nima meje; ravnodušna je do svoje posebnosti in privzema vsako obliko, ki rabi smotru; je iznajdljiva v stvarjanju novih predmetov za družbeno potrebo itd. Jasno je torej, da denar, katerega temelj je mezдно delo, ne učinkuje razkrojevalno, pač pa proizvajajoče; antično občestvo pa je že na sebi v protislovju z mezdnim delom kot občim temeljem. Splošna industrija je možna samo tam, kjer sleherno delo producira obče bogastvo in ne neke njegove posebne oblike, kjer je torej tudi mezda individua denar. Sicer so možne le posebne oblike umetniške marljivosti. Menjalna vrednost kot neposredni produkt dela je denar kot njegov neposredni produkt. Neposredno delo, ki producira menjalno vrednost kot tako, je zato mezдно delo. Kjer denar ni sam občestvo, mora občestvo razkrojiti. Antika je lahko neposredno kupovala delo, sužnja; toda suženj s svojim delom ni mogel kupiti denarja. Pomnožitev denarja lahko le podražila sužnja, ni pa mogla pripeljati do večje produktivnosti dela. *Suženjstva črncev* — čisto industrijsko suženjstvo — ki tako ali tako izginja z razvojem meščanske družbe in ki je z njim nezdržljivo, *predpostavlja* [mezдно delo], in če ne bi poleg tega suženjstva obstajale druge svobodne države z mezdnim delom, ampak bi bilo izolirano, bi se v črnkih državah vse družbene razmere takoj spremenile v predcivilizacijske oblike.

Denar kot individualizirano menjalno vrednost in s tem kot inkarnirano bogastvo so iskali v alkemiji; v tej določitvi nastopa v monetarnem⁷⁹ sistemu. Predhodno obdobje⁸⁰ razvoja moderne industrijske družbe se prične s splošnim pohlepom po denarju tako pri individuih kakor tudi pri državah. Dejanski razvoj virov bogastva poteka tako rekoč za njihovim hrbtom, kot sredstvo za polastitev reprezentanta bogastva. Kjer ne izhajajo iz cirkulacije, denimo v Španiji, marveč ga najdevajo samega na sebi, narod obuboža, medtem ko narodi, ki morajo delati, da bi ga odvezli Špancem, razvijejo vire bogastva in se dejansko bogatijo. V zgodovini revolucij ima najdevanje, odkrivanje zlata v novih delih sveta, deželah, tolikšno vlogo zato, ker se tu improvizira kolonizacija, ker poteka tako rekoč kakor v rastlinjaku. Gonja za zlatom v vseh deželah pripelje do njihovega od-

⁷⁹ Nad »monetarnem« [Monetarsystem] je v rkp. zapis »merkantilnem« [Merkantil]

⁸⁰ Vorepoche

5 |: neposredno :|

23/24 |: neposredno :|

34 prvo obdobje [erste Epoche] > predhodno obdobje [Vorepoche]

kritja; do novih državnih tvorb; najprej k razširitvi blag, ki prihajajo v cirkulacijo in [sprožajo] nove potrebe ter vpotegnejo v proces menjave in snovne premene oddaljene predele sveta. Po tej plati je bil denar zato tudi kot obči reprezentant bogastva, kot individualizirana menjalna vred-
 5 nost dvojno sredstvo, da se bogastvo razširi do univerzalnosti in da se razsežnosti menjave raztegnejo čez vso zemeljsko oblo; dejansko občost menjalne vrednosti glede na snov in na prostor šele ustvari. A v določitvi, v kateri je tu razvit, je vsebovano, da mu iluzija glede njegove narave, tj. oprijemanje ene od njegovih določitev v njeni abstrakciji in spregle-
 10 dovanje protislovij, ki so vsebovane v njej, za hrbtom individuov podeljuje ta zares magični pomen. Dejansko postane s to določitvijo, ki je v protislovju s samo seboj in zato iluzorična, s to svojo abstrakcijo, tako ogromen //3⁸¹ instrument v dejanskem razvoju družbenih produktivnih moči.

Elementarna postavka meščanske družbe je, da delo neposredno producira menjalno vrednost, torej denar; in da nato denar prav tako neposredno kupuje delo, delavca torej samo, kolikor sam odtuja svoje dejavnost v menjavi. *Mezdno delo* po prvi plati, *kapital* po 2. plati sta torej le drugačni obliki razvite menjalne vrednosti in denarja kot njene inkarnacije. S tem je denar neposredno hkrati *realno občestvo*, kolikor je obča
 20 substanca obstoja za vse in hkrati skupnostni produkt vseh. A v denarju je, kot smo videli, občestvo hkrati gola abstrakcija, za posameznika zgolj zunanja, naključna stvar, in hkrati zgolj sredstvo njegove zadovoljitve kot izoliranega posameznika. Antično občestvo predpostavlja povsem drugačen odnos individua za sebe. Razvoj denarja v njegovi 3. določitvi ga
 25 torej zlomi. Vsaka produkcija je upredmetenje individua. Toda v denarju (menjalni vrednosti) upredmetenje individua ni upredmetenje njega v njegovi naravni določenosti, ampak njega kot postavljenega v neki družbeni določitvi (razmerju), ki mu je hkrati vnanja.

Denar, *postavljen* v obliki cirkulacijskega sredstva, je *novec*. Kot
 30 novcec je izgubil svojo uporabno vrednost samo; njegova uporabna vrednost se ujema z njegovo določitvijo kot cirkulacijskega sredstva. Najprej ga je treba npr. šele pretopiti, da bi lahko rabil za denar kot takšen. Treba ga je demonetizirati. Zato je tudi v *novcu* samo *znak* in ravnodušen do
 35 svojega materiala. A kot novcec zgubi tudi svoj univerzalni značaj, privzema nacionalnega, lokalnega. Razpada v novce različnih vrst, glede na material, iz katerega je, zlato, baker, srebro itd. Dobi političen naslov in v različnih deželah tako rekoč govori različen jezik. V eni in isti deželi dobi naposled različno denominacijo itd. Denar v 3. določitvi, izstopajoč
 40 iz cirkulacije in stopajoč njej nasproti kot *samostojen*, negira zato tudi svoj značaj kot novca. Prikazuje se zopet kot zlato in srebro, pa naj je zdaj vanju pretopljen ali pa je le cenjen glede na utežni del zlata in srebra v njem. Zopet tudi izgubi svoj nacionalni značaj in rabi kot menjalno sredstvo med narodi, kot univerzalno menjalno sredstvo, toda ne

⁸¹ Na zgornjem robu strani 3 je zaznamek: »(barter, sale, commerce) — 3 stopnje menjave (Steuart)«.

več kot *znak*, marveč kot določen kvantum zlata in srebra. V najrazvitejšem mednarodnem sistemu menjave se zato zlato in srebro zopet pojavljata prav v tisti obliki, v kateri sta bila pomembna že v prvotni menjalni kupčiji. Zlato in srebro, kakor tudi menjava sama, se prvotno, kot smo že pripomnili, ne pojavita znotraj kroga nekega družbenega občestva, marveč tam, kjer le-to preneha, na njegovi meji; na maloštevilnih točkah njegovega stika s tujimi občestvi. Tako se zdaj pojavljata postavljena kot *blago* kot takšno, kot univerzalno blago, ki na vseh krajih ohranja svoj značaj kot blago. Glede na formno določitev veljata enako na vseh krajih. Le tako sta materialni reprezentant *občega* bogastva. V merkantilnem sistemu veljata zato zlato in srebro kot mera moči različnih občestev. »Brž ko postanejo *precious metals objects of commerce*, an universal equivalent for everything, postanejo tudi measure of power between nations.⁸² Zato merkantilni sistem.« (Steuart.)^[69] Naj si moderni ekonomisti tako domišljajo, da presegajo merkantilni sistem, zlato in srebro nastopata v obdobju splošnih kriz prav v tej določitvi, tako leta 1857 kakor tudi leta 1600. V tem značaju [igrata] zlato in srebro pomembno vlogo pri ustvarjanju svetovnega trga. Tako cirkulacija ameriškega srebra od zahoda proti vzhodu, kovinska vez med Ameriko in Evropo na eni strani, z Azijo na drugi od začetka moderne dobe dalje. Pri prvotnih občestvih je ta trgovina z zlatom in srebrom samo postranska in se nanaša tako kot vsa menjava na prebitek. V razviti trgovini pa [je] postavljena kot moment, ki je bistveno povezan z vso produkcijo itd. Ne pojavljata se več za zamenjavo prebitka, marveč kot saldiranje presežka v celotnem procesu mednarodne blagovne menjave. Zdaj sta novc samo še kot *svetovni novc*. Kot takšna pa sta po bistvu ravnodušna do svoje formne določenosti kot cirkulacijska sredstva, medtem ko je njun material vse. Kot forma ostajata zlato in srebro v tej določitvi kot blago, ki je dostopno na vseh krajih, *blago* kot takšno.

(V tem prvem razdelku, v katerem obravnavamo menjalne vrednosti, denar, cene, se blaga prikazujejo vedno kot dana. Formna določitev enostavna. Vemo, da izražajo blaga določitve družbene produkcije, vendar je le-ta sama predpostavka. Blaga pa v tej določitvi *niso postavljena*. In tako se dejansko prva menjava pojavlja le kot zamenjava prebitka, ki ne zajema in ne določa celote produkcije. Gre za *obstoječi*⁸³ prebitek celokupne produkcije, ki leži zunaj sveta menjalnih vrednosti. Enako se tudi še v razviti družbi to očituje na površini kot neposredno obstoječi blagovni svet. A le-ta kaže s samim seboj preko sebe, na ekonomska razmerja, ki so postavljena kot *produkcijska razmerja*. Notranja členitev produkcije tvori zato 2. razdelek, strnitev v državi 3., mednarodno razmerje 4., svetovni trg zaključek, v katerem je produkcija postavljena kot totalnost, prav tako tudi sleherni od njenih momentov; v katerem pa hkrati vsa protislovja vstopajo v proces. Svetovni trg tvori tedaj zopet

⁸² plemenite kovine predmet trgovine, univerzalni ekvivalent za vse... merilo moči med narodi.

⁸³ vorhanden

1/2 V najrazvitejši cirkulaciji > v najrazvitejšem mednarodnem sistemu menjave

10 univerzalni > materialni

31/32 |: Formna določitev enostavna :|

hkrati predpostavko celote in njenega nosilca. Krize so tedaj splošno kazanje preko predpostavke in priganjanje k sprejetju nove zgodovinske podobe.)

5 »The quantity of goods and the quantity of money may remain the same, and prices may rise or fall notwithstanding«⁸⁴ (namreč z večjim expenditure na primer monied capitalists,⁸⁵ zemljiških rentnikov, državnih uradnikov itd. *Malthus*, X, 43.)/^[70]

10 /4/ Denar, izstopajoč iz cirkulacije in stopajoč njej nasproti kot samostojen, je, kot smo videli, negacija (negativna enotnost) svoje določitve kot cirkulacijskega sredstva in mere. Razvili smo že:

15 {Kolikor je denar cirkulacijsko sredstvo, »njegove kvantitete, ki cirkulira, ni nikoli mogoče uporabiti individualno; vedno mora cirkulirati« (*Storch*^[71]). Individuum lahko rabi denar le tako, da si ga odtuji, da ga postavi kot *bit* za drugega, v njegovi družbeni določitvi. To je, kot *Storch* pravilno pripominja, eden od razlogov, zakaj materija denarja »ne sme biti nepogrešljiva za eksistenco človeka«^[72], kot npr. koža, sol itd., ki pri nekaterih ljudstvih rabijo za denar. Kajti njegova kvantiteta, ki se nahaja v cirkulaciji, je za konsumpcijo izgubljena. Zato [imajo], prvič, kovine nasploh kot denar prednost pred drugimi blagi, in drugič, zopet plemenite kovine pred kovinami, ki so koristne kot produkcijski instrumenti. Značilno za ekonomo je, da izraža *Storch* to takole: materija denarja mora »imeti neposredno vrednost, toda utemeljeno na besoin factice«^{86, [73]} Besoin factice imenuje ekonom, prvič, besoins, ki izvirajo iz družbenega bivanja individua; drugič tiste, ki ne izhajajo iz njegove gole eksistence kot naravnega predmeta. To kaže notranje obupno siromaštvo, ki tvori temelj meščanskega bogastva in njegove znanosti.)

20 *Prvič*, denar je negacija cirkulacijskega sredstva kot takšnega, *novca*. Hkrati pa novce vsebuje kot svojo določitev, negativno v tem, da ga je stalno mogoče spreminjati v novce, pozitivno kot *svetovni novce*; toda kot tak je ravnodušen do formne določitve, in je bistveno *blago* kot takšno, vsepričujoče blago, ki ga ne določa kraj. Ta ravnodušnost se izraža dvojno: *enkrat v tem*, da je denar zdaj denar zgolj kot zlato in srebro, ne kot znak, ne v obliki novca. Zato *façon*,⁸⁷ ki jo država daje denarju v novcu, nima vrednosti, ampak jo ima samo njegova kovinska vsebina. Celó v notranji trgovini ima samo začasno vrednost, lokalno, »ker tistemu, ki ga ima, ni nič bolj koristen kot tistemu, ki ima blaga, ki jih je mogoče kupiti.«^[74] Bolj ko zunanja trgovina vsestransko pogojuje notranjo, bolj izgineva tudi vrednost te *façon*; ne eksistira v privatni menjavi, ampak se pojavlja samo kot davek. *Nadalje*: kolikor je takšno *obče blago*, svetovni novce, tedaj vrnitev zlata in srebra k izhodišču, sploh cirkulacija kot taka, ni potrebna. *Primer*: Azija in Evropa. Zato jadikovanje pristašev monetarnega sistema, da pri poganih denar izgine, da ne priteka nazaj.

⁸⁴ količina blaga in količina denarja lahko ostaneta enaki, cene pa lahko kljub temu rastejo ali padajo

⁸⁵ porabo ... denarnih kapitalistov

⁸⁶ ustvarjena, umetna potreba

⁸⁷ podoba, oblika

(Glej *Misselden a[bout] 1600.*)^[75] Bolj ko zunanjo cirkulacijo pogojuje in zaobsega notranja, toliko bolj svetovni novc kot tak zaide v cirkulacijo (rotacijo). Ta višja stopnja se nas tu še ne tiče in še ni vsebovana v enostavnem razmerju, ki ga tu obravnavamo.

5 *Drugič*: denar je negacija sebe kot gole realizacije cen različnih blag, kjer posebno blago ostaja vedno tisto bistveno. Prav nasprotno, denar postane v sami sebi realizirana cena in kot tak tako *materialni reprezentant bogastva* kakor tudi *obča forma bogastva* nasproti vsem blagom kot njegovim samo posebnim substancam; toda *tretjič*: je denar negiran tudi

10 v določitvi, v kateri je le *mera* menjalnih vrednosti. Kot obča forma bogastva in kot njegov materialni reprezentant ni več ideelno mera drugega, menjalnih vrednosti. Kajti sam je adekvatna dejanskost menjalne vrednosti in je ta dejanskost v svojem kovinskem bivanju. Določitev mere mora biti tu postavljena na njem samem. Denar je svoja lastna enota, in

15 mera njegove vrednosti, mera njega kot bogastva, kot menjalne vrednosti, je kvantiteta njega samega, ki jo predstavlja. Količina nekega kvantuma samega sebe, ki rabi kot enota. Za denar kot mero je bila njegova količina indiferentna; za denar kot cirkulacijsko sredstvo je bila indiferentna njegova materialnost, materija enote; v tej 3. določitvi kot denar pa je bi-

20 stvena količina njega samega kot nekega določenega materialnega kvantuma. Ob predpostavki njegove kvalitete kot občega bogastva ni na njem več nikakršne druge razlike razen kvantitativne. Upodablja več ali manj bogastva, pač odvisno od tega, ali ga kot določen kvantum tega bogastva posedujejo v večjem ali manjšem številu. Če je obče bogastvo, je nekdo toliko bogatejši, kolikor več ga ima, in edino pomemben proces tako za posamezni individuum kakor za narode je njegovo *kopičenje*. Po svoji določitvi je tu nastopil kot izstopajoč iz cirkulacije. Zdaj se kaže to odtegotvanje denarja iz cirkulacije in njegovo *shranjevanje* kot bistveni predmet sle po bogatenju⁸⁸ in kot bistveni proces bogatenja. V zlatu in sreb-
30 ru posedujem obče obgastvo v njegovi čisti obliki, in več ko si ga nakopičim, več si prilastim občega bogastva. Če zlato in srebro reprezentirata obče bogastvo, tedaj ga, kolikor sta oba določeni kvantiteti, reprezentirata le v določeni stopnji, ki se je zmožna širiti do nedoločeniosti. Ta akumulacija zlata in srebra, ki se prikazuje kot njuno ponavljajoče se odtegotvanje iz cirkulacije, je hkrati spravljanje občega bogastva na varno
35 glede na cirkulacijo, v kateri se vselej izgubi v zameni za neko posebno bogastvo, ki naposled izgine v konsumpciji.

Pri vseh starih ljudstvih se kopičenje zlata in srebra prvotno pojavlja kot duhovniški in kraljevski privilegij, ker kralj in bog med blagi pritičeta
40 samo kraljem in bogovom. Samo oni zaslužijo, da posedujejo bogastvo kot tako. To kopičenje nato po eni strani samo kot razkazovanje prebitka, tj. bogastva kot ekstraordinarne, praznične stvari, za darilo svetiščem in njihovim bogovom; za javne umetnine; naposled kot *zagotovljeno sred-*
45 *stvo* v primeru izredne stiske, za nakup orožja itd. Kopičenje postane pozneje pri starih politika. *Državni zaklad* kot rezervni fond in svetišča

⁸⁸ Bereicherungstrieb

6 |: posebno :|

10 cen > menjalnih vrednosti

14 je lahko > mora biti

so prvotne banke, v katerih je shranjeno to najsvetejše. Kopičenje in shranjevanje [doseže] svoj najvišji razvoj v modernih bankah; a tu //5/ z nadalje razvito določitvijo. Po drugi strani pri privatnikih nalaganje kot spravljanje bogastva v njegovi čisti obliki na varno pred spremenljivostmi zunanjega sveta, v obliki, v kateri ga je mogoče *zakopati* itd., 5 skratka, v kateri stopa z individuum v skoz in skoz skrivno razmerje. Tako je še v velikem zgodovinskem merilu v Aziji. Ponavlja se v vseh panics,⁸⁹ vojnah itd. meščanske družbe, ki pade takrat nazaj v stanje barbarstva. Prav tako kopičenje zlata itd. kot okrasja in blišča pri polbarbarih. V najrazvitejši meščanski družbi pa je zelo velik in stalno 10 večajoči se del zlata kot luksuzni predmet odtegnjen cirkulaciji. (Glej Jacob itd.).¹⁷⁶¹ Kolikor je reprezentant občega bogastva, je dokaz bogastva individuov ravno to, da ga zadržijo, ne da bi ga prepustili cirkulaciji in uporabili za posebne potrebe, in v isti meri, v kateri se denar razvije 15 v svojih različnih določitvah, tj., v kateri postaja bogastvo kot tako obče merilo vrednosti individua, gon po njegovem razkazovanju, torej display⁹⁰ zlata in srebra kot reprezentantov bogastva, čisto tako kot je gospod pl. Rothschild izobesil za grb, ki naj bi ga bil vreden, zdi se mi, da dva uokvirjena bankovca po 100 000 funtov. Barbarsko razkazovanje zlata itd. samo 20 naivnejša oblika tega modernega, ker ni toliko v odnosu do zlata kot denarja. Tu še njegov enostavni *sijaj*. Tam reflektirana poanta. Poanta je v tem, da *ni* uporabljen kot denar; tu je pomembna oblika, nasprotna cirkulaciji.

Akumulacija vseh drugih blag manj prvotna kot akumulacija zlata 25 in srebra: 1) zaradi njihove minljivosti. Kovine predstavljajo na sebi to, kar je trajno, nasproti drugim blagom; posebno radi jih kopičijo že [zaradi] njihove večje vrednosti in izjemnega značaja kot produkcijskih instrumentov *par excellence*.⁹¹ Plemenite kovine, ki ne oksidirajo na zraku itd., so zopet manj minljive kot neplemenite kovine. Kar na drugih 30 blagih premine, je ravno njihova oblika; a ta oblika jim daje prav tako menjalno vrednost, medtem ko je njihova uporabna vrednost v odpravi te oblike, v konsumpciji. Pri denarju pa je, nasprotno, njegova substanca, njegova materialnost sama oblika, v kateri reprezentira bogastvo. Če se denar prikazuje kot obče blago na vseh krajih, glede na prostorsko določitev, se prikazuje zdaj kot obče blago tudi glede na časovno določitev. 35 Kot bogastvo se ohranja v vseh časih. Njegovo specifično trajanje. Je zaklad, ki ga ne načrejo ne molji ne rja.¹⁷⁷ Vsa blaga so samo minljivi denar; denar je neminljivo blago. Denar je vsepričujoče blago; blago samó lokalni denar. Akumulacija pa je po bistvu proces, ki poteka v času. O tej 40 strani pravi *Petty*:

»Veliki in končni učinek trgovine ni bogastvo nasploh, marveč v prvi vrsti prebitek srebra, zlata in draguljev, ki niso *minljivi* niti niso *spremenljivi* kot druga *blaga*, marveč so bogastvo v vsakem času in na vsakem kraju. Prebitek vina, žita, perutnine, mesa itd. pa so bogastvo hic et

⁸⁹ panikah

⁹⁰ razstava

⁹¹ nasploh, kot takšnih

nunc...⁹² Tako je proizvajanje takšnih blag in ukvarjanje s takšno trgovino, ki deželi dobavlja zlato in srebro, bolj koristno od drugega.« (str. 3)^[78] »Če je denar z davki vzet nekomu, ki ga zaje ali zapije, in dan drugemu, ki ga uporabi za izboljšanje zemlje, za ribolov, za delo v rudnikih, v manufakturah ali celo za obleke, obstaja za o čestvo vselej korist. Kajti celo obleke niso tako minljive kot hrana; če [je uporabljen] za opremljanje hiš, je korist še večja; za gradnjo hiš še večja; za izboljšavo zemljišč, delo v rudnikih, ribolov še večja; največja od vseh, če je naložen, da bi v deželo pripeljal zlato in srebro, ker edino ti reči *nista minljivi*, ampak ju cenijo kot bogastvo v vsakem času in na vsakem kraju.« (str. 5)^[79] Tako pisec iz 17. stoletja. Tu vidimo, kako je dobilo kopičenje zlata in srebra pravo spodbudo v tem, da so ju pojmovali kot materialna reprezentanta in kot občo obliko bogastva. Denarni kult ima svoj asketizem, svoje odpovedovanje, svoje samožrtvovanje — varčnost in zmernost, zaničevanje posvetnih, časnih in minljivih užitkov; gonja za *večnim* zakladom. Zato povezanost angleškega puritanizma ali tudi nizozemskega protestantizma z delanjem denarja. Neki pisec z začetka 17. stoletja (*Misselden*) zadevo povsem nepristransko izrazi tako:

»Naravna materija trgovine je blago, umetna pa je denar. Čeprav pride denar po naravi in času za blagom, je postal, kakor je v rabi zdaj, poglavitna stvar.« To primerja z obema sinovoma starega Jakoba, ki je desnico položil na mlajšega sina, levico pa na starejšega (str. 24).^[80] »Pri nas potrošimo prevelik presežek vin iz Španije, Francije, Porenja, Levanta, z otokov; rozine iz Španije, levantske korinte, cambric⁹³ iz Henaulta in z Nizozemskega, svile iz Italije, sladkorja in tobaka iz zahodne Indije; začimbe iz vzhodne Indije, vse to nam ni potrebno, pa je kljub temu kupljeno za *trden* denar... Ko bi prodali manj tujih in več domačih produktov, bi moral presežek pritekati k nam v obliki zlata in srebra, kot zaklad.« (l. c.)^[81] Moderni ekonomisti se kajpada v splošnem delu ekonomije takšnim pojmovanjem posmehujejo. Ko pa v posebnem nauku o denarju obravnavajo boječnost in vročični strah, s katerima se v času kriz v praksi bedi nad dotokom in odtokom zlata in srebra, se pokaže, da je denar v določitvi, v kateri so ga naivno enostransko pojmovali zagovorniki monetarnega in merkantilnega sistema, še vedno povsem veljaven, ne le v predstavi, ampak kot realna ekonomska kategorija./

/6/ Nasprotje, ki zastopa dejanske potrebe produkcije proti tej prevladi denarja, najočitnejše pri *Boisguillebertu*. (Glej presenetljiva mesta v mojem zvezku.)^[82]

2) Kopičenje drugih blag je, ne upošteva je njihovo minljivost, po dvojni plati bistveno različno od kopičenja zlata in srebra, ki sta tu identična z denarjem. Prvič, kopičenje drugih blag nima značaja kopičenja bogastva nasploh, marveč posebnega bogastva in je zato samo poseben produkcijski akt, za katerega enostavno kopičenje še ne zadošča. Kopičenje žita zahteva posebne naprave itd. Kopičenje ovac me ne naredi za pastirja; s kopičenjem sužnjevi ali zemlje postanejo nujna razmerja go-

⁹² tu in zdaj

⁹³ vrsta finega platna, batist

spostva in hlapčevstva itd. Vse to zahteva torej dejanja, ki se razlikujejo od enostavnega akumuliranja, od večnega bogastva kot takega, prav tako pa tudi določena razmerja. Po drugi strani, moram, trgovec z žitom, trgovec z živino itd., da bi lahko zdaj realiziral nakopičeno blago kot obče bogastvo, da bi si prilastil bogastvo v vseh njegovih posebnih oblikah, trgovati s posebnim blagom, ki sem ga nakopičil. Tega me odveže denar kot obči reprezentant bogastva.

Akumulacija zlata in srebra, denarja, je prvi historični pojav nabiranja kapitala in njegovo prvo veliko sredstvo; toda kot taka še ni akumulacija kapitala. Zato bi moralo biti ponovno vstopanje akumuliranega v cirkulacijo samo postavljeno kot moment in sredstvo kopičenja.

Denar v svoji zadnji, dovršeni določitvi se kaže zdaj z vseh strani kot protislovje, ki razrešuje samega sebe; ki žene k lastni razrešitvi. Kot obči obliki bogastva mu stoji nasproti ves svet dejanskih bogastev. Je njihova čista abstrakcija — zato je, če ga zadržimo v tej obliki, goli umislek. Kjer se zdi, da eksistira bogastvo kot tako v čisto materialni, oprijemljivi obliki, ima svojo eksistenco le v moji glavi, je čista utvara. Midas.^[83] Po drugi strani se denar kot materialni reprezentant občega bogastva udejanja zgolj tako, da je zopet vržen v cirkulacijo, da izgine nasproti posamičnim posebnim načinom bogastva. V cirkulaciji ostane kot cirkulacijsko sredstvo, toda za individua, ki kopiči, je izgubljen, in to izginjanje je edini možni način, da je zagotovljen kot bogastvo. Razpustitev shranjenega v posamičnih užitkih je njegovo udejanjanje. Drugi posamezniki ga lahko seveda zopet shranjujejo, a tedaj se isti proces začne znova. Njegovo bit za mene lahko dejansko postavim le tako, da ga predam kot golo bit za druge. Če ga hočem zadržati, se razblini v roki v golo utvaro dejanskega bogastva. Nadalje: množitev denarja z njegovim kopičenjem, to, da je njegova lastna kvantiteta mera njegove vrednosti, se zopet pokaže kot napačno. Če se druga bogastva kopičijo, izgublja denar sam svojo vrednost v tisti meri, v kateri ga kopičimo. Kar se kaže kot njegova množitev, je dejansko njegovo upadanje. Njegova samostojnost je samo videz: njegova neodvisnost od cirkulacije obstaja samo z ozirom nanjo, kot odvisnost od nje. Ustvarja vtis, da je obče blago, a zaradi naravne posebnosti le-tega je zopet posebno blago, katerega vrednost je odvisna od povpraševanja in ponudbe, kot se tudi spreminja z njegovimi specifičnimi produkcijskimi stroški. In ker se sam inkarnira v zlatu in srebru, postane v vsaki dejanski obliki enostranski; tako da se, če se eno prikazuje kot denar, prikazuje drugo kot posebno blago in vice versa,⁹⁴ in se tako oba prikazujeta v obeh določitvah. Kot tisto absolutno varno, od moje individualnosti povsem neodvisno bogastvo je hkrati kot tisto meni povsem vnanje, absolutno negotovo, ki ga vsako naključje lahko loči od mene. Prav tako njegove popolnoma protislovne določitve kot mera, cirkulacijsko sredstvo in denar kot tak. V zadnji določitvi je v protislovju s seboj še zato, ker mora reprezentirati vrednost kot tako; v resnici pa reprezentira le identični kvan-

⁹⁴ obratno

4 | : obče :|

10/11 [bi se moralo] prikazovati > bi moralo biti ... postavljeno

30/31 | : Kar se kaže ... do upadanje. :|

tum spremenljive vrednosti. Zato se odpravlja kot *dovršena* menjalna vrednost.

Kot gola mera je denar že negiran v sebi kot cirkulacijsko sredstvo; kot cirkulacijsko sredstvo in mera [je negiran] v sebi kot denar. Negacija njega samega v zadnji določitvi je torej hkrati negacija v obeh prejšnjih. Negiran kot zgolj *obča forma bogastva* se mora torej udeležati v posebnih substancah dejanskega bogastva; toda kolikor se tako dejansko potrjuje kot *materialni reprezentant* totalnosti bogastva, se mora hkrati ohraniti kot *obča forma*. Njegovo vstopanje v cirkulacijo mora sâmo biti moment njegovega ostajanja pri sebi,⁹⁵ in njegovo ostajanje pri sebi mora biti vstopanje v cirkulacijo. To se pravi, kot realizirana menjalna vrednost mora biti hkrati postavljen kot proces, v katerem se realizira menjalna vrednost. Hkrati je negacija sebe kot neke čisto rečevne oblike,⁹⁶ nasproti individuom vnanje in naključne oblike bogastva. Prikazati se mora, nasprotno, kot produkcija bogastva, le-to pa kot rezultat medsebojnih odnosov individuov v produkciji. Menjalna vrednost je torej zdaj določena kot proces, ne več kot enostavna reč, za katero je cirkulacija samo vnanje gibanje, ali kot reč, ki eksistira kot individuum v neki posebni materiji; kot vedênje do same sebe skozi proces cirkulacije. Po drugi strani cirkulacija sama ni zgolj več kot enostavni proces menjave blaga za denar in denarja za blago, ni več zgolj kot posredujoče gibanje za realizacijo cen različnih blag, za njihovo medsebojno izenačevanje kot menjalnih vrednosti, kjer se kaže zunaj cirkulacije oboje: predpostavljena menjalna vrednost, končna odtegnitev blaga v konsumpcijo, torej izničenje menjalne vrednosti po eni strani in odtegnitev denarja, njegova osamosvojitev nasproti njegovi substanci, kar je zopet druga oblika njegovega izničenja. Menjalna vrednost sama, in zdaj ne več //7/ menjalna vrednost vobče, marveč merjena menjalna vrednost, se mora kot predpostavka sama prikazovati kot postavljena s cirkulacijo, in kot postavljena z njo se mora prikazovati kot njej predpostavljena. Proces cirkulacije se mora prav tako prikazovati kot proces produkcije menjalnih vrednosti. Gre torej po eni strani za vrnitev menjalne vrednosti nazaj v delo, po drugi strani za vrnitev denarja v menjalno vrednost; ki pa je zdaj postavljena v neki poglobljeni določitvi. Pri cirkulaciji je predpostavljena *določena* cena in cirkulacija kot denar jo postavlja samo formalno. *Določenost* menjalne vrednosti same ali mera cene se mora zdaj sama prikazati kot akt cirkulacije. Tako postavljena menjalna vrednost je *kapital*, hkrati pa je cirkulacija postavljena kot akt produkcije.

Razdelati naknadno: v cirkulaciji, kakor se je kazala kot denarna cirkulacija, je hkratnost obeh polov menjave vselej predpostavljena. A med bivanjem blag za menjavo lahko pride do časovne razlike. Narava vzajemnih storitev je lahko takšna, da je storitev opravljena danes, povračilo pa lahko pride šele čez eno leto itd. »Pri večini pogodb,« pravi Senior, »razpolaga samo ena od pogodbenih strank s stvarjo in jo posoja; in če naj pride do menjave, jo je treba odstopiti takoj, pod pogojem,

⁹⁵ Beisichbleiben

⁹⁶ rein dinglicher Form

8 občega bogastva > totalnosti bogastva

34 |: določena :|

da bo ekvivalent dobljen šele v nekem poznejšem obdobju. Ker pa se vrednost vseh reči v določenem času spremeni, je kot plačilno sredstvo vzeta stvar, katere vrednost se najmanj spreminja, ki najdlje zadrži dano povprečno sposobnost, da kupuje stvari. Tako postane denar *izraz ali reprezentant* vrednosti.^[84] S tem pa bi zadnja določitev denarja sploh ne bila povezana z njegovo prejšnjo. A trditev je napačna. Šele ko je denar postavljen kot samostojni reprezentant vrednosti, se pogodbe ne cenijo več v kvantumih žita ali v storitvah, ki jih je treba opraviti. (To zadnje npr. razširjeno v fevdalnem sistemu.) Gre za refleksijo g. Seniorja, da ima denar »daljšo povprečno sposobnost«, da uveljavlja svojo vrednost. The fact⁹⁷ je, da je kot obči material pogodb (*obče blago pogodb*, pravi Bailey)^[85] vzet kot *obče blago, reprezentant občega bogastva* (pravi Storch),^[86] *osamosvojena menjalna vrednost*. Denar mora biti v svojih 2 prvih določitvah že precej razvit, da lahko v 3. na splošno nastopi v tej vlogi. Zdaj pa se zares pokaže, da se njegova vrednost spremeni, čeprav ostaja kvantiteta denarja uniformno ista; da je sploh kot določen kvantum podvržen spremenljivosti vseh vrednosti. Tu se uveljavlja njegova narava kot posebnega blaga nasproti njegovi obči določitvi. Kot mera je [denar] do premene ravnodušen, kajti v »spreminjajočem se mediju je tako kot v konstantnem vedno mogoče izraziti 2 različna odnosa do njega«.^[87] Kot cirkulacijsko sredstvo je tudi ravnodušen, ker je kvantiteta takšnega denarja postavljena z mero. Toda [za denar] kot *denar*, kakršen se kaže v pogodbah, je premena bistvena, tako kot v tej določitvi sploh izstopajo njegova protislovja.

V posebnih oddelkih je treba zdaj dopolniti:

1) *Denar kot novec*. To zelo strnjeno o novčnem sistemu. 2) Zgodovinski dobavni viri zlata in srebra. Njuno odkritje itd. Zgodovina njune produkcije. 3) Vzroki variations⁹⁸ v vrednosti plemenitih kovin in zato kovinskega denarja; učinki te premene na industrijo in različne razrede. 4) *Predvsem*: quantity cirkulacije glede na naraščanje in padanje cen (16. stol., 19. stol.). Pri tem pa tudi preiskati, kako ga kot mero aficira naraščanje quantity itd.) 5) O cirkulaciji: hitrost, nujni kvantum, učinek cirkulacije, boljše, slabše razvita itd. 6) Razkrojevalni učinek denarja.

(*To pozneje razdelati.*) (Sem specifično ekonomska raziskovanja.)

(Specifična teža zlata in srebra, da vsebujeta veliko teže v relativno majhnem volumnu as compared with other metals,⁹⁹ se v svetu vrednosti ponovi tako, da vsebujeta veliko vrednosti (delovni čas) v sorazmerno majhnem volumnu. Delovni čas, ki je realiziran v njima, menjalna vrednost, je specifična teža blaga. Zaradi tega so plemenite kovine še zlasti primerne, da rabijo za cirkulacijo (ker je mogoče s seboj v žepu nositi precejšen odmerek vrednosti) in za kumulacijo, ker je mogoče veliko vrednost spraviti na varno in nakopičiti v majhnem prostoru. Pri tem se zlato med kopičenjem [ne] spremeni tako kot železo, svinec itd. Ostane, kar je.)

»Ko Španija ne bi nikoli posedovala mehiških in perujskih rudnikov, ne bi nikoli potrebovala poljskega žita.« (*Ravenstone.*)^[88]

⁹⁷ dejstvo

⁹⁸ sprememb, premen

⁹⁹ v primerjavi z drugimi kovinami

»Illi unum consilium habent et virtutem et potestatem suam bestiae tradunt. Et ne quis possit au vendere, niti qui habet characterem aut nomen bestiae, aut numerum nominis eius.« (*Apocalypse. Vulgata.*)^[89] »Korrelativne kvantitete blag, ki jih izročamo ene za druge, konstituirajo ceno blaga.« (*Storch.*) »Cena je degré de la valeur échangeable«¹⁰⁰ (l. c.).^[90]

Kot smo videli, je v enostavni cirkulaciji kot taki (menjalni vrednosti v njenem gibanju) delovanje individuov drug na drugega po vsebini samo vzajemno zainteresirano zadovoljevanje njihovih potreb, po obliki pa zamenjevanje, postavljanje kot istih (ekvivalentov), tako je tu tudi lastnina postavljena zgolj še kot prilaščanje produkta dela z delom in produkta tujega dela z lastnim delom, kolikor je produkt lastnega dela kupljen s tujim delom. Lastnina tujega dela, posredovana s pomočjo ekvivalenta lastnega dela. Ta oblika lastnine — tako kot svoboda in enakost — postavljena v tem enostavnem razmerju. V nadaljnjem razvoju menjalne vrednosti se bo to spremenilo in naposled se bo pokazalo, da je privatna lastnina produkta lastnega dela identična z ločitvijo med delom in lastnino; tako da delo = bo ustvarjalo tuje bogastvo, lastnina pa ukazovala tujemu delu./

¹⁰⁰ stopnja menjalne vrednosti

POJASNILA*

[1] V pričujoči številki Vestnika objavljamo zaključek poglavja o denarju in začetni odlomek poglavja o kapitalu iz Očrtov. Prevedeni odlomek je neposredno nadaljevanje besedila Očrtov, objavljenega v Vestniku 1/2 1981. V izdaji Očrtov v MEGA² II 1.1, po kateri prevajamo, se nahaja na straneh 104—173.

Zadnji del poglavja o denarju se nahaja v zvezku II, kjer zavzema prvih 8 strani. Zvezek sestoji iz 7 pol, ki jih je Marx zložil v zvezek (14 listov, 28 strani). Pola, ki je rabila tudi za ovitek zvezka, manjka, tako da manjka tudi stran 29 besedila, ki ga je Marx pisal na tretjo stran ovitka. Ohranjene strani je Marx tekoče paginiral od 1—28.

Na začetku prve strani zvezka je Marx zapisal: »Poglavje o denarju. (Nadaljevanje)«. Na strani 8 se začneja »Poglavje o denarju kot kapitalu«.

[1a] G. W. F. Hegel, *Sämtliche Werke*, ed. H. Glockner, zv. 9; str. 413—412, 443/444; Stuttgart 1965⁴.

[2] Vir tega angleškega citata ni ugotovljiv. Marx ga navaja tudi v svojem prvotnem besedilu »H kritiki politične ekonomije«, gl. MEGA² II. 2, Berlin 1980, str. 40.

[3] Vir citata ni ugotovljiv. Marx navednic ni zaprl.

[4] *Lectures on gold for the instruction of emigrants about to proceed to Australia*. Delivered at the Museum of Practical Geology. [Predavanja o zlatu v poduk emigrantom, ki odhajajo v Avstralijo. Potekala so v Muzeju praktične geologije], London 1852, str. 172. Podčrtal Marx.

[5] Prav tam, str. 171—172. Marx je prvi stavek prečrtal. V navedeni knjigi se glasi: »A slight consideration of the circumstances under which gold is found will sufficiently explain its very early discovery by man.« [Že bežno upoštevanje okoliščin v zvezi z odkritjem zlata bo zadostovalo za razlago, zakaj ga je človek zelo zgodaj odkril.] Marx v rokopisu navednic ni zaprl.

* Prevod franc. in angl. odlomkov: Jelica Šumić-Riha

- [6] Prav, tam, str. 8.
- [7] Prav tam, str. 10, 12.
- [8] Prav tam, str. 93—95. Podčrtavanje je Marxovo.
- [9] Prav tam, str. 95—97.
- [10] Prav tam, str. 97/98.
- [11] Prav tam, str. 72/73.
- [12] Jacob Grimm, *Geschichte der deutschen Sprache* [Zgodovina nemškega jezika], 2. izd., zv. 1, Leipzig 1853, str. 9, 7.
- [13] Marx se sklicuje na svoj ekscerptni zvezek XIV, ki je nastal približno v avgustu/septembru 1851 v Londonu. Prvih 17 strani tega zvezka vsebuje izvlečke iz Dureaujeve knjige. Navedeno mesto se nahaja na str. 1.
Dureau de La Malle, *Économie politique des Romains* [Politična ekonomija Rimljanov], zv. 1, Paris 1840, str. 48—49: »L'or est le premier des métaux précieux qui ait dû être employé dans l'enfance de la civilisation et qui l'ait été, en effet, longtemps avant l'argent. Cela tient à la nature du gisement de ces deux minéraux, et à l'état plus ou moins pour dans leque ils se trouvent répandus sur la surface ou au milieu des fissures de l'écorce du globe. Le premier se rencontre pur ou allié à un peu d'argent; on l'obtient par un simple lavage. Le second existe généralement en filons encastrés dans les roches les plus dures des terrains primitifs; il exige, pour son extraction, l'emploi des machines et des travaux compliqués... Dans l'Amérique méridionale, on n'exploite même pas l'or en filons, mais l'or disséminé en poudre et en grains dans les terrains d'alluvions. Il en était de même chez les anciens du temps d'Hérodote... L'étude des plus anciens monuments écrits de la Grèce et de l'Asie, du nord de l'Europe, et des relations originales des conquérants du Nouveau-Monde, démontre que l'usage de l'or en ustensiles ou en bijoux peut très bien s'allier avec un état de choses voisin de la barbarie, tandis que l'emploi de l'argent à ces mêmes besoins dénote par lui seul un état social assez avancé.«
[»Zlato je prva plemenita kovina, ki so jo uporabljali na začetku civilizacije, in sicer dejansko dolgo pred srebrom. To je namreč odvisno od narave nahajališč obeh rudnin in od bolj ali manj čistega stanja, v katerem se nahajata, raztresena po površini ali sredi razpok zemeljske skorje. Zlato nastopa čisto ali neznatno pomešano s srebrom; pridobivamo ga z enostavnim izpiranjem. Srebro na splošno obstaja v žilah, vključenih v najtrših skalah starih plasti; za njegovo pridobivanje so potrebni zapleteni stroji in dela... V Južni Ameriki sploh ne izkoriščajo zlata iz žil, pač pa zlato, raztreseno v obliki prahu in zrnč na aluvijalnih področjih. Enako je bilo tudi pri starih narodih v Herodotovih časih... Preučevanje najstarejših pisanih spomenikov iz Grčije, Azije, severne Evrope in prvotnih osvajanj Novega sveta dokazujejo, da je uporaba zlata kot posode in nakita možna v skoraj barbarskem stanju; medtem ko uporaba srebra za iste potrebe že sama na sebi označuje že dovolj razvito družbeno stanje.«]
- [14] Dureau de La Malle, n. n. m., str. 56—57.
- [15] Marx aludira na naslednja dela, ki jih navaja Dureau de La Malle v 8. pogl. svoje knjige: Antoine-Jean Letronne, *Considérations générales sur l'évaluation des monnaies grecques et romaines, et sur la valeur de l'or et de l'argent avant la découverte de l'Amérique*. [Splošna razmišljanja o cinitvi vrednosti grškega in rimskega denarja in o vrednosti zlata in srebra pred odkritjem Amerike], Paris 1817; August Böckh: *Die Staatshaushaltung der Athener* [Državno gospodarstvo Atencev], Berlin 1817; William Jacob, *An historical inquiry into the production and consumption of the precious metals* [Zgodovinska raziskava o proizvodnji in potrošnji plemenitih kovin], London 1831.
- [16] V Marxovem ekscerptnem zvezku XIV se nehaja samo prvi stavek pasaže, ki je na str. 63—64 knjige Dureauja de La Malle. Celotna pasaža se glasi: »le changement successif des rapports entre l'or et l'argent, entre l'argent et la cuivre, à diverses époques de l'existence des nations, a dû dépendre immédiatement

d'abord de la nature du gisement de ces trois métaux, et de l'état plus ou moins pur dans lequel ils se trouvent. Une civilisation plus ou moins avancée, les progrès plus ou moins lents de la mécanique et de la métallurgie, le bas prix ou la cherté de la main d'oeuvre, enfin les grands changements politiques, tels que l'invasion de l'Asie et d'une portion de l'Afrique par les Perses et par les Macédoniens, plus tard la conquête par les Romains de la partie des trois continents qui prit le nom d'*orbis Romanus*, ont été des causes puissantes, mais secondaires, de la variation du rapport des métaux entre eux, depuis les premiers temps de l'histoire jusqu'à la découverte de l'Amérique.»

[>Sukcesivna sprememba razmerij med zlatom in srebrom, med srebrom in bakrom v različnih obdobjih obstoja narodov je bila najbrž nujno neposredno odvisna najprej od značilnosti nahajališč teh treh kovin in od bolj ali manj čistega stanja, v katerem jih najdemo. Bolj ali manj razvita civilizacija, bolj ali manj počasen napredek mehanike in metalurgije, nizka ali visoka cena delovne sile, končno velike politične spremembe, denimo osvajanje Perzijcev in Makedoncev v Aziji in v delu Afrike, pozneje rimsko osvajanje dela teh treh kontinentov, ki se je imenoval *orbis Romanus*, so bili mogočni, toda drugotni vzroki za variacijo razmerja med kovinami že od začetka zgodovine tja do odkritja Amerike.<

V Marxovem ekscerptnem zvezku se nahaja samo prvi stavek navedenega odlomka. Na osnovi tega je mogoče sklepati, da si je Marx med pisanjem rokopisa Očrtov še enkrat ogledal knjigo Dureauja de la Malla.

[17] N. n. m., str. 52: »... des échanges avec les Sabéens et les peuples de l'Arabie, leurs voisins, chez lesquels, au dire de Strabon, l'or natif était si abondant qu'on en donnait dix livres pour un livre de fer, et deux pour une livre d'argent.«

[>...menjave s Sabejci in z arabskimi ljudstvi, njihovimi sosedi, pri katerih je bilo elementarnega zlata, kakor pravi Strabon, toliko, da so za en funt železa dali deset funtov zlata in dva funta zlata za funt srebra.<] Tudi tega mesta v Marxovem ekscerptnem zvezku ni.

[18] N. n. m., str. 54: »La richesse maintenant bien connue des terrains aurifères de la Bactriane, et de cette partie de l'Asie située entre l'Immaüs et le Paropamisus, peut rendre vraisemblables ces chiffres donnés par Diodore et doit conduire à cette supposition probable: que, du XV^e au VI^e siècle avant l'ère vulgaire, le rapport de l'or à l'argent était peut-être comme 1 : 6 ou comme 1 : 8, rapport qui a existé dans la Chine et au Japon jusqu'au commencement du XIX^e siècle, et que, dans le cours de ces dix siècles, il ne fut pas de 1 à 13, comme Hérodote le fixe pour la Perse sous le règne de Darius, fils d'Hystaspes.

Le code des lois de Manou, écrit entre 1300 et 600 avant J.-C., nous donne même un rapport plus faible... comme 1 : 2 $\frac{1}{2}$.<

[>Danes dobro znano bogastvo zlatonosnega baktrijskega področja in tega dela Azije, ki leži med Immausom in Paropemizom, verjetno potrjuje številke, ki jih navaja Diodorus, in mora peljati k tej verjetni domnevi: da je bilo v obdobju od XV. do VI. stoletja pred našim štetjem razmerje med zlatom in srebrom približno 1 : 6 ali 1 : 8, razmerje, ki je bilo na Kitajskem in Japonskem do začetka 19. stoletja, in da v času teh desetih stoletij to razmerje ni bilo 1 : 13, kakor ga določa Herodot za Perzijo za časa vladavine Darija, Histaspovega sina.

Manujev zakonik, zapisan med 1300 in 600 pr. n. št., nam kaže še slabše razmerje... 1 : 2 $\frac{1}{2}$.<]

[19] N. n. m., str. 54—55.

[20] N. n. m., str. 55—56: »Quant au rapport de la quantité des deux métaux répandue sur la surface du globe, M. Aléxandre de Humboldt écrivait, en 1811, que la proportion de l'or à l'argent était en Amérique de 1 à 46, en Europe, y compris la Russie asiatique, de 1 à 40. Les savants minéralogistes de l'Académie des Sciences... pensent qu'aujourd'hui la quantité de l'argent est à celle de l'or comme 52 : 1... et néanmoins une livre d'or ne vaut que quinze livres d'argent.«

- [»Kar zadeva kvantitativno razmerje med obema kovinama, razširjenima po zemeljski površini, je g. Alexander von Humboldt leta 1811 napisal, da je bilo razmerje med zlatom in srebrom v Ameriki 1 proti 46, v Evropi, vključno z azijsko Rusijo, 1 proti 40. Mineralogi z Akademije znanosti... menijo, da je danes kvantitativno razmerje med srebrom in zlatom 52:1... in kljub temu je en funt zlata vreden petnajst funtov srebra.«]
- [²¹] N. n. m., str. 56: »Le cuivre natif... a pour gisement les terrains primordiaux anciens... Mais ce minéral se trouve assez souvent, de même que l'or et plus que les autres minéraux, soit à la surface de la terre, soit à de petites profondeurs, aggloméré en masses pures, quelquefois d'un poids considérable... employé avant le fer aux besoins des peuples anciens, dans la guerre ou dans la paix.«
[»Elementarni baker... se nahaja na primordionalno starih terenih... Toda ta rudnina je dokaj pogostna, tako kot zlato in pogostejša kot druge rudnine bodisi na površini zemlje bodisi blizu površine, nakopičena v čistih količinah, ki so včasih kar precej težke... Stara ljudstva so ga pred železom rabila v vojni ali v miru.«]
- [²²] N. n. m., str. 57: »... une grande quantité de cuivre brut ou frappé, en circulation dans l'Italie soumise aux Romains, à partir du I^{er} jusqu'au V^e siècle de la république.«
[»... velika količina neobdelanega in kovanega bakra v cirkulaciji v Italiji, podvrženi Rimljanom, od prvega do V. stoletja republike.«]
- [²³] N. n. m., str. 57: »Hésiode, au commencement de son poème sur l'agriculture, dit que, dans les anciens temps, la terre fut travaillée avec l'airain, parce que le fer n'avait pas encore été découvert.«
[»Heziod na začetku svoje pesnitve o poljedelstvu pravi, da so v starih časih zemljo obdelovali z bronom, kajti železa še niso bili odkrili.«] — Marx citira grški verz iz Hezioda po Dureauju de La Mallu, ki (n. n. m., str. 57) kot vir navaja: »Érga, I, 151, tj. »Opera et dies«, I, 151.
- [²⁴] Tudi Lukrecija navaja Marx po de La Mallu. Prim.: T. Lurcetius Carus, De rerum natura, [O naravi sveta], prev. A. Sovrè, peta knjiga, verz 1286, Ljubljana 1959.
- [²⁵] Dureau de La Malle, n. n. m., str. 58: »M. Jacob cite en Nubie et en Sibérie d'anciennes mines de cuivre.«
[»G. Jakob navaja rudnike barkra starih ljudstev v Nubiji in v Sibiriji.] Gre za knjigo W. Jacoba: An historical...; zv. 1., London 1831, str. 35—42.
- [²⁶] Dureau de La Malle, n. n. m., str. 58: »Hérodote fait remarquer que les Massagètes n'avaient que du bronze, et point de fer. Ce dernier métal, d'après les marbres d'Oxford, ne fut connu que l'an 1431 avant J.-C. Aussi, bien que déjà mentionné dans les poèmes d'Homère, le fer y paraît d'un usage très rare au prix de l'airain, cet alliage de cuivre, de zinc ou d'étain, dont...«
[»Herodot pripominja, da so imeli Mesagečani samo bron in nič železa. Železo je bilo po Oxfordskih ploščah znano od 1431 pr. n. št. Prav tako, kot je že omenjeno v Homerjevih pesnitvah, so železo redko rabili, zato pa so talili bron, to zlitino bakra, cinka ali kositra, ki...]
- [²⁷] N. n. m., str. 64, 65, 66: »Les colonies grecques du midi de la Péninsule tirèrent certainement de la Grèce ou de l'Asie, soit directement, soit par l'intermédiaire de Tyr ou de Carthage, l'argent dont elles fabriquèrent des monnaies depuis le V^e et le VI^e siècle avant J.-C.«
[»Grške kolonije na jugu polotoka so seveda dobivale srebro bodisi neposredno iz Grčije ali Azije bodisi posredno prek Tira ali Kartagine, iz katerega so od V. in VI. stol. pred. n. št. dalje koval denar.«]
Str. 65—66: »Rome eut des monnaies de ce métal [t. j. de l'argent]... peut-être même sous ses derniers rois.«
N. n. m., str. 65—66: [»Rim je imel denar iz te kovine (tj. iz srebra)... najbrž še za časa svojih zadnjih kraljev.« Latinski citat je vzet iz: Plinius, Historia naturalis (Preučevanje narave), knjiga III, pogl. 20, par. 138.]
»Le sénat et le peuple durent pressentir que l'introduction d'un moyen d'échange aussi commode amènerait inévitablement la ruine des moeurs et des vertus anti-

ques, la concentration des propriétés, l'accroissement du nombre des esclaves.« N. n. m., str. 65: [»Senat in ljudstvo bi morali slutiti, da bo vpeljava tako pripravnega menjalnega sredstva neogibno peljala k uničevanju starih običajev in vrlin, koncentraciji lastnine, množenju sužnjev.«]

[286] Germain Garnier: Histoire de la monnaie depuis les temps de la plus haute antiquité jusqu'au règne de Charlemagne [Zgodovina denarja od pradavnine do vladavine Karla Velikega], zv. 1, Paris 1819, str. 7: »Les productions du règne minéral étant par leur nature à peu près inaltérables... ce sera tout naturellement parmi les articles de se genre que sera choisie la matière destinée à l'accumulation. Cette matière sera recherchée par les individus qui, outre leur consommation, auront un superflu réservé pour l'épargne.«

[»Produkcija je bila v kraljestvu mineralov po svoji naravi skoraj nespremenljiva... Čisto naravno je, da je snov, ki je določena za akumulacijo, izbrana med artikli te vrsti. To snov iščejo individui, ki jim poleg njihove porabe ostane nek presežek kot prihranek.«] Opozorilo »(gl. zvezek III...)« se nanaša na Marxov tretji ekscerptni zvezek.

[289] Johann Friedrich Reitmeier, Geschichte des Bergbaues und Hüttenwesens bey den alten Völkern. [Zgodovina rudarstva in topilništva pri starih narodih], Göttingen 1785, str. 14—16: »Die Geschichte bestätigt es, dass Gold, Silber und gemischtes Kupfer... die ersten Metallen waren, die man fand, und die man theils zu Werkzeugen aller Art, theils zu Zierrathen verwandte. Ungeachtet diese Metalle wegen ihrer Weichheit zu vollkommenen Werkzeugen nicht tüchtig genug waren; so fand man doch die daraus gefertigten Instrumente stärker und brauchbarer, als die von Kieselstein... geschliffenen Instrumente... Neue Bedürfnisse... leiteten die nun weiter gebildeten Menschen auf die Entdeckung mehr verstecker Erze, besonders des Eisens... Eine der wichtigsten Benutzungen war der Gebrauch der Metalle zu Münzen.«

[»Zgodovina potrjuje, da so bili zlato, srebro in zmešani baker... prve kovine, ki so jih našli in uporabljali deloma za raznovrstna orodja deloma pa za nakit. Ne glede na to, da te kovine zaradi svoje mehkości niso bile primerne za popolna orodja; vendar so šteli orodja, narejena iz teh kovin, za močnejša in uporabnejša kot orodja iz brušenega kremenca... Nove potrebe... so privedle nato bolj omikane ljudi k odkritju bolj skritih rud, zlasti železa... Med najpomembnejšimi načini uporabljanja je bila raba kovin za novce.«] V ekscerptnem zvezku, na katerega se Marx sklicuje, so izvlečki iz Reitmeierja na str. 33, ne 34.

[290] N. n. m., str. 32.

[291] W. Jacob, An historical inquiry..., zv. 1., London 1831, str. 142: »The governments at first were strictly patriarchal... The metals of which weapons were formed, at first brass and afterwards iron, were scarce, and, as compared with the common food and clothing then used, excessively costly; and though coined money of the precious metals was scarcely known, yet gold and silver had acquired the faculty of being more easily and conveniently exchanged for the other metals, than such commodities as corn and cattle.«

[»Sprva so bile oblasti strogo patriarhalne... Kovine, iz katerih so izdelovali orožje, sprva bron, nato železo, so bile redke in če jih primerjamo s tedaj običajnim hrano in obleko, neznansko drage; in čeprav je bil kovani denar iz plemenitih kovin komajda znan, sta zlato in srebro že pridobila možnost, da ju je bilo mogoče laže in ugodneje zamenjati za druge kovine kakor blaga, kakršna sta žito in živina.«] Marx se sklicuje na svoj ekscerptni zvezek IV.

[292] Dureau de La Malle, nav. delo, str. 62—63.

[293] Vir teh Marxovih navajanj je Gustav von Gülich, Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten handeltreibenden Staaten unserer Zeit [Zgodovinski prikaz trgovine, obrti in poljedelstva pri najpomembnejših trgovinskih državah naše dobe], zv. 5, Jena 1845, str. 110—111, 131.

[294] Dureau de La Malle, n. n. m., str. 66—67.

[295] Marxova navajanja se nanašajo na str. 70—96 de La Mallovega dela.

- [36] Germain Garnier, *Histoire de la monnaie...*, zv. 1, Paris 1819, str. 253: »La cuivre, dans sa valeur absolue, était, chez les Anciens, environ 3 è 4 fois plus cher qu'il ne l'est aujourd'hui.« [»Baker je bil pri starih po svoji absolutni vrednosti približno 3 do 4-krat dražji kot danes.«]
- [37] A. Smith imenuje denar »the great wheel of circulation« [»veliko kolo cirkulacije«] (A. Smith, *An Inquiry...*, zv. 2, London 1836, str. 272, 276, 284.)
- [38] Nassau William Senior, *Three lectures on the cost of obtaining money...* [Tri predavanja o stroških pridobivanja denarja], London 1830, str. 14-15, 13-14: »It has been shown in the former Lectures, that in the minig countries all prices ultimately depend on the cost of producing the precious metals; that though the remuneration paid to the miner is not identical with that received by other producers, yet that it affords the scale by which the remuneration of all other producers is calculated... the value in gold and silver of all those commodities which are not the subject of a monopoly... [depends]... in a country not possessing mines on the gold and silver which can be obtained...«
[»V prejšnjih predavanjih smo pokazali, da so v rudarskih deželah vse cene najbolj odvisne od produkcijskih stroškov plemenitih kovin, in čeprav mezda, ki jo dobi rudar, ni enaka mezdi, ki jo prejmejo drugi producenti, vendarle ponuja lestvico, po kateri je izračunana mezda drugih producentov... Vrednost v zlatu in srebru vseh tistih blag, ki niso podvržena monopolu... (odvisna)... v deželi, ki nima rudnikov, od zlata in srebra, ki ga je moč dobiti...«]
- [39] Germain Garnier, *Histoire de la monnaie...*, zv. 1, str. 72, 73, 77, 78: »L'évaluation de la marchandise par le vendeur, l'offre faite par l'acheteur, les comptes, les promesses, les stipulations pour loyers, rentes et fermages, tout ce qui amène et précède l'acte matériel du paiement, dut être exprimé en monnaie de compte. La monnaie réelle n'intervint plus que réaliser les paiements et solder les comptes... Si j'ai à payer un solde de compte de 24 livres 12 sous, la monnaie de compte présente vingt-quatre unités d'une espèce et deuze unités d'une autre espèce, tandis que je solderai ce compte en deux pièces, l'une d'or valant 24 livres, l'autre d'argent valant 12 sous... La masse totale de la monnaie réelle a pour limites nécessaires les besoin de la circulation; comme toute machine, elle a un volume proportionné à l'étendue du service qu'elle est destinée à remplir. La monnaie de compte est une mesure idéale qui n'a pas plus de bornes que la pensée. On emploie cette mesure pour exprimer toute espèce de richesse, lorsque celle-ci n'est considérée que sous le rapport de sa valeur d'échange... Tous les revenus publics et privés, toutes les dépenses s'expriment dans cette langue de convention; les comptes de valeurs, sous quelque forme que ces valeurs existent, sons réglés d'après la même formule; en sorte qu'il n'y a pas un seul article dans la masse des choses consommables qui ne soit plusieurs fois converti par la pensée en monnaie de compte, tandis que, comparée à cette masse, la somme totale du numéraire effectif est au plus dans le rapport de un à dix.«
[»Prodajalčeva cenitev blag, kupčeva ponudba, računi, zadolžnice, pogodbe za najemnine, rente in zakupnine, skratka vse, kar pelje k materialnemu dejanju plačila in kar je temu dejanju predhodno, mora biti izraženo v računskem denarju. Realni denar intervenira le kot realizacija plačila in saldiranja računov... Če moram plačati račun v znesku 24 liver 12 sujev, potem računski denar predstavlja štiriindvajset enot ene vrste in dvanajst enot druge vrste, a ta račun bom plačal z dvema kosoma, z enim zlatim, ki je vreden 24 liver, in z drugim srebrnim, ki je vreden 12 sujev... Celokupna realna masa denarja je nujno omejena s potrebami cirkulacije; cirkulacija ima kot vsak stroj ustrezen obseg glede na službo, ki jo mora opravljati. Računski denar je idealna mera, ki nima drugih mej razen v mislih. To mero uporabljamo za izražanje vsakršnega bogastva, saj ga obravnavamo zgolj z gledališča njegove menjalne vrednosti... Vsi državni in zasebni dohodki, vsi izdatki se izražajo v tem konvencionalnem jeziku; računске vrednosti, ne glede na to, v kakšni obliki te vrednosti obstajajo, se ravnajo

po isti formuli; tako da v množici potrošnih stvari ne obstaja niti en artikel, ki bi bil v mislih večkrat preobražen v računski denar, medtem ko je celokupna vsota učinkovitega denarja, če jo primerjamo s to množino, kvečjemu v razmerju ena proti deset.«] Marx navaja ta citat po svojem londonskem ekscerptnem zvezu III (1850).

- [40] Thomas Tooke, *An inquiry into the currency...*, 2. izd. London 1844, str. 136: »Mr. Senior, in one of his lectures on the value of money, and in the article of the Edinburgh Review, which I have before referred to, has commented on the above passage in Mr. Mill's essay, and pointed out the fallacy of it, in overlooking the consideration, that it is the cost of production of the precious metals, and not their quantity, which constitutes their value, and determines the prices of commodities with reference to the cost of production of the latter measured in metallic value.«

[»G. Senior je v enem svojih predavanj o vrednosti denarja in v članku v Edinburgh Review, na katerega sem se prej skliceval, komentiral zgornji odlomek iz eseja g. Milla in poudaril, da je njegova napaka v tem, da spregleda, da vrednost plemenitih kovin konstituirajo njihovi produkcijski stroški in ne njihova kvantiteta in da se cene blag določajo glede na njihove produkcijske stroške, merjene v kovinski vrednosti.«] Povzetek odlomka iz Tooka navaja Marx po svojem ekscerptnem zvezku iz leta 1854/55, ki pod naslovom »Citate. Geldwesen. Geldsystem. Crisen« [»Citati. Denarništvo. Kreditni sistem. Krize«] prinaša kritične citate iz materiala, ki ga je Marx recipiral od leta 1851 dalje. Na strani 2 teh citatov je opomba »Felher von James Mill« [Napaka Jamesa Milla«] z referenco na str. 40 Marxovega londonskega ekscerptnega zvezka VII (1851), kjer je izčrpeje naveden odlomek iz Tookovega dela.

- [41] Henri Storch, *Cours d'économie politique, ou Exposition des Principes qui déterminent la prospérité des nations. Avec des notes explicatives et critiques par J.-B. Say* [Tečaj politične ekonomije ali razvitje načel, ki določajo napredek narodov. S pojasnjevalnimi in kritičnimi opombami J.-B. Sayja] zv. 1, Paris 1823, str. 81—84, 87—88: »... dans l'échange de deux marchandises, chacune d'elles sert de mesure de valeur à l'autre... mais... ce procédé exige autant de termes de comparaison qu'il y a de marchandises en circulation... si quelqu'une de ces marchandises n'était pas échangée contre deux autres marchandises, mais seulement contre une seule, elle ne pourrait point servir de terme de comparaison. Ces difficultés d'évaluer le prix des marchandises, ont fait sentir à toutes les nations commerçantes la nécessité d'un *terme commun de comparaison* pour toutes les valeurs... Ce terme commun de comparaison peut être purement idéal... Toute marchandise peut servir de gage... Dès qu'une marchandise sert comme *gage universel*... elle devient une *marchandise banale*... L'or et l'argent remplissent sa double fonction de servir comme mesure générale des valeurs et comme marchandise banale, on leur a donné le nom de *numéraire* quant ils servent à cet usage. Il paraît cependant que la première de ces fonctions a été leur destination primitive... Le besoin d'une mesure commune des valeurs est bien plus urgent que celui d'une marchandise banale... Dans le commerce qui se fait entre la Russie et la Chine, l'argent sert à évaluer toutes les marchandises; cependant ce commerce se fait par des trocs.«

[»... pri menjavi dveh blag vsako od njiju rabi drugemu kot mera vrednosti... toda... ta postopek terja toliko členov za primerjavo, kolikor je blag v cirkulaciji... če se katero izmed teh blag ne bi menjalo za dve drugi blagi, pač pa za eno samo, ne bi moglo rabiti kot člen primerjave. Zaradi teh težav pri cenitvi blag je za vsak trgovski narod nujen *skupni člen primerjave* za vse vrednoti... Ta skupni člen primerjave je lahko čisto idealen... Vsako blago lahko rabi kot zalog... Brž ko neko blago rabi kot *obči zalog*..., postane *obče blago*... Kolikor zlato in srebrno izpolnjujeta svojo dvojno funkcijo, da rabita kot obča mera vrednosti in kot obče blago, ju poimenujemo *kovan denar*, kadar sta v tej rabi. Videti pa je, da je bila prva od teh funkcij njuna prvotna določitev... Potreba po skupni

meri vrednosti je nujnejša od potrebe po občem blagu... V trgovini med Rusijo in Kitajsko rabi srebro za cenitev vseh blag; vendar poteka ta trgovina prek zamenjav.] Marx povzema po svojem ekscerptnem zvezku »Dovršeni denarni sistem«, str. 7.

- [42] Marx daje tu povzetek Sismondijevega prikaza v 2. zvezku njegovega dela *Études sur l'économie politique* [»Razprave o politični ekonomiji«], Bruxelles 1838, str. 264—268, pri čemer povzema iz svojega ekscerptnega zvezka »Dovršeni denarni sistem« str. 10—11. Gre za naslednji odlomek: »La valeur... n'était susceptible de comparaison qu'autant que l'esprit saisissait une unité idéale, et que, comparant les objets les uns aux autres, il pouvait se répondre combien de fois chacun des objets comparés contenait cette unité. Cette opération abstraite était l'image de celle qu'on avait faite sur des quantités matérielles, quand on avait comparé les pesantures. On avait de même choisi une unité idéale, la livre de poids, à l'aide de laquelle on mesurait une des propriétés de la matière, commune entre des corps différents. L'analogie entre les deux idées fut si bien sentie, que le même nom désigna en général les deux unités destinées à compter, l'une la pesanteur, l'autre la valeur de toute chose. Le talent, la drachme, l'as, le denier, la livre, l'once, sont des noms de mesures de poids tout comme de mesures de valeur... Pour mesurer la pesanteur, il n'était pas difficile de trouver un étalon qui eût une pesanteur toujours identique... avant de se demander combien de livres de blé on pourrait obtenir pour une livre d'argent, il fallait se rendre raison de la valeur d'une livre d'argent... La livre d'argent représenta le nombre de journées de travail, moyennant lequel on pouvait l'extraire de la mine, et l'apporter dans le lieu où elle était échangée...«

[»Vrednost... je primerna za primerjavo, kolikor je duh doumel idealno enoto in kolikor si je lahko odgovoril, ko je med seboj primerjal predmete, kolikokrat vsebuje vsak od primerjanih predmetov v to enoto. Ta abstraktna operacija je bila podoba operacije, ki je bila opravljena na materialnih kvantitetah, ko je šlo za primerjavo njihove teže. Tudi tu je bila izbrana idealna enota, funt teže, s pomočjo katerega so merili eno izmed lastnosti materije, ki je skupna različnim telesom. Prav zlahka začutimo analogijo med obema zamisljima, saj na splošno isto ime označi dve enoti, določeni za primerjavo, enoto teže in enoto vrednosti vsake reči. Talent, drahma, as, funt, unča so imena za utežne mere kakor tudi mere vrednosti... Za merjenje teže ni bilo težko najti merila, ki je imelo zmeraj identično težo..., preden bi se vprašali, koliko funtov žita bi bilo treba dati za funt srebra, bi morali pojasniti vrednost funta srebra... Funt srebra je predstavljal število delovnih dni, ki so bili potrebni, da so ga pridobili v rudniku in prinesli na kraj, kjer so ga zamenjali...«] V ekscerptnem zvezku »Dovršeni denarni sistem« je v besedilu Očrtov podčrtani stavek »Utežne mere in mere vrednosti ista mera« formuliran tako: »Utežne mere in mere vrednosti iste od trenutka dalje, ko so ljudje svoje preživetje postavili v odvisnost od menjave, menjalna vrednost (sama zopet določena z delovnim časom) cenitev vseh blag.«

- [43] William Jacob, *An historical inquiry...*, zv. 1, London 1831, str. 109: »Neither Homer nor Hesiod speak of gold or silver as money, but express the value of commodities by a certain number of sheep or oxen... In the camp before Troy trade was carried on, not by money, but by exchanges in kind.«
»... the Venetians extended their commerce to the towns on the Black Sea, and to all the countries occupied by the followers of the Arabian prophet. This trade at the commencement, as was the case in the more remote ages, was chiefly in human beings. The Venetians bought slaves, whether christians or infidels, and found ready purchasers among the Mahometans who had possessed themselves of Sicily and Spain.«

[»Ne Homer ne Heziod ne govorita o zlatu ali srebru kot denarju, pač pa izražata vrednost blag z določenim številom ovac, volov... V taboru pred Trojo so trgovali, toda ne z denarjem, pač pa z menjavo naturalij.«]

[»... Benečani so svojo trgovino razširili na mesta ob Črnem morju in na vse dežele, ki so jih naseljevali tisti, ki so sledili preroku Arabcev. Na samem začetku te trgovine, kakršna je bila v daljnih časih, so trgovali predvsem s človeškimi bitji. Benečani so kupovali sužnje tako kristjane kot nevernike in dobili prpravne kupce med mohamedanci, ki so imeli Sicilijo in Španijo.«]

- [44] James Steuart, An inquiry into the Principles of Political Oeconomie, being an Essey on the Science of Domestic Policy in Free Nations In which are particularly considered, Population, Agriculture, Trade, Industry, Money, Coin, Interest, Circulation, Banks, Exchange, Public credit and Taxes. In three volumes [Razprava o načelih politične ekonomije ali Esej o znanosti o notranji politiki svobodnih narodov. V njem so posebej obravnavani prebivalstvo, poljedelstvo, trgovina, industrija, denar, novce, obresti, cirkulacija, banke, menjava, javni krediti in davki] zv. 1, Dublin 1770, str. 395, 396: »... when we suppose a common standard in the price of any thing, we must suppose the alienation of it to be frequent and familiar ... in countries where simplicity reigns it is hardly possible to determine any standard for the price of articles of the first necessity ... in many provinces, unacquainted with trade and industry, there are many things which bear no determined price ... Sale alone can determine prices, and frequent sale can only fix a standard. Now frequent sale of articles of the first necessity marks a distribution of inhabitants into *laboueurs*, and what we have called *free hands*. The first are those who produce the necessaries of life; the last are those who must buy them: and as the fund with which they purchase is produced from their industry, it follows, that without industry there can be no sale of articles of subsistence; consequently, no standard price determined.«

[»... če predpostavljamo skupno merilo za cene katerekoli reči, potem moramo predpostaviti, da mora biti njegova odtujitev pogostna in običajna..., v deželah, kjer vlada preprostost, skorajda ni mogoče določiti merila za ceno najnujnejših artiklov..., v številnih pokrajinah, ki ne poznajo trgovine in industrije, veliko reči sploh nima določene cene... Sama prodaja lahko določi cene, pogosta prodaja pa edina lahko utrdi merilo. Zdaj pa pogosta prodaja najnujnejših artiklov označuje distribucijo prebivalcev na *delavce* in na tiste, ki smo jim rekli *proste roke* [free hands]. Prvi so tisti, ki producirajo življenjske potreščine; drugi pa so tisti, ki jih morajo kupovati: ker pa je fond, s katerim kupujejo, predmet njihove industrije, izhaja, da brez industrije ni možna prodaja artiklov za prežitek; in potemtakem prav tako ni možna določena standardna cena.«] Marx navaja ta mesta po svojem ekscerptnem zvezu »Denarništvo. Kreditni sistem. Krize, str. 21, z referenco na str. 25—28 svojega ekscerptnega zvezka VIII (1851), ki vsebujejo izčrpane ekscerpte strani 367—413 prvega zvezka Steuartovega dela.

- [45] John Gellibrand Hubbard: The currency and the country [Denar in dežela], London 1843, str. 44—46: »... the expression *measure* ... used as an attribute of money ... means *indicator of value* ... It may be said that an export of five millions in gold would cause a fall of prices, 'because money, in which prices are measured, is less in quantity; ... The reason assigned above may be ... paraphrased thus: — 'prices must fall because commodities are estimated as being worth so many ounces of gold; and the amount of gold in this country is diminished' ... The efficiency of gold as an indicator of value is unaffected by its quantity being greater or smaller in any particular country. If by the extension of banking expedients the entire circulation of this county (paper and metallic equally) could be reduced one half, ... the relative value of gold to commodities must ... remain unchanged. It may be urged that the same results must attend the introduction of gold into any country, wheather it be freshly dug from the American mines and be an addition to the general stock, or whether it be imported in diminution of the currency of a neighbouring state: that the transmission of five millions of sovereigns from England to France would raise prices in France in the same way that the influx of gold from Peru raised them in the 16th century. Let the cir-

cumstances of each case be closely observed, and they will be found to give no support to this assertion.«

[»... izraz *mera*..., rabljen kot atribut denarja... pomeni *pokazatelj vrednosti*... Lahko bi rekli, da bo izvoz v višini petih milijonov v zlatu povzročil padec cen, ker je denarja, v katerem so merjene cene, kvantitativno manj;... Zgoraj navedeni razlog bi lahko... parafrazirali takole: — cene morajo padati, ker so blaga cenjena, kakor da so vredna toliko unč zlata; in količina zlata se v tej deželi zmanjša... Na učinkovitost zlata kot pokazatelja vrednosti ne vpliva, če je v neki določeni deželi njegova količina večja ali manjša. Če bi bilo mogoče z razširitvijo bančnih pripomočkov celotno cirkulacijo te dežele (papirna in enako tudi kovinska) zreducirati na polovico, ... bi morala relativna vrednosti zlata ostati glede na blaga nespremenjena. Lahko bi poudarili, da morajo isti rezultati spremljati vpeljavo zlata v katerikoli deželi, ne glede na to, ali so zlato pravkar izkopali v ameriških rudnikih in ga dodali k skupni glavnici ali pa so ga uvozili zaradi zmanjšanja gotovine sosedne države; transmissija petih milijonov funtov iz Anglije v Francijo bo v Franciji dvignila cene, tako kot jih je v 16. stol. dvignil dotok zlata iz Peruja. Če si te okoliščine pobliže ogledamo, bomo videli, da ne podpirajo te trditve.«] Marx navaja odlomek po svojem ekscerptnem zvezku iz leta 1851, ki je bil najprej oštevilčen z VIII, pozneje pa s VII. Izvlečki iz Hubberdove knjige se nahajajo na straneh 34—47.

- [46] William Jacob: *An historical inquiry*..., London 1831, zv. 2, str. 326—327: »It is well known that in the trade on the coast of Africa neither gold nor silver are made use of as measures of value; but that an ideal standard has been adopted, originating at the period when the Europeans first resorted to that coast. This standard, called a bar, was at first used because the chief commodity in request was bar iron. All others were measured by it. Thus a slave, a piece of cloth, or an India baft, was reckoned worth a given number of bars; and even iron itself was, and still is, measured by these imaginary bars.«

[»Znano je, da na afriški obali niso uporabljali ne zlata ne srebra kot mero vrednosti; sprejeli pa so idealno valuto, ki je izvirala iz obdobja, ko so Evropejci prvič prišli na obalo. To valuto, imenovana šibika (bar), so sprva uporabljali zato, ker je bila najbolj iskano blago železna šibka. Vsa druga so merili z njo. Tako so za sužnja, kos sukna ali indijski baft preračunali vrednost v danem številu šibik; in celo samo železo so merili in še merijo s temi imaginarnimi šibikami.«] Marx navaja to mesto po strnjeni inačici v ekscerptnem zvezku »Denarnišтво. Kreditni sistem. Krize« iz leta 1854/55, str. 21/22. Na tem mestu se sklicuje na stran 15 svojega ekscerptnega zvezka V iz 1851, kjer izčrpnjeje navaja odlomek iz Jacobovega dela.

- [47] James Steuart, *An inquiry into the principles*..., zv. 2, Dublin 1770, str. 389: »It is only the circulation of the industrion, of the rich, in short *buying*, that is to say, *voluntary circulation*, which is stopped for want of currency: *paying*, that is, *involuntary circulation*, never can be stopped; debtors *must* find money, as long as there is any in the country, were they to give an acre for a shilling, or a house for half a crown.« [»Samo cirkulacija delavnih, bogatih, skratka *kupovanje* to se pravi, *prostovoljna cirkulacija* se ustavi zaradi pomanjkanja denarja: *plačevanja*, to je *neprosto voljne cirkulacije* ni mogoče nikoli ustaviti; dolžniki *morajo* najti denar, dokler ga je še kaj v deželi, pri čemer morajo za šiling dati jutro ali hišo za pol krone.«] Marx navezuje na svoj ekscerptni zvezek »Denarnišтво. Kreditni sistem. Krize« in preko njega na ekscerptni zvezek VIII (1851), kjer je odlomek iz Steuarta naveden na strani 69.

- [48] Marx uporablja tu Heglov pojem »slabe neskončnosti«, cf. G. W. Hegel, *Znanost logike*, izd. Glockner, zv. 4, str. 165—183, Stuttgart 1865⁴.

- [49] Pierre Boisguillebert, *Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et de tributs* [Razprava o naravi bogastva, denarja in davkov], v: *Économistes financiers du XVIII^e siècle. Précédés de notices historiques sur chaque auteur, et accompagnés de commentaires et de notes explicatives*, par E. Daire. [Finančni

ekonomisti 18. stol. Z zgodovinskimi beležkami o vsakem avtorju in komentarji ter razlagalnimi opombami E. Daira] Paris 1843.

S. 413: »... l'argent... est devenu le bureau de toutes choses...«,

S. 395: »On a fait... une idole de ces métaux« (tj. de l'or et de l'argent)... »des divinités auxquelles on a sacrifié et sacrifie tous les jours plus de biens et de besoins précieux, et même d'hommes, que jamais l'aveugle antiquité n'en immola à ces fausses divinités qui ont si longtemps formé tout le culte et toute la religion de la plus grande partie des peuples... on a fait un maître, ou plutôt un tyran, de ce qui était un esclave...« [»... denar... je postal rabelj vseh reči...«; str. 395: »Iz teh kovin (tj. iz zlata in srebra)... so napravili idol«... »božanstvi, ki so jima vsak dan žrtvovali in ki jima vsak dan žrtvujejo več dobrin in dragocenih potreb in celo ljudi, kakor je zaslepljena starodavnost žrtvovala tema lažnima božanstvoma, ki sta tako dolgo oblikovali sleherni kult in sleherno religijo večine ljudstev... iz tistega, ki je bil suženj, so napravili gospodarja ali rajši tirana...«]

[50] N. n. m., str. 399: »Voilà donc l'esclave du commerce devenu son tyran...« [»In iz hlapca trgovine je postal njen tiran...«]. Vsa mesta iz Boisguilleberta so povzeta iz ekscerptnega zvezka »Dovršeni denarni sistem«, str. 20.

[51] Termin »produkcijska cena« [»Produktionspreis«] uporablja Marx že v svojih bruseljskih ekscerptnih zvezkih iz leta 1845. V svojih izvlečkih iz knjige Louis Sayer Principales causes de la richesse ou de la misère des peuples et des particuliers« [Poglavitni vzroki za bogastvo ali bedo ljudstev in posameznikov] (Paris 1818), piše Marx na 3. strani svojega ekscerptnega zvezka:

»Lastnost zlata in srebra — da ju je mogoče zamenjati za vsako stvar — je nastala tako, da njuna produkcijska cena, le temps et la peine consacrés à les extraire et à les affiner, est extrêmement peu variable [čas in trud, porabljena za njuno pridobitje in prečiščenje, izredno malo variira.].« V Sayevi knjigi se ustrezno mesto na strani 32 glasi: »Cette propriété leur est venue de ce que leur coût de production, c'est-à-dire, le temps et la peine consacrés à les extraire et à les affiner, est extrêmement peu variable.« [Ta njihova lastnost izvira iz tega, da je njihova produkcijska cena, to se pravi, čas in trud...].

[52] gl. opombo 44.

[53] Marx uporablja tu heglovski opozicijo med tem, kar je zgolj na sebi in tem, kar je za sebe (torej »postavljeno« pozitivno). Raba opozicije ustreza Marxovi rabi grškega izraza *dynámei*. Gl. Hegel, zv. 17, str. 49, zv. 4, str. 136—140, Stuttgart 1965⁴.

[54] The panic and the people [Panika in ljudstvo], v: Weekly Dispatch, London, št. 2825, 8. nov. 1857, str. 1. Tedenski časopis, ki je izhajal v Londonu od 1801—1828; v prvi polovici 19. stol. radikalno usmerjen.

[55] Navajanje strani se nanaša na Marxov neoštevilčen ekscerptni zvezek, ki je nastal verjetno v aprilu/maju 1845 v Bruslju. Referenca se nanaša na ekscerptirani odlomek iz: François-Louis-Auguste Ferrier, Du gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce [O vladi v njenih razmerjih do trgovine], Paris 1805, str. 35: »Srebro preneha biti marchandise [blago za prodajo] des qu'il devient monnaie« [brž ko postane denar], kajti postane, prvič, intermédiaire indispensable entre la production et la consommation [nepogrešljiv posrednik med produkcijo in potrošnjo] in drugič, ne peut plus satisfaire immédiatement aucun besoin [ne more več neposredno zadovoljiti nobene potrebe].

[56] Jean-Baptiste Say, Traité d'économie politique, 3. izd., Paris 1817, str. 460/461: »La monnaie est une *marchandise* toujours dans la *circulation*... L'augmentation ou la diminution de cette *marchandise*, comme de toute autre, n'indique pas une augmentation ou une diminution dans le *capital* total du pays, puisque chaque *marchandise* en particulier ne fait jamais qu'une assez faible portion du *capital* total d'une nation...« [»Denar je *blago*, ki nenehno *circulira*... Večanje ali manjšanje tega *blaga*, kakor vsakega drugega ne pokaže večanja ali manjšanja

celokupnega kapitala v deželi, kajti vsako blago posebej tvori zmeraj le dokaj majhen celokupnega kapitala nekega naroda...»]

- [57] Adam Smith, *An inquiry...*, zv. 2, London 1836, str. 271—285; zv. 3, str. 70—106.
- [58] François-Louise-Auguste Ferrier, *Du gouvernement...*, str. 52: »l'argent crée les valeurs, puisque sans argent nous n'aurions ni valeurs, ni industrie, ni commerce« [»Denar ustvarja vrednosti, kajti brez denarja ne bi imeli ne vrednosti, ne industrije ne trgovine«].
- [59] N. n. m., str. 18: »Le traducteur de Smith... ne considère dans l'argent que la valeur de l'argent, sans réfléchir à la propriété qu'il a, comme monnaie...« [»Smithov prevajalec... upošteva denar zgolj kot denarno vrednost, ne da bi pomislil na njegovo lastnost, ki jo ima kot denar...«].
- [60] Z besedami: »only... a more complicated species of barter« Edward Solly v svojem delu »The present distress in relation to the theory of money« [»Sedanje težave v zvezi s teorijo denarja«], London 1830, str. 3, mnenje A. Smitha v delu »An inquiry...«, zv. I, 4. poglavje.
- [61] Edward Solly, *The present distress...*, str. 5: »the arithmetical division, which arises out of the division of labour« [aritmetična delitev, ki nastaja iz delitve dela.«] Marxovo navajanje strani se nanaša na njegov ekscerptni zvezek III iz leta 1850. Mesto v Sollyjevi knjigi se glasi: »To say that these arithmetical figures should be of gold or silver, is to say, that foot mesasures should be of gold or silver« [»Reči, da bi morali biti ti aritmetični liki iz zlata ali srebra, pomeni reči, da bi morale biti velikosti čevljev iz zlata ali srebra.«]
- [62] Marxovo navajanje strani se nanaša na njegov ekscerptni zvezek iz leta 1845. Mesto iz *Lauderdalove* knjige »Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique et sur le moyens et les crises qui concourent à son accroissement. Traduit de l'anglais par E. Lagantie de Lavaïsse« [»Raziskave o naravi in izvoru javnega bogastva in o sredstvih in krizah, ki prispevajo k njegovi rasti. Iz angleščine prevedel E. Lagantie de Lavaïsse«], Paris 1808, str. 140, se glasi: »L'or et l'argent, comme monnaie, ne sont estimés qu'à raison de leur utilité pour suppléer au travail« [»Zlato in srebro sta kot denar cenjena zgolj zaradi svoje koristnosti, da nadomeščajo delo«].
- [63] Marx skrženo podaja *Lauderdalova* izvajanja na str. 140—144 navedenega dela.
- [64] James Taylor, *A view of the money system of England, from the Conquest* [Pogled na denarni sistem Anglije od osvojitve Anglije naprej], London 1828.
- [65] Jean-Charles-Léonard Simonde de Sismondi, *Études sur l'économie politique*, zv. 2, Bruxelles 1838, str. 278: »Cette confusion continuelle du capital circulant avec le numéraire est... la cause qui a engagé les particuliers et les gouvernements dans une suite d'efforts souvent contradictoires, pour augmenter... le numéraire qu'ils prenaient pour le capital; ils augmentaient cependant, non point la richesse, mais le moyen de la compter.« [»To nenehno mešanje cirkulirajočega kapitala z gotovino je... vzrok, da so si zasebniki in vlade prizadevali z vrsto pogosto protislovnih poskusov povečati... gotovino, ki so jo jemali kot kapital, toda niso večali bogastva, pač pa računsko sredstvo.«]
- [66] N. n. m., str. 300: »Le commerce, qui a enseigné à mettre la valeur échangeable à la place de la valeur utile, a enseigné aussi à considérer tantôt les choses, tantôt les hommes, comme étant débiteurs de cette valeur échangeable; il a séparé ainsi en quelque sorte l'ombre d'avec le corps, et il a introduit la possibilité de les posséder séparément« [»Trgovina, ki je učila postavljati menjalno vrednost na mesto uporabne vrednosti, je prav tako učila jemati tako reči kakor tudi ljudi kot dolžnike te menjalne vrednosti; trgovina je ločila torej nekakšno senco od telesa in vpeljala možnost, da ju posedujemo ločeno«].
- [67] Gre za izraz Boisguilleberta »précis de toutes les denrées« [»cena vseh (potrošnih) blag«] v njegovi obravnavi »Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et tributs, ou l'on découvre la fausse idée qui régné dans le monde à l'égard

de ces trois articles [Razprava o naravi bogastva, denarja in davkov, kjer odkrijemo napačno predstavo, ki vlada v svetu o teh treh stvareh] v zborniku: »Économistes financiers...«, Paris 1843, str. 399.

- [68] Gl. op. 31 v Vestniku 1/2 1981; izraz »nexus rerum et hominem«, ki ga Marx najprej uporablja, pomeni: »to, kar povezuje stvari in ljudi«.
- [69] Marx navaja Steuerta po svojem ekscerptnem zvezku »Denarništvo, kreditni sistem, krize«, str. 21, kjer se sklicuje na svoj ekscerptni zvezek VIII, str. 24. Gre za naslednji citat iz dela Jamesa Steuerta, *An inquiry...*, zv. 1, Dublin 1770, str. 327: »...so soon as the precious metals became an object of commerce, and when, by being rendered an universal equivalent for every thing, it became also the measure of power between nations, then the acquisition, or at least the preservation of a proportional quantity of it, became, to the more prudent, an object of the last importance.« [»...brž ko so plemenite kovine postale predmet trgovine, s tem da so kot univerzalni ekvivalent za vse postale tudi merilo moči med narodi, je postala varčnim pridobitev ali vsaj ohranitev sorazmerne količine plemenitih kovin najpomembnejša stvar.«]
- [70] Thomas Robert Malthus, *Principles of political economy considered with a view to their practical application* [Načela politične ekonomije, obravnavana glede na njihovo praktično aplikacijo], 2. izd., London 1836, str. 391. Marx navaja v resnici pripombo izdajatelja 2., posthumne izdaje, Williama Otterja. Referenca »X, 43« se nanaša na Marxov ekscerptni zvezek X.
- [71] Henri Storch, *Cours d'économie politique...*, zv. 2., Paris 1823, str. 113—114: »...Toute la quantité qui en est employée comme numéraire ne peut point être employée individuellement, elle doit toujours circuler.« [»...vsa kvantiteta, uporabljena v obliki gotovine, ne more biti uporabljena individualno, vselej mora cirkulirati«].
- [72] N. n. m., str. 113: »...il importe... que cette valeur [tj. la valeur directe du numéraire] ne soit pas de nature à rendre sa matière indispensable à l'existence de l'homme.« [...pomembno je..., da ta vrednost (tj. neposredna vrednost kovanega denarja) ne sme biti takšna, da postane njegova materija nepogrešljiva za obstoj človeka«].
- [73] N. n. m., str. 114: »Quelque grande que soit leur /tj. des métaux précieux/ valeur directe, ils ne satisfont cependant que des besoins factices.« [»Naj je njihova /tj. plemenitih kovin/ neposredna vrednost še tako velika, zadovoljujejo vendarle samo umetne potrebe«].
- [74] N. n. m., str. 175: »La monnaie... n'est pas plus utile à celui qui la possède qu'à celui qui possède la marchandise qu'elle doit acheter; elle rend service au vendeur tout autant qu'à l'acheteur; de plus, sa façon ne lui donne qu'une valeur locale et temporaire, qui s'anéantit quand elle est transportée en d'autres lieux...«
[Denar... ni nič bolj koristen tistemu, ki ga ima, kakor tistemu, ki ima blago, ki ga denar mora kupiti; uslugo napravi tako prodajalcu kakor kupcu; še več, njegova oblika mu daje le lokalno in začasno vrednost, ki se izniči, kadar ga prenesemo drugam...«]
- [75] [Edvard Misselden], *Free Trade. Or, the meanes to make trade flourish* [Svobodna trgovina ali sredstva, ki jo pospešujejo], London 1622, str. 19—24.
- [76] William Jacob, *An historical inquiry...*, zv. 2, London 1831, str. 270—323.
- [77] Sveto pismo Nove zaveze, Evangelij po Mateju, pogl. 6, verz 19—20.
- [78] Marx se tu sklicuje na svoj ekscerptni zvezek 12. julija 1845. Citat je vzet iz knjige W. Pettyja, *Several essays in political arithmetick*, London 1699, str. 178—179: »The great and ultimate effect of Trade is not Wealth at large, but particularly abundance of Silver, Gold, and Jewels, which are not perishable, nor so mutable as other Commodities, but are Wealth at all times, and in all places: Whereas abundance of Wine, Corn, Flows, Flesh, etc. are Riches but *hic et nunc*, so as the raising of such Commodities, and the following of such Trade, which does store the countra with Gold, Silver, Jewels, etc. is profitable before others,«

[»Veliki in končni učinek trgovine ni bogastvo nasploh, pač pa predvsem prebitek srebra, zlata in draguljev, ki niso ne minljivi ne spremenljivi kot druga blaga, pač pa so bogastvo za vse čase in vse kraje: prebitek vina, žita, perutnine, mesa itd. pa so bogastvo *hic et nunc*, tako da je proizvodnje takšnih blag in ukvarjanje s takšno trgovino, ki deželo oskrbuje z zlatom, srebrom, dragulji itd. donosnejše od drugih.«]

- [70] Navedba strani velja za isti ekscerptni zvezek. Ekscerptirani odlomek se nahaja na strani 195—196 Pettyjeve knjige: »... Suppose that Money by way of *Tax*, be taken from one who spendeth the same in superfluous eating and drinking; and delivered to another who employeth the same, in improving of *Land*, in *Fishing*, in working of *Mines*, in *Manufacture*, etc. It is manifest, that such *Tax* is an advantage to the State whereof the said different Persons are Members: Nay, if Money be taken from him, who spendeth the same as aforesaid upon *eating and drinking*, or any other perishing Commodity; and the same transferres to one that bestoweth it on *Cloaths*; I say, that even in this case, the Commonwealth hath some little advantage; because *Cloaths* do not altogether perish so soon as *Meats and Drinks*: But if the same be spent in *Furniture of Houses*, the advantage is yet a little more; if in *Building of Houses*, yet more; if in improving of *Lands*; working of *Mines*, *Fishing*, etc. yet more; but most of all, in bringing *Gold and Silver* into the Country: Because those things are not only not perishable, but are esteemed for Wealth at all times, and every where.«

[»... vzemimo, da *davki* poberejo denar nekemu, ki bi ga zapravil za čezmerno jedačo in pijačo, in da bi ta denar dobil nekdo, ki bi ga uporabil za izboljšanje *zemlje*, za *ribolov*, za *rudarstvo*, za *manufakturo* itd. Očitno je, da so takšni davki koristni za državo, katere člana sta omenjeni različni osebi: In če je denar vzet tistemu, ki bi ga, kot že rečeno, *zažrl* ali porabil za kako drugo minljivo blago, in če ga dobi nekdo, ki bi ga porabil za *obleko*, bi po mojem Commonwealth tudi tokrat imel neko majhno korist, saj *obleka* nikakor ne izgine tako hitro kot *hrana* in *pijača*: Če bi ga porabili za *opremo hiš*, bi bila korist še večja; še večja, če bi *gradili hiše*; še večja za izboljšanje *zemlje*; za *rudarstvo*, *ribolov* itd.; toda največja korist je, kadar pripeljejo v deželo *zlato* in *srebro*: Ti stvari ne le, da nista minljivi, pač pa ju kot bogastvo cenijo v vseh časih in vsepovsod.«]

- [80] Gre za navedbo strani v Marxovem ekscerptnem zvezku iz julija 1845. Ekscerptirani odlomek se nahaja na str. 7 Misseldenove knjige *Free Trade...*, London 1622: »The Natural matter of Commerce is Merchandize... The Artificial matter of Commerce is Money... Old Jacob blessing his Grandchildren, crost his hands; and laide his right hand on the *younger*, and his left hand on the *elder*: And Money, though it be in nature and time after Merchandize, yet forasmuch as it is now in use become the chiefe...« [»Naravna materija trgovine je blago... Umetna materija trgovine je denar... Ko je stari Jakob blagoslovil svoja vnuka, je prekrižal roke in desnico položil na *mlajšega*, levico na *starejšega*: In denar, ne glede na to, da je po *naravi* in *časovno* za *blagom*, je postal, kakor je v uporabi zdaj, poglobitna stvar...«] — Figura »starega Jakoba« je vzeta iz Biblije, Stara zaveza, Geneza, pogl. 48, verz 13—20.

- [81] [Edward Misselden], *Free Trade...*, str. 12—13: »... we... consume amongst us, that great abundance of the *Wines of Spaine*, of *France*, of the *Rhene*, of the *Levant*, and of the *Illands: the Raisins of Spaine*, the *Corints of the Levant*, the *Lawnes and Cambricks of Hannault* and the *Netherlands*, the *Silkes of Italie*, the *Sugnes and Tobacco of the West-Indies*, the *Spices of the East-Indies*: All which are of no necessitie unto us, and yet are bought with ready mony... A Commonwealth... if ith vented fewer of the *forreine* [tj. commodities], and more of the *Native* the residue must needs returne in treasure.«

[»Pri nas... porabimo velik prebitek *vin* iz *Španije*, *Francije*, *Porenja*, *Levanta* in z *otokov*: *španske rozine*, *levantske korinte*, *italijansko svilo*, *sladkor* in *tobak*

iz *Zahodne Indije*, začimbe iz *Vzhodne Indije*: Vse to nam ni potrebno, pa je vseeno kupljeno za trden denar... Če bi *Commonwealth* prodal manj tujih (tj. blag) in več domačih, bi se ostanek vrnil v obliki zaklada.«]

[82] Gre za neoštevilčen Marxov ekscerptni zvezek brez datuma, ki je nastal verjetno v juniju/juliju 1945 v Bruslju. Deloma komentirani ekscerpti iz del Boisguilleberta so napisani na osnovi zbornika *Économistes financiers...* Objavljeni so v MEGA¹ I/3, str. 563—583.

[83] Frigijski kralj, ki so mu bogovi na njegovo željo podelili moč, da se je vse, česar se je dotaknil, spremenilo v zlato. Aluzijo na Midasa sprejema Marx od Boisguilleberta.

[84] Nassau-William Senior, *Principes fondamentaux de l'économie politique*, tirés de leçons éditées et inédites de Mr. N.-W. Senior par le comte Jean Arrivabene [Temeljna načela politične ekonomije, povzel po objavljenih in neobjavljenih naukah g. N.-W. Seniorja grof Jean Arrivabene], Paris 1836, str. 116—117: »... il arrive presque constamment qu'une des parties contractantes seulement a la chose disponible, prête; et si l'échange doit avoir lieu, il faut céder à l'instant même, à condition de ne recevoir l'équivalent qu'à une époque postérieure... S'il était jamais possible que la valeur de toutes las choses ne subît aucune alternation dans l'intervalle passé, entre le moment de la conclusion de l'affaire et celui auquel elle se réalisera complètement, un pareil contrat ne présenterait pas plus d'inconvénients que ceux que reçoivent une exécution et une conclusion immédiates. Mais nous avons vu que la consommation entière, instantanée d'une transaction, est impossible. On convient alors que le paiement se fera au moyen de cette chose dont la valeur paraîtra devoir être moins affectée par des causes éventuelles, et qui paraîtra devoir conserver long-temps la même valeur générale, la même faculté moyenne d'acheter objects. La chose choisie de la sorte n'est ni employée comme supplément au crédit personnel, ni comme mesure de la valeur, mais comme expression ou représentant de la valeur.« [»Skoraj nenehno se dogaja, da ima večinoma ena od pogodbenih strank na voljo stvar, ki jo posoja; in če naj pride do menjave, jo je treba odstopiti takoj, pod pogojem, da bo ekvivalent dobljen šele v nekem poznejšem obdobju... In če bi bilo kdajkoli mogoče, da se vrednost vseh reči medtem ne bi spreminjala, tj. od trenutka, ko je bila kupčija sklenjena, do njene popolne realizacije, potem takšna pogodba ne bi ustrezala samo tistim, ki jih doleti neposredna izvršitev in sklenitev. Toda videli smo, da popolna konsumpcija v trenutku transakcije ni mogoča. Zato morajo biti plačila opravljena s takšnim sredstvom, čigar vrednost najmanj prizadevajo naključni vzroki in ki bo dolgo časa ohranilo isto občo vrednost, isto povprečno sposobnost, da kupuje druge stvari. Tako izbrana reč ni uporabljena niti kot dodatek osebnemu kreditu, niti kot mera vrednosti, pač pa kot izziv ali reprezentant vrednosti.«]

[85] [Samuel Bailey] *Money and its vicissitudes in value; as they affect National Industry and Pecuniary Contracts; with a postscript on Joint-Stock Banks* [Denar in spremembe njegove vrednosti, kolikor zadevajo nacionalno industrijo in denarne pogodbe; s pripisom o bankah z delniškimi kapitalom] London 1837, str. 3: »... the general commodity of contract« [»... obče blago pogodb«]

[86] Henri Storch, *Cours d'économie politique...*, zv. 2, Paris 1823, str. 135: »... la numéraire représente toutes les autres richesses... [»... kovani denar reprezentira vsa druga bogastva...«]

[87] [Samuel Bailey] *Money and its vicissitudes in value...* London 1837, str. 9—10: This steadiness of value, so desirable in money as a medial commodity and a commodity of contract, is quite unessential to it in its capacity of the measure of value... Money may continually vary in value, and be as good a measure of value as if it remained perfectly stationary... The excellence of any thing as a measure of value is altogether independent of its own variableness in value.« [»Ta stalna vrednost, ki je tako zaželena za denar kot povprečno blago in kot

pogodbeno blago, je povsem nebitvena za njegovo lastnost mere vrednosti... Denar lahko kar naprej spreminja vrednost, in vendar lahko ostane ravno tako dobra mera vrednosti, kakor če bi ostajal popolnoma nespremenljiv... Popolnost katerekoli reči kot mere vrednosti je popolnoma neodvisna od njene lastne spremljivosti vrednosti.«]

- [86] Piercy Ravenstone: Thoughts on the funding system, and its effects. [Misli o sistemu investicij in njegovih učinkih], London 1824, str. 20: »Spain in the fulness of her riches was overrun with idlers and beggars... Had she never possessed the mines of Potosi she had never wanted the corn of Poland.« [»Španijo so ob vsem njenem bogastvu preplavljali brezdelneži in berači... Ko ne bi nikoli posedovala potoških rudnikov, ne bi nikoli potrebovala poljskega žita.«]
- [89] Sveto pismo Nove zaveze, Maribor 1961, 17, 13; 13, 17: »Ti imajo eno misel in bodo svojo moč in oblast dali zveri.« In dela, da si vsi, mali in veliki, bogati in ubožni, svobodni in sužnji, dajo znamenje na svojo desno roko ali na svoje čelo in da nihče ne more ničesar kupiti ali prodati, razen kdor ima znamenje, ime zveri ali število njenega imena.«
- [90] Henri Storch, Cours d'économie politique..., zv. 1, Paris 1823, str. 72: »... lorsque... il s'agit de troquer des draps contre du thé, il ne suffit pas que les marchands russes et chinois déclarent vouloir échanger ces marchandises l'une contre l'autre: il faut encore qu'ils conviennent de la quantité de drap qui doit être cédée contre une certaine quantité de thé, et vice versa. Ce sont ces qualités corrélatives qui constituent le prix des marchandises.«
Str. 73: »... lorsque, dans les échanges, on donne telle quantité de drap contre telle quantité de thé, les troquans sont convenus du degré de valeur échangeable qu'ils attribueront mutuellement à leurs marchandises; et ce degré s'appelle le prix.« [»... kadar... gre za menjavo sukna za čaj, ne zadostuje, če ruski in kitajski trgovci razglašajo, da hočejo blaga menjati drugo za drugo; potrebno je še, da se sporazumejo glede kvantitete sukna, ki ga je treba dati za določeno kvantiteto čaja, in vice versa. Korelativne kvantitete blaga so tiste, ki konstituirajo ceno blag.«]
Str. 73: [»... kadar da kdo pri menjavah takšno kvantiteto sukna za takšno kvantiteto čaja, potem so se zamenjalci sporazumeli glede stopnje menjalne vrednosti, ki jo bodo vzajemno prisodili svojemu blagu; in ta stopnja se imenuje cena.«]

HEGEL ALI SPINOZA?

Ob Machereyevi knjigi

»A prav takrat, ko sem pisal I. zvezek ‚Kapitala‘, so zlovoljni, prevzetni in povprečni epigoni, ki imajo sedaj prvo besedo v omikani Nemčiji, uživali v tem, da so obravnavali Hegla tako, kakor je v Lessingovih časih vrli Moses Mendelssohn obravnaval Spinozo, namreč kot ‚crknjenega psa‘«
Marx: Sklepna beseda k drugi izdaji ‚Kapitala‘,

Kapital I., CZ, Ljubljana 1961, str. 22.

Spinoza kot prefiguracija, kot metafora Hegla, Hegel kot »après coup« Spinoze: Marxov citat je bil postavljen na čelo ne morda zaradi slovite opredelitve odnosa do Hegla in njegove dialektike, temveč zaradi v odvisniku uvedenega Spinoze, postavljenega na isto linijo s Heglom. Hegel tako kot Spinoza, oba izločena iz maloumne uradne filozofije kot »crknjena psa«, ki neposredno postavljata vprašanje po tem, kaj mora ideologija izvreči, da bi lahko prikriala svoj lastni proces produkcije. Citat nas ob tem izbranem vstopu v Heglovo filozofijo — se pravi kratko malo v filozofijo — takoj postavi na teren izrinjene linije filozofije, iz filozofije izrinjenega, na teren vprašanja, kaj je drugo filozofije. Hegel in Spinoza, ki sta po eni strani tako rekoč paradigmatična zgleda novoveške filozofije (v najbolj grobi opredelitvi kot refleksija Descartesovega oz. Kantovega preloma), sta po drugi strani v določenem pogledu tudi njeno drugo *par excellence*. Če je filozofija, po znani Althusserjevi opredelitvi, razločevalna dejavnost (ne dela drugega kot razlikuje med »resnico in zmoto, med znanostjo in mnenjem, med inteligibilnim in čutnim, med umom in razumom, med duhom in materijo itd.«),¹ je treba njeno razločevanje prignati do tiste točke, kjer se razloči sama od sebe, kjer je torej sama svoje drugo. To se vprašanje po vstopu v (Heglovo) filozofijo prevesi v vprašanje po izstopu iz nje, po njenem robu. Vodilo nas bo torej vprašanje, kaj je tisto, od česar se mora filozofija ločiti, razmejiti, da bi se lahko vzpostavila, pri čemer seveda ni dovolj, da bi ostali pri njenem lastnem samorazumevanju tega razločevanja:

»Filozofija zanika lastno, za njo samo konstitutivno razmejevanje tako, da ‚razliko do vsega‘, svojo notranjo mejo, predstavlja bodisi kot zunanjo razliko, kot zunanjo pregrado... bodisi tako, da se v svoji dovršeni obliki vzpostavlja kot zmožnost refleksivnega zajetja vsega, tudi razlike, ki jo loči od vsakokrnega drugega.« (Riha 1982, str. 171—172.)

Vprašanje po tem, kaj je drugo filozofije, je tako vprašanje po toposu materialistične teorije. Na prvi pogled se zdi — in takšno je tudi močno razširjeno mnenje — da Hegel v najvišji meri ustreza tej možnosti totalnega refleksivnega zajetja vsega, vsakršne drugosti, ki bi se mu utegnila postaviti nasproti —

¹ Althusser: Philosophie et philosophie sopntanée des savants, Maspero, Paris 1974, str. 15.

najbrž bi bil Hegel prvi, na katerega bi pomislili ob drugem delu navedenega citata; vendar bomo skušali tukaj zagovarjati tezo, če naj nekoliko anticipiramo rezultat, da je Hegel hkrati točka, s katere se da najbolje postaviti vprašanje po drugem.

Marxov citat nam hkrati postavlja vprašanje drugega v najbolj drastični obliki, kot vprašanje židovstva, ki je bilo v celotni evropski zgodovini od 11. stoletja naprej ena najboljših materialnih prezentifikacij vprašanja po tem, kaj je drugo naše kulture, njena lastna ne-kultura. V Marxovem citatu beremo sodbo enega Žida² o drugem Židu, ki jo zapiše tretji Žid — Spinoza, crknjeni pes, ekskomunicirani Žid, ki zaznamuje rob židovstva, torej rob roba, kot vzvratno ogledalo, v katerem se v izostreni podobi v malem kažejo poteze neke veliko večje strukture — kot da bi Židje sami najbolj grobo reproducirali ekskomunikacijo, katere predmet so, saj je ekskomunikacija Spinoze najbrž najbolj drastična epizoda zahodne filozofije.³ Toliko v opozorilo, da vprašanje po drugem nikoli ni le akademsko vprašanje, zadeva objektivnega premisleka in treznega preudarka, da je vprašanje anatem in izključitev — na drugem koncu te linije stoji izključitev Lacana iz Mednarodne psihoanalitične asociacije, izključitev brez možnosti povratka, povsem primerljiva z ekskomunikacijo Spinoze.⁴

Skoraj gotovo je, da je Marx vedel za sodbo Mosesa Mendelssohna o Spinozi iz Heglove *Zgodovine filozofije* (20, str. 317). Tako kot mi je bil v položaju, ko je lahko videl Spinozo samo skozi Hegla — tako naletimo na Hegla tudi tam, kjer tega ne pričakujemo, ujeti smo v hegllovstvo, tudi kjer tega ne vidimo. Prav proti temu totalitarizmu hegllovstva nastopa Macherey v knjigi, ki jo bomo vzeli za izhodišče.⁵

Da je bil Hegel tako rekoč poklican, da pove resnico Spinoze, je najprej razvidno iz biografskega detajla: dne 30. julija 1816 je prorektor heidelberške univerze povabil Hegla na mesto profesorja na tej univerzi in v pismu zapisal

² Moses Mendelssohn (1729—1786), o katerem piše Vorländer: »Odlikujejo ga jasen stil, toplo čustvo in čista humanost.« (II. del, SM, Ljubljana 1970, str. 227.) V njegovem slovitom obravnavanju Spinoze kot »crknjenega psa«, po katerem je prišel v zgodovino, lahko izmed navedenih vrlin občudujemo predvsem jasen stil.

³ »... Preklet naj bo podnevi in preklet naj bo ponoči, preklet njegov počitek in prekleto njegovo zburjanje, prekleto njegovo odhajanje in preklet njegov prihod; naj mu Gospod nikoli ne odpusti in naj se odslej Gospodov srd in Božja togota zgrneta na tega človeka in mu naložita vsa prekletstva, zapisana v tem zakoniku. In Gospod bo izbrisal njegovo ime pod soncem in Gospod ga bo izvrigel iz vseh plemen Izraela in ga pogubil z vsemi kletvami nebesnega svoda, zapisanimi v tem zakoniku. In vi, zavezani Gospodu vašemu Bogu, ostanite danes vsi neomajni. Varujte se: naj nihče z njim ustno ali pismeno ne občuje, naj mu nihče ne izkaže najmanjše usluge, nihče naj z njim ne biva pod isto streho, nihče naj se mu ne približa na štiri vatlje, nihče naj ne bere spisov, ki jih je naredil ali napisal.« Theum de Vreis: Baruch de Spinoza in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten, Rowohlt, Reinbek bei Hamburg 1976, str. 41.

⁴ Lacan: Štirje temeljni koncepti psihoanalize, CZ, Ljubljana 1980, str. 10.

⁵ Pierre Macherey je kmalu po sodelovanju v slovitom *Lire le Capital* leta 1965 zbudil veliko pozornost s svojo knjigo *Pour une théorie de la production littéraire*, Maspero, Paris, 1966, ki še do danes ostaja temeljno althusserjansko delo o estetski problematiki in eden najpomembnejših marksističnih prispevkov k teoriji kulture in umetnosti. Slovenski prevod metodološkega prvega dela v: *Ideologija in estetski učinek*, CZ, Ljubljana 1980, str. 143—235 (v srbohrvaščini prevod celote: *Teorija književne proizvodnje*, Školska knjiga, Zagreb 1979). Naslednjo knjigo je Macherey izdal šele po trinajstih letih: *Hegel ou Spinoza*, Maspero, Paris 1979. Tudi ta je imela skoraj tako velik odmev kot prva, saj je prva sistematična razdelava spinozistične podlage althusserjanskega marksizma.

tudi: »Heidelberg bi prvič od ustanovitve Univerze v Vaši osebi imel filozofa. Nekoč so poklicali Spinozo, vendar zaman, kot gotovo veste.« In res je Hegel prav dobro vedel za Spinozovo zavrnitev mesta v Heidelbergu leta 1673 — o tem poroča tudi v *Zgodovini filozofije*. Tako je Hegel prišel na mesto, ki ga je Spinoza pustil praznega, kot tako rekoč metafora Spinoze. In to je tudi točka, kjer začenja Macherey.

Machereyeva operacija poteka v treh plasteh:

1) pokazati, kje je Hegel preprosto zgrešil Spinozo, kje je historičnega Spinozo zreduciral na podobo duha, na stopnjo v razvoju lastnega sistema — to se da pokazati ob problemu atributov, ob problemu determinacije kot negacije, itd., kot bomo videli. Prva plast torej postavlja filološka vprašanja eksegeze;

2) pokazati, kje je Hegel zgrešil Spinozo zaradi prevelike bližine, kje je zgrešil prav stvari, ki bi jih lahko najbolje uporabil in ki so v določeni obliki prefigurirale nekatere njegove osrednje teme — tu gre za vprašanje metode, vprašanje začetka filozofije, refleksivnosti spoznanja, ki je hkrati »adekvatno« spoznanje stvari same itd. Na tej ravni je torej Spinoza Heglov simptom — »Hegel, ki bere Spinozo, je že tudi in predvsem Spinoza, ki bere Hegla,« stoji že na ovitku Machereyevе knjige. Simptomatično je že, kako je Heglova sodba o Spinozi vseskozi razklana, največja hvalnica (denimo sloviti »imaš bodisi spinozizem ali pa sploh nimaš filozofije«) meji na zelo ostro kritiko, in Spinoza je točka, ki Hegla nenehno muči, h kateri se nenehno vrača (denimo na vseh ključnih mestih *Logike*);

3) postavi alternativno Hegel/Spinoza kot alternativo dveh izključujočih se možnosti, dveh temeljnih pristopov, in sicer ob vprašanju teleologije, subjekta in negacije — te tri kategorijo se za Machereya povezujejo v enotno strukturo Heglove zablode. Ta tretja plast bo tudi naš poglobitni predmet: osnovnim dimenzijam heglavskega mišljenja se bomo skušali približati preko ovinka, preko vprašanja, kakšna alternativa se danes ponuja heglovski dialektiki, kakšen je poskus materialističnega izstopa iz nje — danes v različnih inačicah sicer zelo razširjen. Tu bi bilo tudi treba poiskati izhod iz alternative med heglovskim in antiheglovskim marksizmom — obe smeri sicer skušata živeti ena mimo druge, a tudi ne štedita ostrih besed ena na rovaš druge, vendar ju družijo določeno skupno polje in določene skupne predpostavke — paradokso prav v razumevanju Hegla.

Tri plasti Machereyevе argumentacije so ves čas superponirane, nalagajo se ena na drugo. Teza je torej, če bi jo skušali strniti v nekaj besed, da Spinoza po eni strani prefigurira Hegla, da anticipira njegove bistvene doprinose (Althusser: »anticipirano ponavljanje Hegla skozi Spinozo«),⁶ po drugi strani pa ga že vnaprej zavrne, tako da je poglobitna tema knjige pravzaprav Spinozova kritika Hegla.

Machereyevu argumentacijo bi se seveda dalo, nekoliko preveč preprosto, obrniti proti njemu samemu, proti althusserjanskemu marksizmu nasploh. Če je Spinoza simptom za Hegla, potem še toliko bolj velja, da je Hegel simptom za althusserjance. Tako bi se dalo:

⁶ Althusser: *Elementi samokritike*, BIGZ, Beograd 1975, str. 35. Nasploh je četrto poglavje te knjige, »Spinozi«, najizčrpnjši opis Althusserjevega stališča.

1) pokazati, kje Macherey zgreši historičnega Hegla in ga zvaja na določeno vnaprej znano podobo, kako je ob vsej minuciozni natančnosti branja Spinoze pripravljen ob Heglu ponavljati najbolj plehke šolske modrosti — denimo, da je pri Heglu »vse Ideja«, da je samorazvoj Ideje le potrditev vnaprej danega, da se teleološko vse steče v absolutno védenje, ki je ukinitvev vseh razlik, protislovij etc.⁷

2. pokazati, kje althusserjanci zgrešijo Hegla prav tam, kjer so mu najbolj blizu — tam, kjer je že Althusserjev osnovni postopek še kako heglovski in kjer mu torej v njegovih križarskih pohodih zoper Hegla ne smemo verjeti na besedo. Na tej ravni tudi nikakor ne zadostuje zoperstavljanje »dogmatičnega«, »objektivističnega« Althusserjevega pristopa domnevno »kritičnemu« pristopu heglovskega marksizma.⁸

3) Postaviti alternativo Hegel-Althusser, kjer je Hegel že vnaprej kritiziral Althusserjeve nezadostnosti in segel daleč preko althusserjansko dojetega Spinoze. Prvi znak tega je že Althusserjevo lastno priznanje, da pri Spinozi ni najti pojma negativitete in protislovja, konec koncev osnove marksističnega pojmovnika. Priznanje z drugimi besedami pomeni, da pri Spinozi ni najti »strukturalnega« pojma strukture, ki mu je v celoti zavezan althusserjanski marksizem, in se naposled izteče v ceneno simetrično ugotovitev, da je Hegel sicer izdelal pojma negativitete in protislovja, vendar le tako, da ju je v teleologiji svoje dialektike naposled zvedel na končno identiteto, da ju je torej mislil le kot momenta te identitete, z zahtevo po njuni odpravi, medtem ko je Spinoza razvil radikalno neteleološki red kavzalnosti, antiteleološki model spoznanja. Tako bi bila torej potrebna ravno prava kombinacija obojega. S tem branjem pa sta popačena oba člena te alternative, kolikor je njuna os postavljena ob pojmu teleologije: teleologija postane črno brezno, v katerega se da brez težav vreči vsako specifično heglovsko problematiko, Spinoza pa je prisiljen intervenirati na terenu, ki sega preko njegove problematike in ga je treba posebej prikrojiti. Temu nasproti bi bilo treba zagovarjati tezo, da je moment absolutnega védenja moment Heglovega materializma, ne pa Heglove mistifikacije, kot se glasi pogošni očitek, ki naj bi v različnih inačicah veljal že kar za obračun s heglovstvom nasploh.

Začetek *Etike*, njena prva definicija, morda najbolje pokaže zgrešeno srečanje Hegla in Spinoze. Glasi se, kot je znano: »Z vzrokom samega sebe (*causa sui*) mislim tisto, česar bistvo vsebuje bivanje (*cuius essentia involvit existentiam*)...« Številna so mesta, kjer Hegel slavi ta *causa sui* kot sijajni prvi princip in imenitno izhodišče Spinozovega sistema — »Neločljivost pojma in biti je temeljna določitev in predpostavka« (Enz. § 76). Spinoza se tako že od vsega začetka postavlja v polje absolutne misli, ki nima ničesar izven sebe, v pretenzijo po absolutu, spoj misli in biti, ki zahteva imanentno in univerzalno refleksijo. In tu je že takoj pglavitna Heglova kritika Spinoze, ki da je postavil dialektični prvi princip, vendar ga ni dosledno izpeljal in je zato obtičal v togosti (*das Starre*) substance. Zastavitev je dobra, nadaljevanje zataji. *Causa sui* je formula, ki omogoča isti heglovski obrat kot slovita analiza $A = A$ — tako kot tu subjekt v predikatu naleti sam nase, vzpostavi se neka razlika, ki se pa z isto gesto že tudi ukine, na mestu, kjer bi pričakovali neko opredelitev izhodiščnega

⁷ Vsekakor pa je po Lénine et la philosophie, suivi de Marx et Lénine devant Hegel, Maspero, Paris 1969, čutiti precejšen premik v althusserjanskem stališču do Hegla. Enoznačno zavračanje iz Pour Marx nadomesti bolj zdiferencirana obravnava.

⁸ Rado Riha: Filozofija v znanosti, DDU, Ljubljana 1982, str. 94—98, 169—187.

A, naletimo le na sam izhodiščni A, a zdaj na razločeno, v sebi razcepljeno, razlikovano izhodišče, ki poganja samorefleksijski proces, na izgubo sebe in hkrati na negacijo te izgube, tako pri *causa sui* na mestu, kjer bi moral biti učinek, naletimo spet na sam vzrok, na njegovo samorefleksijo, na njegovo razliko in njeno ukinitiv.

Vendar gre tukaj po Machereyu za velik nesporazum (na tem vztraja že Gueroult), in to dvakratni:

1) *causa sui* nikakor ni temeljni pojem spinozizma, njegov izhodiščni temeljni kamen, kot ga bere Hegel. V razpravi *De intellectus emendatione* lahko preberemo stavek, kjer je zelo jasno vidna Spinozova distanca: »... si res in se sit, sive, ut *vulgo dicitur*, *causa sui*.« (... če je stvar v sebi, ali, kot se običajno, »v vsakdanjem pomenu besede« pravi, vzrok samega sebe). *Causa sui* velja torej le »ut *vulgo dicitur*«, v nekem še neadekvatnem, »vulgarnem« pomenu besede, nikakor ne kot najvišje izhodišče. Kaj je *causa sui*, je razvidno šele kasneje, šele iz substance. *Causa sui* je lastnost substance, substance pa pri Spinozi nikakor ne moremo definirati preko njenih lastnosti.

2) Druga točka je še veliko važnejša — za Spinozo namreč ni neke začetne resnice, iz katere bi se dalo vse deducirati, začetek je lahko le zasilen, približen, grob, neadekvaten, resnica pa je šele proizvod procesa. Prav v tem je Spinozova temeljna kritika kartezijanskega *clare et distincte*, izhodišče evidence, samorazvidne trdne točke, na katero se da nasloniti vso kasnejšo zgradbo. Tukaj Hegel spregleda točko, kjer mu je Spinoza prav najbližje.

V pretresu tega zgrešenega srečanja bomo sledili trem točkam, ki jih izpostavi Macherey: vprašanju geometrične metode, vprašanju atributov in vprašanju determinacije kot negacije. Seveda bi se dalo za tak pretres izbrati tudi precej drugačen itinerarij, vendar provizorično ostajamo na Machereyevem terenu, ki mu bomo poskusili začrtati mejo.

More geometrico

»Celotna Spinozova filozofija je že vsebovana v teh (začetnih) definicijah, te definicije pa so splošna določila in so tako povsem formalne. Pomanjkljivost spinozizma je v splošnem v tem, da začenja z definicijami. V matematiki ima tak postopek svojo vrednost, definicije so predpostavke, točka, daljica itd. se predpostavljajo. V filozofiji pa je vsebino treba spoznati kot tisto na sebi in za sebe resnično. V določenem trenutku se lahko prizna točnost nominalne definicije, tako da beseda ‚substanca‘ odgovarja predstavi, ki jo navaja definicija. Nekaj povsem drugega pa je, da je ta vsebina resnična na sebi in za sebe. Takšno vprašanje se ob geometrijskih postavkah sploh ne zastavlja, s filozofskega gledišča pa je to poglavitna stvar. Prav tega Spinoza ni naredil. V začetnih definicijah je razložil enostavne misli in jih prikazal kot nekaj konkretnega. Vprašati pa bi se moral, ali je njihova vsebina resnična. Videti je, da je podana samo razlaga besede, važna pa je vsebina, ki je v njih. Zadošča, da se vsaka druga vsebina zvede na njo, da je tako (preko nje) dokazana. Od prve vsebine so odvisne vse ostale, saj je dana kot temelj, iz katerega izhaja vsa nujnost.« (Zgodovina filozofije III., str. 296.)

Hegel se torej zoperstavlja formalni dedukciji, geometrični metodi kot vnanji stvari sami, formalizmu takega postopka. Znana je Heglova notorična averzija do matematike nasploh, ki je zanj vselej nekaj mrtvega in mehničnega (cf. Predgovor k *Fenomenologiji*: »Gibanje matematičnega dokaza ne pripada ti-stemu, kar je predmet, temveč je neko stvari *zunanje* početje.« PhdG str. 42).

Geometrična metoda, ki jo Spinoza razglašča že v podnaslovu *Etike*, se torej na prvi pogled kaže kot direktno nasprotje dialektične.

Vendar Spinozova lastna opredelitev metode iz *De intellectus emendatione* kaže precej drugačno podobo:

»Metoda ni nič drugega kot reflektivno spoznanje ali ideja ideje, in ker ne more biti ideje ideje, če ni najprej ideje, iz tega sledi, da ni metode, če ni najprej neke ideje.« (Cit. po Macherey, str. 56.) Prava metoda je »zgolj spoznanje čistega razuma, njegove narave in njegovih zakonov« (ibid).

Ni vnaprejšnje metode, ki bi predhodila samemu spoznanju, ne moremo si priti na jasno glede metode, preden začnemo spoznavati. Ni možen noben metodološki *a priori*, temveč je, nasprotno, metoda sama učinek spoznanja. »Habe-mus enim ideam veram,« pravi Spinoza na slovitem mestu iz istega spisa. Resnično idejo že imamo, spoznanje se začenja tako, da smo že ujeti v resnico. Na tem še dovolj občem nivoju stoji Spinoza skupaj s Heglom proti Descartesu in Macherey dodaja, da bi lahko *De intellectus emendatione* brali kot razpravo proti metodi.

V *Regulae ad directionem ingenii* si v Osmem pravilu Descartes postavlja že skorajda kantovsko zveneče vprašanje načelnih meja duha in spoznanja:

»Da pa ne bi ostali v večni negotovosti, kaj premore um, in da bi ne delal na slepo in prazno si je treba — preden začnemo natančno proučevati stvari — enkrat v življenju postaviti vprašanje, za katere spoznavne je človeški razum sposoben.« (SM 1957, str. 141.)

Od tod sklepa, da potrebujemo primerno metodo tako kot kovač kladivo in nakovalo, metodo, ki jo je treba izdelati vnaprej, preden se lotimo dela. V *De intellectus emendatione* povzema Spinoza skoraj dobesedno to primerno, le za nasproten namen — če potrebujemo pred kovanjem kladivo in nakovalo, kako ju izdelati? Skovati je treba samo kladivo. Ujeti smo v spoznanje, v prakso, in naše spoznanje lahko napreduje le kot refleksija tega vselej-že — gesta, s katero Spinozna odrine vso problematiko izvora, regresije do prvega orodja, do absolutnega začetka spoznavanja. Spoznanje je možno le kot proces, ki začenja s približki, na nujno neadekvaten način, resnica je nekaj proizvedenega. Prav ta moment je althusserjance pri Spinozi najbolj navduševal (nekoliko pozno pa so opazili, da je vse to še bolje povedano pri Heglu).

»Ni nobenega uvajanja v védenje, ni prave metode spoznanja, saj se misel lahko reflektira samo v svoji dejanski praksi, kot realna dejavnost duha, ki udejanja in preizkuša svojo moč (vis sua nativa), ki jo oblikuje v uporabi.« (Macherey, str. 64.)

Védenje ne preeksistira, spoznanje ni reprodukcija, isti red in isti proces se odvijata v realnosti in v misli, dogajanje v duhu je dogajanje realnosti. V tej naravnosti je spinozistična inspiracija althusserjanske teze o teoriji kot teoretski praksi — teze, ki je najprej naperjena proti pojmu spoznanja kot reproduciranja nečesa njemu vnanjega, kot ujemanja s stvarjo itd. Teza, ki je proti Althusserjevi volji po svojem značaju heglavska.

Problem ustrezne spoznavne metode nas pripelje najprej do vprašanja analitičnega ali sintetičnega pristopa. Svojo zahtevo po primatu analitične metode Descartes najbolje razvije v Odgovorih na druge ugovore (*Réponses aux secondes objections*), dodatku k *Meditacijam* (avtor drugih ugovorov je

bil sicer Mersenne).⁹ Dva tipa spoznanja si stojita nasproti: analitično, ki napreduje od učinkov k vzroku in se tako giblje v redu spoznanja (*ratio cognoscendi*), in sintetično, ki napreduje od vzrokov k učinkom in tako zadeva red biti (*ratio essendi*) — to slednje naj bi bila metoda starih geometrov, ki zahteva jasno opredeljene začetne definicije in deduktivni postopek. Analitična »*more philosophico*« je zoperstavljena sintetični »*more geometrico*«. Descartes utemeljuje svoje zavzemanje za analitično metodo s tem, da so prvi principi sicer res »jasni in razločni«, razvidni v neposredni intuiciji, vendar so kljub temu v nasprotju tako s čutnim spoznanjem kot na drugi strani z utečenim mnenjem. Zato se je treba do njih dokopati z meditacijo, s postopnim očiščenjem, z načelnim dvomom, z askezo. Analitična metoda je boljša, kolikor smo vselej pahnjeni v zmoto, v zaslepljenost, iz katere se moramo izkupati, da bi lahko prišli do jasnih in razločnih prvih načel, je torej metoda, ki najbolj ustreza poti spoznavanja od zmote, ki se je treba otresti, k resnici. Vendar je vsekakor možna tudi obratna pot, saj za Descartesa z vidika resnice konec koncev ni prav nič važno, po kakšni poti smo prišli do nje — metoda ni del same resnice. Da bi pokazal, kako je možno tudi drugače, je Descartes svojim Odgovorom na druge ugovore dodal še Geometrični povzetek,¹⁰ kjer je svoje dokaze za bivanje božje in za distinkcijo med duhom in telesom razporedil na geometrični način — torej na način, ki ga sam ne odobrava, saj ne ustreza dejanski poti spoznavanja, vendar je dopusten. Dokazi so zdaj *more geometrico dispositae*, razporejeni na geometrični način — gre zgolj za razpored, ki ne vpliva na stvar samo. Spinozovo prvo objavljeno delo pa nosi naslov *Renati des Cartes principiorum philosophiae pars 1 et 2 more geometrico demonstratae* — principi Descartesove filozofije so torej tu ne več zgolj zgolj razporejeni, temveč demonstrirani, po svoji nujnosti prikazani na geometrični način. Tu se začne Spinozova kritika Descartesa: sintetična metoda ni več uporabljena zgolj v kakem geometričnem povzetku, ki je ostal kot kuriozum v zgodovini filozofije, temveč je celota Descartesove filozofije predstavljena po metodi, ki je Descartes ni odobril, prikazana je ne po *ratio cognoscendi*, temveč po *ratio essendi*. Odločitev, pri kateri Spinoza vztraja — tudi *Etika* že v podnaslovu razglša, da je »*ordine geometrico demonstrata*«. A kaj s tem pridobimo? V čem je odločilna prednost?

Za Spinozo je med stvarmi tako kot med idejami ena sama edinstvena zveza, ki gre od vzrokov k učinkom — samo to je red nujnosti, v katerem sovpadeta *ratio essendi* in *ratio cognoscendi*. V nasprotju z Descartesom, ki nenehno zatrjuje, da nič ni brez vzroka in da se je torej izhajajoč iz končnega treba povzpeti k neskončnemu (to je sicer stara teološka tradicija), pravi Spinoza v slovitim stavku iz *Etike* (I. 36): »Ne biva nič, iz česar narave ne bi sledil neki učinek.« Nič ni torej brez učinka. Ta genetična koncepcija spoznanja se lahko skliče na Aristotela, po katerem je pravo spoznanje samo spoznanje preko vzrokov (»*Vere scire est scire per causas*«). Najvažnejše je, da ne gre za simetrični obrat, kjer bi zdaj pač namesto iz učinkov izhajali iz vzrokov, temveč se s tem prestrukturira celotno polje: s sintetično metodo sovpadeta *ratio essendi*

⁹ Nerazumljivo je, zakaj je slovenski prevod *Meditacij brez ugovorov* različnih avtorjev, ki so jih poslali Descartesu in Descartesovih odgovorov na te ugovore. Ti tvorijo integralni del teksta.

¹⁰ »Razlogi, ki dokazujejo existenco Boga in razliko med duhom in človeškim telesom, razporejeni na geometrični način«, v: *Oeuvres philosophiques II.*, Garnier, Paris 1967, str. 586—598.

in *ratio cognoscendi*. Če je pri Descartesu analitična pot dobila prednost zaradi naše vselejšnje ujetosti v zмотo, iz katere se je treba dokopati k resnici, pa je sintetična pot utemeljena, nasprotno, v vselejšnji ujetosti v resnico. Pri Descartesu je zмотa stvar naše svobodne volje in motimo se le po lastnem preudarku — rešitev je lahko le v tem, da se svobodna volja obrne sama proti sebi in se z lastnim dekretom ukine, Bogu se lahko približamo le tako, da se po svobodni volji odpovemo lastni svobodni volji (torej prav tistemu, kar človeško naravo veže z božjo) in s tem zmoti. Pri Spinozi pa je, nasprotno, zмотa ravno tako nujna kot resnica. »Vse ideje so resnične, kolikor se nanašajo na Boga.« (Etika II., 32). V zmoti je že resnica. Ideje same niso napačne, napačna je le naša naravnost, v kateri jih dojemamo, in prava modrost je v modificiranju tega odnosa. Modrec se ne znebi pristranosti, le spozna njeno nujnost in s tem premesti svoj subjektivni topos. In prav v tej spremembi topologije subjekta je bistvena prednost sintetične metode, geometrične poti. Spinozov primer (II., 35): sonce vidimo oddaljeno 200 korakov. V čem je zmotnost, imaginarnost te sodbe? Le v tem, da se ne nanaša na sonce, temveč je sodba o našem telesu, o njegovi dispoziciji, zaradi katere vidimo sonce popačeno. Kot sodba o naših perceptivnih zmožnostih je povsem resnična, treba jo je le vnesti v pravo naravnost. Imaginarnost je v tem, da spregledamo, *kako* je neka sodba resnična, na kakšen način smo sami vmeščeni do nje. Subjekt ne vidi, kako sodba govori o njem samem, spregleda njen samorefleksivni moment, ravno to pa je veliki heglovski topos.

Prav samorefleksivnost pa je tudi osrednji moment spinozistične kritike kartezijanskega pojma resnice. S Spinozovega vidika je nemogoče postaviti resnico kot ujemanje, *convenientia*, med idejo in stvarjo, ujemanje, ki lahko nastopi le *a posteriori* in predpostavlja vnanost ideje in stvari ter neko zunanje, nevtralnno stališče, s katerega bi ju lahko primerjali. Za Spinozo je ideja resnična le, kolikor je adekvatna, *adaequatio* pa pomeni prav, da je treba idejo meriti samo glede nase, da torej vsebuje lastno realnost in lastno merilo.

»To ‚napredovanje‘, realni proces védenja, ne poteka niti od stvari k idejam niti od idej k stvarjem, temveč od ideje k ideji, se pravi, da med sabo povezuje miselne akte po nujnem vzročnem redu, ki je isti kot red, po katerem se v realnosti navezujejo stvari. *Ordo et connexio rerum idem est ac ordo et connexio causarum, idem ac ordo et connexio idearum.*« (Macherey, str. 74.)

Ali Spinozovo pismo št. 30 Tschirnhausu:

»Med resnično idejo in adekvatno idejo ne vidim nobene druge razlike kot tele: beseda ‚resničen‘ se nanaša izključno na ujemanje (*convenientia*) ideje in njenega ideata, medtem vzročnem redu, ki je isti kot red, po katerem se v realnosti navezujejo stvari. *Ordo et connexio rerum idem est ac ordo et connexio causarum, idem ac ordo et connexio idearum.*« (Macherey, str. 74.)

Med idejo in ideatom ni nobnega razmerja odvisnosti, ideja ni adekvatna svojemu objektu zato, ker mu ustreza, ustreza mu, nasprotno, zato, ker je že sama na sebi adekvatna. (Tu spet ni težko prepoznati inspiracije za še eno veliko althusserjansko *témo*, da namreč vsaka praksa nosi v sebi kriterije lastne resničnosti — tako lahko, denimo, teoretsko prakso presojamo le po imanentnih teoretskih kriterijih, ne pa morda po »materialni« praksi izven nje; seveda so tudi teoretski kriteriji praktični, vendar le na teoriji lasten, specifičen način.)

Ta prva točka približanja Hegla in Spinoze nas tako privede do rezultata, da Hegel v svoji kritiki geometrične metode zgreši prav vrsto momentov, ki bi jih lahko sam najbolj s pridom uporabil in kjer je ravno Spinozi najbližje: zgrešil je, najprej, da je Spinozovo geometrično metodo možno dojeti le v napetosti do kartezijanske metode, kot eksplicitno kritiko Descartesa, se pravi ne kot metodo formalističnega apriorizma, kakršna se na prvi pogled kaže današnjim očem, temveč nasprotno kot temeljito kritiko vsakršnega metodološkega apriorizma, ki na drugačnem terenu prefigurira določene momente Heglove kritike Kanta; zgrešil je, dalje, da je spoznanje, ki ga ta metoda zahteva, spoznanje kot proizvod, ne kot odraz ali reprezentacija nečesa sebi vnanjega, da je samorefleksivno, da se ideja meri sama glede nase, da je zmeta del resnice itd. Machereyeva implikacija je, da Hegel sicer vse to ve, vendar je Spinoza po svoje korenitejši od njega in sega dlje: Hegel naj bi namreč vse te elemente, ki jih ima v osnovi skupne s Spinozo, nanesel na totalni subjekt, na sklenjeno totaliteto, na samoproduciranje in samopriskvanje duha v teleološkem procesu, ki razvršča vse plasti v univerzalno hierarhijo bitnosti. Pri Spinozi pa, nasprotno, ideja ni edini način izkazovanja substance, zato ni mogoče postaviti nikakršne hierarhije, in, kar je še važnejše, spoznanje je neskončen proces, ki pa kljub svoji neskončnosti ostaja absoluten, prav to pa naj bi bilo tisto nemišljeno in nemišljivo v heglovski refleksiji, ki mora krog totalnega samoposredovanja skleniti z absolutnim védenjem.

Atributi

Heglovi očitki Spinozovemu pojmu atributov bi se v strnjeni obliki glasili nekako takole: substanca ostaja sama na sebi nedoločena, nekakšna črna luknja, kjer se izgubijo vsa določila, atributi pa ji ostajajo vnanji, niso samorazvoj substance; atributi so glede na substanco ontološko sekundarni, so njena limitacija in kot sleherna determinacija njena negacija; vrh vsega so odvisni od določenega modusa, od razuma, saj so že spočetka definirani kot »tisto, kar zaznava razum na substanci kot to, s čimer se določa njeno bistvo« (I., 4). Če torej o substanci ne moremo izvedeti ničesar določenega mimo atributov, ki pa jo že limitirajo in negirajo, tako tudi o atributih lahko nekaj zremo šele preko modusov, brez katerih bi ostali povsem prazni in abstraktni. Teža opredelitve neskončnega se tako postopno prelaga na končno, resnica se pod roko izmakne iz substance v moduse. Po drugi strani naj bi bil Spinozov dosežek, njegov napredek glede na Descartesa, v dojetju biti kot enotnosti nasprotij — substanca kot enotnost dveh atributov, razsežnosti in misli, med katerima vlada odnos opozicije, negacije, torej privativni odnos (eden je, kar drugi ni) (k vsemu temu cf. Gueroult 1968, str. 462—468).

Najprej je treba odpraviti možni nesporazum, ki ga omogoča Hegel, ko potihoma podtika Spinozi Kanta: atributi za Spinozo niso forme razuma, skozi katere bi dojemali substanco, temveč so v substanci, izražajo njeno bistvo — substanca ni kakšna reč na sebi, temveč je vseskozi realno spoznavna.

Drugi nesporazum je v prav tako potihoma predpostavljene hierarhiji med substanco in atributi — kot da bi vse izhajalo iz izhodiščne točke Boga kot neskončne in edine substance in se postopoma hierarhično završčalo navzdol. Prvo opozorilo proti takšnemu branju je že dejstvo, da Bog nastopi šele v 6. definiciji (in šele v 11. propoziciji zadobi svojo nujno eksistenco). Spinozove

začetne definicije in propozicije so sintetične, ne pa hipotetične, so realni proces konstituiranja substance, njena konkretna genetična zgodovina nastajanja. *Causa sui* ni izvorna samoutemeljitev absolutna, temveč gibanje potrjevanja, produkcija. Razmerja med substanco in atributi tako ne moremo dojeti niti po modelu vsebina — forma, niti subjekt — predikati, niti rod — vrste. Atributi ne predstavljajo substance, temveč jo izražajo; substanca tako ni pred atributi, prej bi celo lahko rekli obratno, pravi Macherey, da moramo v sintetično-geometričnem prikazu najprej razpolagati z atributi, da bi lahko prišli do neskončne substance.

V začetnih propozicijah Etike naletimo na mnogokrat zapaženo in komentirano protislovje med na eni strani substanco z enim samim atributom (*substantia unius attributi*) in torej možnostjo večih substanc (kolikor je pač atributov) in na drugi strani naposled eno samo substanco z neskončno atributi. Zdi se, da poteka neke vrste zarez med prvimi osmimi propozicijami, ki govore o tem, da ni možnih več substanc enega atributa (v nasprotju z Descartesom), in propozicijami 9—15, ki konstituirajo nujnost Boga kot ene same nekončne substance z neskončno atributi. Spinozova argumentacija se odvija, kot kaže, v dveh korakih: najprej v dokazovanju, da numerična distinkcija ne more biti realna — dve substanci istega atributa bi se razlikovali le *in numero*, le po številu, deležni pa bi bili istih pojmovnih opredelitev, to pa bi potavljalo vzrok njune podvojitve izven njiju samih, kar nasprotuje samemu pojmu substance. Drug korak pa (tako rekoč brez opozorila) postopa po negativni konverziji: če numerična distinkcija ne more biti realna, potem obratno tudi realna distinkcija ne more biti numerična — realna distinkcija med atributi (denimo med mišljenjem in razsežnostjo) ne potegne za seboj numerične distinkcije v absolutu, v sami substanci.¹¹ To pa pomeni, da se protislovja razrešijo, brž ko nehamo misliti na substanco kot na numerično, aritmetično enoto — substanca ni neko bitje, ki bi se ga dalo prešteti. Substanca ima v sebi množstvo, a to ni numerično množstvo, njena neskončnost je nedeljiva. Substanca je cela v vsakem atributu, neskončnost ni število. Z geometričnega vidika tako nima nobenega smisla vprašanje, ali je substanca pred atributi ali obratno. Substanca ne eksistira izven atributov, ki jo izražajo. Če pa je substanca neskončna in nedeljiva, mora biti neskončno tudi atributov, ki prav tako ne morejo biti števni: »Štetje /atributov/ se ne more končati, ker se ni nikoli začelo, iz preprostega razloga, ker sploh ni nobenega štetja« (Gueroult, str. 150). Enota je limitacija. Neskončen pa je tudi vsak atribut v svoji vrsti, in čim prestopimo prag neskončnega, ni možna več nobena hierarhija (kot, denimo, progresivna hierarhija monad pri Leibnizu).

Strogo vzeto Spinoza ni nič bolj monist kot dualist. Če trdimo, da je substanca ena ali da je Bog eden, to pomeni samo, da o tem nimamo adekvatne predstave in smo še vedno zavezani končnemu razumu:

»Neke stvari ne moremo imeti za samo in edino, preden nismo zasnovali še druge, ki ima isto definicijo kot prva. Toda eksistenca Boga je prav njegova esenca, zato je gotovo, če o Bogu rečemo, da je sam in edini, da to kaže, bodisi da o njem nimamo resnične ideje, ali pa da o njem govorimo na neprimeren način.« (50. pismo Jarigu Jellesu, cit. po Macherey, str. 128.)

¹¹ Deleuze: Spinoza et le problème de l'expression, Minuit, Paris 1968, zlasti str. 26—32.

Števnost je znak končnega razuma. Če trdimo, da je Bog eden, s tem že potihoma predpostavimo, da sta možna vsaj dva bogova. Bog kot en sam izključuje množstvo, vsebuje torej limitacijo, negacijo množstva — prav to pa je po Spinozi v protislovju z božjo naravo. Če naj bi bil Bog celota, totaliteta, enota, bi moral nekaj izključiti, ker pa ničesar ne izključuje, je ne-cel in nima nobene meje. Zato se mu tudi ne moremo približati z nobeno izmed treh klasičnih predstav — ni ne vrh piramide, ne konec serije, ne preseganje vsega končnega.¹²

Odnos atributov, ki izražajo neskončno bistvo substance, pa tudi ne more biti limitativen: sloviti Spinozov stavek o »*ordo et connexio*« pomeni prav to, da je v vsakem atributu vse identično z vsem v vseh drugih atributih, tako kot je identično s sabo. Atributi so identični v substanci in celo substanco spoznamo, ne da bi izstopili iz atributa mišljenja. En in isti red, ena in ista zveza velja v vseh atributih in če poznamo samo dva, nismo v ničemer prikrajšani. Med atributi sicer velja realna distinkcija, ki pa ni numerična in zato ni limitativna — so pozitivno izkazovanje substance in tako med njimi ne more biti opozicije, nasprotno, v substanci sovpadajo. Ne-celost, ne-totalitetni značaj substance omogoča misliti realno distinkcijo znotraj substance, ki pa zato ne potegne za seboj opozicije in negativnosti, temveč ostane čisto pozitivno izkazovanje razlike (»*non opposita sed diversa*«, pravi Spinoza). Prav to pa naj bi bil za Hegla nezaslišani škandal.

Heglovska zabloda glede spinozistične teorije atributov je na kratko povzeta v stavku iz dodatka k Enz. S 151: »Spinoza postavlja substanco na vrh svojega sistema in jo definira kot enotnost misli in razsežnosti, ne da bi pokazal, kako je prišel do te razlike in do ukinitve te razlike v substancialni enotnosti.« Vse je tukaj: hierarhija in kronološki red med substanco in atributi, opozicija in ukinitve opozicije med atributi, izguba pozitivnega pomena, ki ga ima Spinozovo nenehno poudarjanje neskončnega števila atributov, spregled ne-celosti kot osrednjega spinozističnega koncepta, ki ravno nasprotuje heglovskemu pojmu totalitete.

Mimogrede naj še omenimo, kakšen nesporazum je bilo v določenem delu marksizma (Plehanov itd.) razširjeno branje Spinoze, ki je v središče postavilo koncept monizma in razglašalo marksizem za nič manj kot moderni spinozizem. Althusserjansko branje, ki ga skušamo tukaj začrtati v grobih potezah, je s tem ne le v ostrem nasprotju, točneje bi bilo, da med njima ni nikakršne zveze, nobenega odnosa. V ospredju so teme, ki prej sploh niso bile omenjene, med njima ni skupnega imenovalca.¹³

Omnis determinatio est negatio

Ključno vprašanje se tako zgošča okoli problema negativnosti. Ves Spinozov dispozitiv substance in atributov skuša odgovoriti na vprašanje, kako lahko znotraj absolutna mislimo razliko in kakšen naj bo tip razlike, ki zadeva

¹² Seveda je to treba vzeti pogojno, saj Spinoza sam večkrat govori o substanci kot eni, denimo v I. 5, 8, 14 itd.

¹³ Cf. npr. Bruno Schoch: »Teorijska praksa« — spinozistički marksizam, Marksizam u svetu 1982/11—12, str. 195—260. Glede Althusserjeve lastne distance do predhodnega marksističnega spinozizma pa cf. predvsem daljšo opombo o monizmu (to je bil ključni pojem vse dotedanje marksistične recepcije Spinoze) v Za Marxa, Nolit, Beograd 1971, str. 181—182.

absolut. Smoter je v tem, da realna distinkcija med atributi ne vnese razcepa v absolut, ne potegne za seboj ne numeričnega mnoštva ne negativnosti, vendar hkrati dopušča proces razločevanja, izražanja, proizvajanja substance, ne da bi to že pomenilo limitacijo — proces, katerega prednost je v tem, da se ga ne da totalizirati.

Osnovni strategiji tega dispozitiva stoji nasproti sloviti stavek o tem, da je vsaka determinacija negacija. Hegla je stavek navduševal, jemal ga je za enega Spinozovih velikih prebliskov. V njem je bral, da vsaka pozitivna določitev že nosi v sebi negacijo, da dejanskosti ne moremo dojeti v odnosu do polne, pozitivne biti, ampak zmeraj že na ozadju negativnosti, da pa je po drugi strani v sami negaciji že nekaj pozitivnega, kar konstituira bit, da gre torej za notranjo prepletенost in medsebojno pogojenost pozitivnega in negativnega. Za Hegla stoji Spinoza na poziciji končnega razuma, ko ne mara potegniti radikalnih konsekvenc tega svojega stavka — negacijo naposled omeji na končnost, vrže jo ven iz absoluta, negacija mu je golo nasprotje pozicije. Torej je tudi pri tem stavku tako, da dober začetek v nadaljevanju zataji, Spinoza se odreče posledicam svojih nastavkov. Takšni dobri nastavki so bili za Hegla že v enotnosti nasprotij, ki so jo ponujala razmerja med eksistenco in esenco iz začetka *Etike*, med protislovnimi atributi in njihovo združljivostjo v substanci in med vzrokom in učinkom v causa sui.

Tega slovitega stavka o determinaciji kot negaciji, ki ga Hegel postavlja malone v središče interpretacije Spinoze, pa ne najdemo v nobenem izmed njegovih osrednjih del; gre, nasprotno, za vrinjeni stavek med dvema pomišljajema — *determinatio negatio est*, brez *omnis*, kot napačno zapiše Hegel — iz 50. pisma Jarigu Jellesu. Da bi bila zmeda še popolnejša, je treba dodati, da je bilo pismo napisano v holandsščini, pred nami pa je zgolj v latinskem prevodu in obstoji določena verjetnost, da gre pri vrinjenem stavku sploh za dostavek latinskega prevajalca in da torej sploh ni spod Spinozove roke (k temu se nagiba več strokovnjakov, denimo L. Robinson: Komentar zu Spinozas *Ethik*, Leipzig 1928, sicer klasična interpretacija). Kontekst zadeva vprašanje, kako misliti lik, *figuro*.

»Kar se pa tiče tega, da je lik negacija in v resnici ne nekaj pozitivnega, pa je očitno, da čista materija, z nedoločenega vidika, ne more imeti nobenega lika in da lahko najdemo lik samo v končnih in določenih /determiniranih/ telesih. Kajti kdor trdi, da zaznava nek lik, s tem ne kaže nič drugega kot dejstvo, da pojmuje neko določeno stvar in način, po katerem je določena. Torej ta določitev /determinatio/ ne pripada stvari glede na njeno bit /juxta suum esse/, temveč nasprotno, je, kar ona ni /ejus non esse/. Zato torej lik, ki ni nič drugega kot določitev — in določitev je negacija — ne bo mogel biti nič drugega, kot je bilo rečeno, kot negacija.« (Cit. po Macherey, str. 158—159.)

Lik pa ni neka stvar ali ideja, temveč je limita, meja, ki ločuje stvari. V Spinozovem kontekstu gre torej izključno za medsebojno limitacijo končnih teles, tako da se determinacija kot negacija nanaša le na končni razum, ki izvzame določeni lik iz neskončne navezave in sloviti stavek tako ne govori o lastnostih sleherne determinacije, temveč o iluziji končnega razuma. Substanca za Spinozo ni determinirana.

»Tukaj se kaže za Hegla škandalozna distinkcija med substanco in subjektom: substanca je tisto, kar ne more biti subjekt, kolikor je absolutna, torej nedoločena in se je ne da določiti kot celote /totalitete/; in obratno, subjekt je tisto, kar po svoji lastni limitaciji ne more biti substanca.« (Macherey, str. 160.)

Determinacija zadeva končna telesa, kolikor jih razum pojmuje ločeno od njihove prave dejanskosti, ločeno od Boga. Končni razum običi v slabi neskončnosti, v predstavi neskončne deljivosti kvantitete, uide pa mu *infinitum actu*, imanentna neskončnost substance v slehernem pojavu, imanentnost vzroka v njegovih učinkih, nedeljiva neskončnost substance, ki jo je treba zapopasti v modusih kot dejavni princip znotraj končnega — prav to pa konec koncev pomeni Spinozovo geslo o *amor intellectualis Dei* in pozitivna prisotnost neskončnega v končnem *sub specie aeternitatis*. Ni dveh redov, končnega in neskončnega, *natura naturans* v Bogu sovpada z *natura naturata*. Negativnost in limitacija sta možni le z omejenega stališča končnega razuma, s stališča substance pa veljajo le pozitivne opredelitve po notranji nujnosti. En in isti red »se izraža istočasno in identično kot absoluten in kot relativen, in le razum in imaginacija ga spoznavata na protisloven način.« (Macherey, str. 175.) Determinacijo, ki je negacija, je treba strogo ločiti od determinacije kot afirmacije, ki nastopa takoj na začetku v VII. definiciji: »Svobodna se bo imenovala tista stvar, ki biva samo zavoljo nujnosti svoje narave in ki je zgolj od sebe same določena za delovanje . . .« (str. 94).

Ključno vprašanje in velika težava spinozizma pa je tako vmeščena na prehod iz absolutnega v relativno, iz končnega v neskončno. Spinozova strategija, ki je skušala vso negativnost prestaviti na stran imaginacije in jo izgnati iz substancialnega reda, naleti tukaj na preskusni kamen. Od kod namreč v pozitivnem in dejavnem substancialnem redu sploh negativnost, pa četudi le kot iluzija, zabloda končnega razuma, utvara imaginacije? Stičišče neskončnega in končnega je prav na zglobo med atributi in modusi in tu Spinoza krpa z uvajanjem dodatnih distinkcij, z uvedbo neskončnih modusov. Poleg atributa, denimo razsežnosti, je zdaj uveden neposredni neskončni modus, ki je, kot zvmemo iz 64. pisma Schullerju, znotraj atributa razsežnosti gibanje in mirovanje (znotraj mišljenja pa absolutno neskončni razum), in dalje posredni neskončni modus, ki je *facies totius universi*, obličje celotnega univerzuma — ta »ostaja ves čas isti, čeprav se spreminja po neskončno modusih« — in naposled še končni modusi kot posamezna telesa, individui. Vendar te dodatne opredelitve ne morejo dati zadovoljivega odgovora na enostavno vprašanje: kako se lahko absolutno neskončni atribut razsežnosti neposredno izraža v modusu? Kako lahko nedeterminirano preide v determinacijo? Rdeča nit, ki se vleče skozi *Etiko*, je prav ločitev, rez med neskončnim in končnim; tako 28. pravilo prvega dela eksplicitno določa, da lahko iz neskončnega nastaja le neskončno, iz končnega pa le končno (str. 117—118) in nikoli ne moremo priti do elementa, kjer bi se stikala — *infinitum actu* ni podaljšek neke serije. Vendar so po drugi strani neskončni modusi ravno to paradokсно mesto. Tukaj naposled tudi Macherey prizna realno težavo Spinozovega postopka (»Ni gotovo, da spinozistični koncepti omogočajo razrešiti to težavo . . .«, str. 185).

Narava je sestavljena iz neskončno teles, ki učinkujejo eno na drugo, ki so včlenjena v neskončni tranzitivni mehanski navezavi — te se ne da nikoli pripeljati do prvega, izvornega vzroka — in tako tvorijo *facies totius universi* kot čisto eksteriornost, ki nima ničesar izven sebe. . . . odprta Totaliteta ki ni nič drugega kot aktivni odnos svojih delov,« pravi Althusser v *Samokritiki* (str. 41). Serija narave ne konvergira in ne da se je imanentno preseči — Bog ni njen prvi ali poslednji tranzitivni vzrok, temveč imanentni. Nekoliko poenostavljeno bi lahko rekli, da je tako sicer moč razložiti identiteto končnega in neskončnega, njuno sovpadanje, ne pa njune razlike. Stvari po svojem bistvu

nimajo notranje negativitete, v neskončnost vztrajajo v svojem stanju, uničene so lahko le od zunaj, od drugih stvari. Negativnost vselej prihaja od drugod. Kolikor so stvari določene *in se*, po svoji esenci, ne vsebujejo negativnosti, ta se jim pritakne šele v določenosti *in alio*, v eksistenci¹⁴. Ilustracij tega splošnega načela v *Etiki* kar mrgoli, npr.:

»Nobena stvar ne more biti uničena drugače kot od zunanjega vzroka.« (III., 4.)
 »Dvoje stvari je nasprotno narave, se pravi, dvoje stvari ne more biti v istem subjektu, kolikor lahko ena uniči drugo.« (III., 5, str. 197.) Cf. še IV., 29, 30 (str. 281): Kolikor je neka stvar različna od kake druge, ji ne more ne nasprotovati ne pomagati, je ne krepiti ne slabiti; kolikor pa ima neka stvar s kako drugo kaj skupnega, pa zanjo ne more biti slaba, ji ne more škodovati itd.

Kje je potemtakem sploh možno mesto nasprotja? Kako je sploh mogoče misliti konflikt? Lahko si ga predstavimo kvečjemu kot

»možnost, da neko določilo v nekem danem subjektu onemogoči nastop nekega drugega določila v nekem drugem subjektu — znak prerazporeditve v celotnem naravnem redu'. Niti ne kot razmerje dveh predikatov, temveč le kot substitucijo (možnega) učinka A z učinkom B. Ta govornica pa je sicer nezadovoljiva: če omogočim razumevanje, da nekaj možnega ni nastopilo, potihoma pretvorim neki ne-dogodek v dogodek, ki umanjka, odsotnost v nekaj spodlelega /une absence en un raté/. ... Nikoli mi ni nič odvzeto: samo 'odvzetje' priča, da tisto, za kar menim, da mi je bilo odvzeto, ni pripadalo moji naravi.« (Lebrun: *La patience du concept*, str. 276.)

Lebrunova parafraza morda najjasneje pokaže misel Spinozove strategije, ki je tu direktni nasprotak »strukturalnega« pojma strukture. Izogniti se skuša prav temu, da bi odsotnost kot taka zadobila pomen, da bi odsotnost dojeli kot umanjkanje določene prisotnosti in da bi nedogodek prejel pomen spodlelega dogodka, torej bi bila njegova odsotnost postavljena v relacijo s prisotnim, s tem pa tudi sama prisotnost uzrta na ozadju (možne) odsotnosti. Pri znanje, da je že sama odsotnost dogodka določen dogodek, obrne celotno perspektivo, zamaje samo prisotnost, ki nenadoma postane luknjičava. V tem pogledu ostane celotno koketiranje s spinozizmom znotraj t. i. »strukturalizma« le dovolj površinska analogija, ki mora nujno zamočati določena vprašanja, zlasti pa zatajiti lastno diskontinuiteto.¹⁵

Tretji presek, vprašanje determinacije kot negacije, se za Machereya nazadnje izteče v že nakazani rezultat, da se Spinoza sicer zaplete v precejšnje, nemara kar nerešljive težave ob vprašanih negativnosti, nasprotja in protislovja, da pa po drugi strani Hegel, ki je negativnost in protislovje postavil v osrčje svojega sistema, prav ta dva pojma radikalno zataji in ju kar najbolj

¹⁴ Spinoza krpa že pri razlagi VI. definicije: »... a k bistvu tistega, kar je absolutno neskončno, spada vse, kar izraža bistvo in ne vsebuje nobenega zanikanja /negationem nullam involvit/.«

¹⁵ Cf. npr.: »Odsotnost vzroka v 'metonimični vzorčnosti' /izraz prevzet od J.-A. Millerja/ strukture na njene učinke ni rezultat vnanjosti strukture glede na ekonomske fenomene; nasprotno je to sama forma notranjosti strukture, kot strukture, v njenih učinkih. To torej implicira, da učinki niso vnanji strukturi, niso vnaprej obstoječi objekt, element ali prostor, v katere bi nato struktura vtisnila svoje znamenje: prav nasprotno to implicira, da je struktura imanentna svojim učinkom, imanentni vzrok svojih učinkov v spinozističnem pomenu besede, da se vsa eksistenca strukture sestoji iz njenih učinkov, da skratka struktura, ki ni nič drugega kot specifična kombinacija svojih lastnih elementov, ni nič izven svojih učinkov.« Lire le Capital II., Maspero, Paris 1968, str. 65.

učinkovito odpravi. Heglov idealizem, pravi Macherey, se sestoji »v garanciji, ki si jo daje duh, ki se poraja kot svoja lastna vsebina, da je njegovo gibanje nekam usmerjeno, nekam, kjer na določen način že je, saj je subjekt, ki se udejanja in se vrača k sebi preko cikla svojih manifestacij.« (str. 252). Heglovo mišljenje naj bi bilo tako mišljenje proti protislovju, z vidika oblube njegove razrešitve, delo negativnega se mora izbrisati, negativnost je pripuščena le toliko, da se jo še da ekonomizirati, vpreči v voz pozitivitete. Hegel zatre negativnost v enačbi negacija negacije = subjekt = teleologija. Osnovno linijo te argumentacije, ki zoperstavlja Hegla in Spinozo kot dve temeljni strategiji mišljenja Drugega, je prvi razvil Deleuze, ki mu ostajajo althusserjanci vse-kozi zadolženi (ne pa, denimo, Plehanovu ali Deborinu).

»Dokler je razlika podvržena zahtevam reprezentacije, ni dojeta sama na sebi in to tudi ne more biti... Zdi se, kot da heglovski protislovje prižene razliko do vrhunca; toda to je pot brez izhoda, ki jo zvede nazaj na identiteto, identiteta pa naj bi zadostovala za to, da /razlika/ je in da jo lahko mislimo. Samo v odnosu do identičnega, v funkciji identičnega, je protislovje lahko največja razlika. Opoj in odmaknjenost sta ponarejena, obskurno je bilo razjasnjeno že od vsega začetka.¹⁶

»Tako so za Hegla nedavno pokazali /Althusser/, kako zelo se dialektični krogi vrtijo okoli enega samega središča, slonijo na enem samem središču. Z monocentričnim krogom ali konvergenco serij filozofija ne zapušča elementa reprezentacije, ko se odpravlja osvajat neskončnost. Njen opoj je ponarejen... In vselej izbor pretendentov, izključitev ekscentričnega in divergentnega v imenu nekega višjega smotra, neke bistvene realnosti ali celo smisla zgodovine.«¹⁷

Postavka o heglovski dialektiki kot strategiji utapljanja razlik v identiteti in teleološkem odpravljanju sleherne divergentnosti v imenu goljufivih višjih smotrov je nasploh skupni teren sodobne francoske recepcije Hegla — v najbolj grobi obliki izpostavljen pri Deleuzeu, v marksistični inačici pri althusserjancih (tu sicer v čedalje bolj zdiferencirani podobi in tudi Machereyeva knjiga je neznanski korak od, denimo, *Pour Marx*), v najbolj pretanjeni in eruditski obliki pa pri Derridaju in nekaterih njegovih učencih. V imenu te obče formule je bilo možno malone *a limine* zavračanje Hegla (cf. znano Deleuzeovo geslo, da Hegla ni treba preseči ali kritizirati, temveč enostavno pozabiti) in gotovo je simptom dejstvo, da ponavadi tako minuciozno in precizno branje določenih avtorjev iz Hegla ni moglo izcimiti kaj več kot nekaj splošnih fraz. Hegel je postal tako rekoč paradigmatični nasprotnik v zgodovini misli, povsod so začele prežati heglavske pasti, tako da so ti teoretiki povsem spregledali, kako so mnogi miselni postopki in inovacije, ki so jih sami mukoma odkrivali kot učinkovita sredstva zoper heglovstvo, po svoji naravi še kako zavezani Heglu, kako je skratka najučinkovitejša alternativa heglovstvu, paradokсно, prav sam Hegel.

Tukaj ni prostora za obsežnejši spoprijem s tem branjem Hegla, zato le nekaj opomb k heglovski in spinozistični teoriji resnice kot *adequatio*.

V Dodatku k par. 24 *Enciklopedije* se Hegel obrača proti pojmovanju resnice, ki jo skuša zvesti na ujemanje pojma in stvari.

»V filozofskem smislu pa, nasprotno, imenujemo resnico, če se izrazimo abstraktno, adekvacijo neke vsebine same s seboj. To pa je povsem drugačen pomen resnice kot oni prehodni.«

¹⁶ Gilles Deleuze: *Différence et répétition*, P. U. F., Paris 1969, str. 337—338.

¹⁷ Deleuze: *Logique du sens*, Minuit, Paris 1969, str. 300.

V vsakdanji govorici je najti zametek tega filozofskega pomena resnice, kadar govorimo, denimo, o resničnem prijatelju, torej prijatelju, ki ustreza pojmu prijateljstva, ali pa (Hegel ne bi bil Hegel, če ne bi dodal še tega) o resnični državi, ki se zoperstavlja slabi, torej neresnični državi.

»O takem slabem predmetu si seveda lahko ustvarimo pravilno predstavo, vendar je vsebina te predstave na sebi neresnična.«

S temi na prvi pogled »platonističnimi« formulami (ustreznost nasebni ideji itd.) skuša Hegel najprej iztrgati zavest zdravemu razumu, ki primerja pojme z njim zunanjimi predmeti — razmik med resnico in neresnico je že v samem pojmu, je notranja razlika samega pojma.

Spinoza uporablja na videz enak primer v *Cogitata metaphysica*, zoperstavljajoč se adekvaciji kot ujemanju pojma in stvari; a če je za Hegla govor o resničnem prijatelju spontani model filozofske resnice, je za Spinozo govor o »resničnem zlatu« obsojanja vredna raba:

»...kot da bi zlato, ki je pred nami, kaj pripovedovalo o samem sebi, o tem, kaj je in kaj ni v njem.« Tako le podležemo »vulgarni« rabi, ki imenuje »resnično« neko pripoved, kadar se je pripovedovano dejstvo res zgodilo, in neresnično, kadar se pripovedovano dejstvo ni nikjer zgodilo.«

Spinoza tukaj predpostavlja ločitev, ostro cenzuro med mislijo in stvarjo, med atributoma misli in razsežnosti, pri katerih je povsem brezsmiselno govoriti o primerjanju, zunanjem ustrežanju, kjer bi lahko stvar odločala o resničnosti »ideje«. Za Spinozo je meja neprekoračljiva v končnem razumu, atributi se nikjer ne stikajo — neprekoračljiva zato, ker je že prekoračena, prekoračena pa je v Bogu, kjer atributi sovpadajo in kjer se sploh ne da več govoriti o meji. Prava adekvacija naposled ni več kakršno koli ujemanje, temveč sovpadanje. Meja, stik med mišljenjem in stvarjo, je torej dvakrat nemogoč: enkrat zato, ker sploh ni skupnega prostora, kjer bi sploh lahko bila meja, terena, kjer bi lahko prišlo do stika, drugič zato, ker oba elementa, ki bi se lahko stikala, v neskončnosti sovpadeta, meje ni. Stanje stvari, ki do potankosti spominja na slovita Althusserjeva izvajanja o nemožnem sovpadanju spoznavnega objekta in realnega objekta:

»ta meja de iure neprekoračljiva, ker ni meja ničesar, ker ne more biti meja, ker ni homogenega skupnega prostora (duh ali realno) med abstraktnostjo koncepta neke stvari empirično konkretnostjo te stvari, ki bi lahko upravičil uporabo koncepta meje.«¹⁸

Nekoliko poenostavljeno rečeno, je 1) stik med obema (atributoma) prepovedan, ker je nemogoč — od tod tudi paradoks, da se mora Spinoza nenehno boriti proti neki rabi, ki je tako ali tako po njegovih lastnih predpostavkah nemogoča — če je nemogoča, čemu so potem potrebna stalna svarila zoper njo?¹⁹ 2) sploh ne more biti govora o stiku, ker ne gre za dve »stvari«, temveč za neskončno identiteto, ki se reflektira. O ujemanju je bodisi »prezgodaj« govoriti, ker ne moreš iz enega atributa nikakor dospeti do drugega, bodisi »prepozno«, ker je ujemanje že realizirano in ni več ničesar, kar bi se sploh lahko ujemale. V obeh primerih se torej izognemo prav sami točki križanja.

¹⁸ Althusser, *ibid.*, str. 67.

¹⁹ cf. Psihoanaliza in kultura, DZS, Ljubljana 1981, str. 353.

Nemožna točka križanja je tudi osnovni Heglov problem, kolikor se zadržimo na tej še precej abstraktni ravni. V Heglovi perspektivi predmet, kolikor je končen, minljiv, že predpostavlja, da ima svoje renico v Drugem, predpostavlja svojo »idejo«, vendar je to razmerje njegove notranje razlike, ki sovpada z notranjo razliko same ideje; ne moremo ga zajeti drugače kot v tej razliki. Ideja sama ni indiferentna do svojih predmetov, primerkov itd., ampak je ta razlika do njih prav njena lastna konstitutivna razlika. Vendar pa imamo na ta način tudi pri Heglu opravka z določenim neskladom, s spodletelim srečanjem med prezgodaj in prepozno, med preveč in premalo itd., prav to pa antiheglovski interpreti zgrešijo. Pri Heglu se ideja kot »obče« in njen predmet kot »partikularno« nikoli ne srečata.

»Partikularno je — v razmerju do Občega — vselej hkrati presežno in/ali pomanjkljivo: presežno, ker uhaja Občemu, ker ga Obče — kot abstraktno — ne zaobsega, marveč izključuje; pomanjkljivo, ker — in to je zgolj ista stvar iz druge perspektive — ker ga ni nikoli dovolj, da bi ‚zapolnilo‘ svojo občost.«²⁰

Zato predmet pri Heglu ustreza svojemu pojmu prav po tem, da mu ne ustreza, adekvacija je prav notranja podvojitve »ideje« in »predmeta« in njuna meja se ne zariše med »idejo« na eni strani in »predmetom« na drugi, temveč znotraj vsakega člana posebej. Meja med obema členoma je prekoračena tako, da se premesti v notranjost vsakega izmed njiju, se pravi, da je prekoračena tako, da ni prekoračena, ravno to pa žene dialektiko naprej. Oba člana se ujemata ravno po tem, da je njuno neujemanje notranje vsakemu izmed njiju, ujemata se torej natanko v tem, da se ne ujemata. Ta notranja napetost, ki je v osnovi heglovskega postopka, se ne umiri v kakem končnem triumfu identitete v absolutnem védenju, ampak absolutno védenje ni nič drugega kot zavest tega procesa. Očitek, da takó ujemanje naposled le prevlada neujemanje, čeprav po bolj zaviti poti, spregleda prav to vztrajanje neujemanja v rezultatu — kot da bi imeli v sklepnem momentu še vedno opraviti z običajnim pojmom identitete, ki naj bi zdaj veljal za nekakšno nasebno merilo rezultata — kot da ni vsa Heglova poanta ravno v razgraditvi tega pojma, premestitvi njegovega terena.

V čem je tedaj v osnovi razlika med heglovskim spodletelim srečanjem in onim, ki smo ga izpostavili pri Spinozi? Dva atributa se pri Spinozi ne moreta ujemati (prepevedano nemožno), po drugi strani pa v neskončnosti substance sovpadata. Ista operacija se na drugi ravni ponovi pri razmerju med končnim in neskončnim ali med imaginacijo in »pravim« spoznanjem: od končnega ne moremo nikoli priti do neskončnega in obratno, hkrati pa sta oba eno in isto, v Bogu sovpadata. Nemožnost vselej ostaja razpeta med prezgodaj in prepozno. Pri Heglu pa je sama nemožnost podvojena, nesklad je reflektiran vase, tako da je nemožnost dojeta kot pozitivni moment, pozitivna opredelitev: pomeni natančno to, da je *substanca subjekt*. Ta nemožnost se imenuje subjekt, subjekt ni nič drugega kot ta nesklad med Občim in Partikularnim: v Občem ga še ni, v partikularnem pa je že strnjen, »alieniran«, se izgubi.

Tako pri Spinozi kot pri Heglu imamo opraviti z izstopom iz (althusserjansko rečeno) »idealistične teme spoznanja«, z določeno nemožnostjo zajetja same točke spoznanja, vselej mitične točke ujemanja, stika (denimo subjekta in objekta, ideje in predmeta ipd. — seveda na različnih ravneh). Ta spodletela točka (ki jo je utelešala še, denimo, Descartesova hipofiza) seveda nikakor

²⁰ Slavoj Žižek: Zgodovina in nezavedno, CZ, Ljubljana 1982, str. 301.

ne pomeni nemožnosti samega spoznanja. A medtem ko Spinoza vztraja na doseženi identiteti v substanci, zoperstavljeni končnemu (v substanci, ki tedaj ne more postati subjekt), pa Hegel reflektira samo to nemožnost kot lastno mesto subjekta. Po eni strani je njegov stalni motiv, da smo zmeraj že v »stvari sami«, da ni možnih nobenih uvodov, prolegomen k pravemu spoznanju, da sam pojem nima ničesar izven sebe itd., po drugi strani pa mitični stik s »stvarjo samo« vselej umanjka. Ponavadi se tukaj reče, da tega stika pač ni iskati v neki posamezni točki, temveč v dolgotrajnem dialektičnem procesu spoznavanja, s počasnim in vztrajnim delom pojma, kjer naposled pot do resnice spada k sami resnici. Vendar ta proces ni asimptotičen, tako da bi se čedalje bolj približevali stvari sami in jo naposled v absolutnem védenju ujeli — nasprotno, v stvari sami smo ravno na ta način, da se nam ta vselej izmakne, naša ujetost v resnici je ravno v konstitutivnem neskladu med vednostjo in resnico — ta nesklad ravno je resnica, nenehno odtegotvanje stvari same ravno je stvar sama. V tej podvojitvi, v tem pozitivnem dojetju nemožnosti pa je ravno tisti heglovski korak, ki ga Spinoza ne stori in ki ga zgrešijo tudi vsi antiheglovski interpreti, zato v glavnem ostajajo na ravni zunanjih ekvivokacij.

MARXOVA TEORIJA DENARJA V OČRTIH

Ob Backhausovem poskusu rekonstrukcije Marxove teorije vrednosti

2. del

Problem analize forme

V prvem delu¹ smo skušali skozi daljši prikaz članka H.-G. Backhausa orisati nekatere znanstvenoteoretske, metodološke in praktične probleme, s katerimi nas danes sooča poskus rekonstrukcije Marxove teorije vrednosti. Naloga drugega dela² je, da z nekega posebnega vidika pretrese podmeno, ki je tudi Backhausova, da je namreč treba specifičnost Marxove kritike politične ekonomije iskati v tem, da je zastavljena kot *analiza forme*. Podmena se lahko sklicuje na Marxovo svarilo pred »brutalno zainteresiranostjo za snov«, v prvi vrsti pa ji je seveda v oporo slovito mesto iz *Kapitala I*, da je

»politična ekonomija sicer analizirala vrednost in velikost vrednosti, četudi nepopolno, ter odkrila vsebino, ki je skrita v teh oblikah. Nikdar pa se ni niti vprašala, zakaj privzema ta vsebina takšno obliko, zakaj se torej delo upodablja v *vrednosti* in mera dela s svojim časovnim trajanjem v *velikosti vrednosti* delovnega produkta« (K I, 40/93).³

Vidik, ki nas tu zanima, je prisvojitve te Marxove zastavitve v tistih interpretacijah kritike politične ekonomije, ki jih zgledno predstavlja znano Reicheltovo delo *Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Marx*: torej interpretacijah, ki se bolj ali manj neposredno navezujejo na »frankfurtsko šolo« v ožjem smislu in na tradicijo »heglavskega marksizma« v širšem smislu. Pri tem se bomo omejili samo na tisto, v čemer vidimo njihovo temeljno pomanjkljivost, tako rekoč »laž njihovega principa«: po eni strani te interpretacije sicer priznavajo, da nastopa Marxova analiza (vrednostne) forme kot materialističen teoretski novum, po drugi strani pa moment oblike, pojava, površine v njegovem razmerju do vsebine, bistva, globine vendarle še najprej dojemajo kot nekaj zgolj sekundarnega, izpeljanega. Heglovske recepcije kritike politične ekono-

¹ Vestnik IMŠ ZRC SAZU, 1981, 1—2, Ljubljana 1982.

² Tu objavljeni rezultati raziskovalnega dela so rabili kot osnova za avtorjev prispevek na simpoziju »Vloga in območje razlike v materialistični teoriji«, Ljubljana, november 1983.

³ S prvo številko v oklepaju je označen prevod Marxovega Kapitala v Časopisu za kritiko znanosti, 41—42, Ljubljana 1980, z drugo pa ustrezno mesto v prevodu Kapitala iz l. 1961.

mije načelno priznavajo prelom s tradicionalnimi znanstvenoteoretskimi koncepti in filozofskimi predstavami, vsebovan v Marxovi analizi forme, a če se njihovih materialnih analiz lotimo nekoliko podrobneje, se pokaže, da razumejo kot *materialistično* specifičnost forme analize nekaj, kar je skupno tako Marxovi kot Heglovi metodološki refleksiji. Da sta namreč vsebina in oblika, bistvo in pojav, vselej posredovana, da obstaja vsebina le skozi svojo obliko, da ji oblika ni vnjanja, ampak notranja, da je vselej že vsebinsko določena. Tudi zunanost oblike nasproti vsebini, neustrezno prikazovanje bistva v pojavu je zato neko bistveno dejstvo — je neposreden kazalec za razcep v samem bistvu, indic notranje protislovnosti same vsebine. Dejstvo, da se marksistične interpretacije Marxove teorije vrednosti — ki so njena edina sodobna pojavna oblika — med seboj spodbijajo, ne govori denimo le o tem, da vsaka izmed njih neustrezno predstavlja svoj predmet,⁴ ampak je v prvi vrsti nedvomno znamenje protislovnosti, nejasnosti in notranje razcepljenosti izvirne Marxove vrednostne teorije, napeljuje pa k premisleku njenih teoretskih predpostavk.

Minimalni konceptualni aparat, ki rabi »heglovskemu materializmu« za rekonstrukcijo Marxove analize forme, je zveza dveh konceptov: »struktura podvojitve« in »izpeljava geneze oblike«. Prvi pojem, s katerim operira že mladi Marx, znanstveni koncept pa postane s prikazom podvojitve blaga v blago in denar, nam pove, da je treba podvojeni nastop družbe oz. različnih družbenih pojavov, denimo razcep med bazo in nadzidavo, razložiti iz protislovnih, razcepljenih struktur same družbene baze, drugi pojem pa nam pomaga, da na podlagi vprašanja, zakaj in kako se določena vsebina prikazuje ravno v določeni obliki — npr. družbeno delo v sprevrnjeni obliki denarja — med seboj »povežemo« površinsko ločeni vsebino in obliko in tako rekonstruiramo vsebino v njeni resnični podobi. Spoznanje vsebine poteka potemtakem kot proces brezvrzelne izpeljave »odtujene« oblike iz protisloviij same vsebine, takšna reintegracija oblike v vsebino pa je hkrati praktična rekonstrukcija vsebine, pridobitje nove vsebine.

S tega gledišča je znanstvenoteoretski domet analize vrednostne forme v tem, da je prebit samorasli, večnostni značaj, ki ga privzema vrednostna forma produktov dela v meščanskem produkcijskem načinu in ki je učinek »spontane« vrednostne določitve delovnih produktov v vsakdanji zavesti neposrednih proizvajalcev-menjalcev in znanstvenega ubadanja s »skrivnostjo« vrednosti v meščanski politični ekonomiji. Če je politična ekonomija omagala pred denarno obliko, kapitalsko obliko, obliko profita in obresti, tako da so ji te nepojasnjene oblike nastopale kot nekaj Prvega, neizpeljivega, pa izpeljava nujne povezanosti med delom in vrednostjo oz. delovnim časom in velikostjo vrednosti pokaže, da so te oblike družbene reprodukcije po svoji naravi nekaj nastalega, zgodovinsko proizvedenega. Historična razsežnost analize vrednostne forme, na katero opozarja že Marx, bi tako merila predvsem na *prehodnost* blagovne forme.

Takšna minimalna opredelitev vsebine in dometa analize forme je sicer povsem konsistentna, vendar z ničemer ne sega čez Heglovo dialektično metodo

⁴ Cf. glede tega Backhaus 1978, 21: »Določene dvoumnosti, 'večslojnosti' in 'temnosti' nekaterih Marxovih tekstov danes ni več potrebno neposredno dokazovati s pomočjo samih tekstov. Prav nasprotno, ta dokaz je treba izpeljati skozi marksistično sekundarno literaturo, ki je veliko prepričljiveje, kakor bi to kdajkoli uspelo kakemu kritiku Marxovih tekstov, vse to dokazala s svojo brezupno sprtostjo.«

— razen če postavimo, da je pri Marxu vsebina nekaj materialnega, torej družbena realnost kapitala, pri Heglu pa nekaj idealnega, namreč absolutna ideja. Vendar s takšno *vnaprejšnjo*, neizpeljano svetovnonazorsko odločitvijo dosežemo le to, da pademo pod udar marksovske kritike vsega samoraslega, neizpeljanega.

Od kod tedaj pripravljenost »heglovskega marksizma«, da pripozna abstraktno-obče določitve o vselejšnji posredovanosti vsebine in oblike, metode in predmeta kot že specifično materialistične? Če izključimo možnost miselne napake, nam kot odgovor ostane edino, da so te obče določitve v marksističnih interpretacijah dejansko že naddoločene z nekim posebnim poudarkom, ki pa ni toliko Heglov kakor »heglovski«. Ta poudarek je v tem, da jim zunanost oblike glede na vsebino pomeni samo eno: da »bistveno razmerje« med vsebino in obliko sicer obstaja, a z »negativnim predznakom« (Reichelt 1970, 15), kot zanikano, nespoznano. Slehernna oblika, ki ji ne bi bilo mogoče najti ali proizvesti ustrezne vsebine, slehernna zunanost, ki bi se navsezadnje ne dala vključiti v neko notranjost ali izpeljati iz nje, je v »heglovskem marksizmu« slej ko prej dojeta kot znamenje odtujenosti, sprevrnjenosti vsebine. Moment heterogenosti *pojava kot pojava*, njegov presežek, nezvedljiv na prikazujoče-sebistvo, je pripoznan le kot delni moment razvojnega procesa vsebine, kot funkcija posredovalnega procesa, skratka, kot način, kako vsebina v svojem prikazovanju razvija samo sebe. In narobe, razodtujitev, odprava tujosti oblike glede na njeno vsebino, pomeni idealiter, da postane vsebina sama sebi povsem transparentna — ker je to načeloma nemogoče, popolna transparentnost bi pomenila namreč ukinitvev za samo vsebino bistvenega momenta posredovanosti s pojavom, je razodtujitev predstavljena kot neskončen, »odprt« proces posredovanja vsebine in oblike: torej kot nekakšna prisila osvobajanja, razodtujenja.

Zdi se, da heglovske interpretacije sicer doumejo posredovanost, »dialektično enotnost« bistva in pojava, metode in predmeta itd., ne znajo pa zapopasti neke prav tako nujne konsekvence te vselejšnje posredovanosti: ne doumejo tega, da pojav prav zaradi svoje vselejšnje posredovanosti ni zvedljiv na bistvo in da bistvo umanjka v totalnosti, ki vključuje njegovo lastno pojavitev. Če velja, da se klasična politična ekonomija ni nikoli vprašala, »zakaj privzema ta vsebina to obliko«, pa za marksistične interpretacije velja, da tega Marxovega *kritičnega in propedevtičnega* vprašanja niso nikoli dojele kot *zastavitev problema* analize forme, ampak so v njem videle vedno le že *zagotovljeno rešitev* formne analize. Nikdar si niso postavile na videz »esencialističnega« vprašanja, kaj je pravzaprav ta vsebina, ki eksistira le skozi svojo obliko, kako je mogoče določiti bistvo, katerega edino resnično mesto je od njega odcepljeni pojav. Posledica tega izostanka je, da interpretacijo zaslepi na ravni njene znanstvenoteoretske refleksije fetiš vsebine, brutalna zainteresiranost za snov, njen koncept razodtujitve, ideal popolne posredovanosti vsebine in oblike, bistva in pojava pa *potlači razsežnost notranje razlike* bistva, deluje torej na način, ki je konstitutiven za odtujena družbeno-zgodovinska razmerja.

V nadaljevanju bomo skušali pokazati, da orisana prisvojitvev Marxove analize vrednostne forme, kjer je denar dojet zgolj kot najbolj čutno-oprijemljivi izraz postvarelega značaja družbenih razmerij, ne uspe rekonstruirati vseh razsežnosti analize forme. Predvsem umanjka, če lahko tako rečemo,

pozitivna določitev denarne forme, odgovor na vprašanje, kje, v kateri manifestni potezi same denarne forme se že kaže »notranja bistvena jedrna podoba« (Marx) družbenosti, ki jo denarna oblika prikriva.

Osnutek vrednostne in denarne teorije v Očrtih

Našo trditev bomo skušali preveriti na konceptu vrednostne določitve, ki ga prinaša Marxov osnutek teorije vrednosti in denarja v *Očrtih kritike politične ekonomije*. Z navezovanjem na prvi Marxov poskus sistematičnega prikaza kritike politične ekonomije smo seveda zadeli ob vprašanje kontinuiranosti med različnimi besedili, skozi katera se je oblikovala kritika politične ekonomije. Na tem mestu ne moremo eksplicitno obravnavati osnovnega epistemološkega problema kontinuitete ali diskontinuitete v procesu znanstvenega spoznanja, zato samo povejmo, da sprejemamo že uhojeno in tudi dovolj argumentirano predstavo, da je mogoče *Očrte* brati le na konceptualnem ozadju *Kapitala*. Naše vzvratno branje se pri tem ravna po dveh vsebinskih kriterijih:

— da je tudi v *Očrtih* temeljna figura, s katero Marx operira pri razvijanju vrednostne in denarne teorije, podvojitev blaga v blago in denar. Marxova formulacija o »dvojnem postavljanju, nanašanju na samega sebe kot na tuje« (G 359), je veljavna tudi zunaj konteksta obravnave kapitala vobče, kamor neposredno sodi;

— da dominantni interes Marxovega raziskovanja, tista edina in stalna težava, ki ji ustreza napredek njegove misli, tudi v *Očrtih* ni v vprašanju, kaj je substanca vrednosti, pač pa prvi zaris nastanka denarja že odgovarja na poznejše eksplicitno zastavljeno vprašanje, »zakaj privzema ta vsebina to obliko«.

Takšno vzvratno branje pa dopolnjuje še neko vnaprejšnje pričakovanje, ki ga lahko tu prav tako le naznačimo:⁵ od denarne teorije v *Očrtih* pričakujemo, da nas o Marxovi teoriji vrednostne določitve nauči tisto, kar nas ne moreta naučiti ne *Kapital* sam ne *Očrti*, kolikor jih preprosto jemljemo kot prvo obliko *Kapitala*. Mislimo na vprašanje, ali se je Marxu posrečilo, da prehod od substance vrednosti v vrednostno formo prikaže kot *nujen prehod*, ali in kako je torej razvojni niz: menjalna vrednost — vrednost — vrednostna forma, ki ji sledi prikaz v *Kapitalu*, (še) dojemljiv kot dialektično gibanje od neposredne biti preko bistva k posredovani eksistenci.⁶

Uvodni del *Očrtov* prinaša obširni spoprijem s proudhonistično denarno in bančno teorijo in doseže svoj vrh v kritiki socialistične delovne teorije denarja. Marx zavrača na podlagi dveh argumentov zamisel, da bi bilo treba vrednost izraziti v delovnem času samem, ne pa v določenem upredmetenju delovnega časa, npr. v zlatu ali srebru. Proudhonistična predpostavka, da je mogoče »notranje načelo vrednosti« (G 74) in njen (cenovni) izraz izenačiti, da je torej vsako blago neposredno zamenljivo, kolikor je svoj lasten denar, tj. predpostavka, ki hkrati priznava in ukinja razliko med substanco vrednosti in njenim izrazom, je napačna, prvič, kolikor spregleduje zakon naraščajoče produktivnosti dela in njegovo posledico, nenehno razvrednotenje blaga na-

⁵ Razdelava in morebitna potrditev tega pričakovanja bi zahtevala seveda izčrpano analizo besedila *H kritiki politične ekonomije* (1859) in različnih inačic prvega poglavja *Kapitala* I.

⁶ Vprašanje zastavlja Backhaus v svojem članku K dialektiki vrednostne forme, cf. Backhaus 1969, 131.

sproti delovnemu denarju. In drugič, odprava nominalne različnosti med (realno menjalno) vrednostjo⁷ in njenim denarnim izrazom, ceno, po Marxu ni možna zato, ker je ta razlika pač *realna*, ne pa zgolj nominalna, ker je *nujno*, da vrednost in cena ne sovpadata.

Prav v razdelavi te sprva bolj ali manj samo zatrjevane *realnosti* razlike med vrednostjo in ceno, v dokazovanju *nujnosti*, da se element, v katerem se menjalna vrednost blaga izraža in *meri*, kvalitativno razlikuje od elementa, ki *določa* vrednost blaga, se izoblikuje specifičnost Marxove vrednostne in denarne teorije. Razdelava poteka v obliki izpeljave geneze denarja iz določitve blaga — produkta dela, postavljenega v določitvi vrednosti — prikaz nastanka denarja pa se nato razširi in konceptualno zaostri v analizi treh funkcijskih določitev denarja v enostavni cirkulaciji.

Specifično potezo Marxovega prikaza vidimo v njegovem poskusu, da bi iz *pojma vrednosti in hkrati s tem iz substance vrednosti* — natančneje, da bi iz določitve vrednosti blaga z delovnim časom, upredmetenem v blagu — »logično«, znotrajteoretsko izpeljal in utemeljil, da je za to *določitev kot določitev* konstitutivna njena materialna pojavitev, neki moment, ki eksistira osebno in ločeno od nje. Na tak način razumemo Marxovo prizadevanje, da bi izpeljal materialnost denarja, to se pravi, od blag samih ločeno in v nekem posebnem blagu upredmeteno menjalno vrednost, kot moment, ki je v tej svoji neizvedljivi zunanosti, materialnosti, notranji pogoj, predpostavka vrednostne določitve: denar, kot pravi Marx, samo ustreza težnji menjalne vrednosti, da se postavi čista (cf. G 92). Marxova teorija vrednosti bi se tako od vseh drugih poskusov dojetja vrednostne substance blag razmejevala z znotrajteoretsko izpeljanim dokazom za materialno eksistenco denarja. Ker se sama izoblikuje skozi kritiko predmonetarnih vrednostnih teorij, za katere je denar zgolj arbitraren znak, simbol, bi na koncu, ob morebitni uspešni sklenitvi dokaznega postopka za materialnost denarja, tudi samo kritično dokazovanje vzniknilo ne le kot »zgolj teoretsko«, pač pa kot nekaj materialnega.

Ključni moment takšne Marxove zastavitve je v *Očrtih* pojem *ideelne podvojitve* produkta dela v vrednosti oz. pojem *ideelne vrednostne določitve produkta*: v *Očrtih* stoji na mestu izdelanega koncepta notranje razcepljenosti blaga, koncepta blaga kot enotnosti nasprotujočih si določitev.

K fenomenologiji vrednostne določitve

Naša interpretacija pojma ideelne podvojitve se ne ujema neposredno s tistim njegovim pomenom, h kateremu nas usmerja samo besedilo *Očrtov*. Preden nadaljujemo z njegovo nadrobnejšo obravnavo, dodajmo zato še nekaj pripomb, ki zadevajo predpostavke našega branja.

Vrednostna določitev produkta dela v Marxovi delovni teoriji vrednosti ni nekakšen — nemara zgodovinsko — specificirani miselni izraz stanja stvari, da je delo »večni naravni pogoj človeškega življenja«, ni torej — čeprav samo »sprevrnjeni« — izraz ustvarjalnega bistva človeškega subjekta, ki se uteleša

⁷ V *Očrtih* Marx še terminološko in konceptualno neenotno uporablja termine vrednost, menjalna vrednost, cene, realna vrednost, tržna cena, realna menjalna vrednost, tržna vrednost.

v svojih produktih. Vrednostna določitev tudi ni— čeprav je z njo za skupno substanco blag dejansko *prepoznana* kvantiteta delovnega časa, realiziranega v blagu — neka začetna ali enostavna oblika spoznanja o resnični naravi dela kot družbene substance blag, začetno spoznanje, ki bi potrebovalo samo še dodatno konkretizacijo in izčiščevanje. Pač pa vrednostna določitev v svoji neposredni obliki, ki se izraža v spontani zavesti producentov in v pojmih politične ekonomije, takšno spoznanje — in s tem tudi sklepanje iz vrednostne določitve z delom na delo samo — ravno *sistematično*, tj. sama s seboj onemogoča. Še več, to zaprečevanje je v Marxovi teoriji spoznano kot konstitutivni moment same substance vrednosti, skozenj sama substanca vrednosti šele nastopi v svoji konkretni, praktično-družbeni dejanskosti vrednostne določitve.

Upoštevaajoč, da gre za opredelitev v nekem prvem približku, bomo rekli, da je vrednostna določitev v Marxovi zastavitvi v sebi podvojena kategorija, ki meri tako na to, da je delovni čas, upredmeten v produktu, *substancia vrednosti*, kakor na to, da je delovni čas *mera oz. izraz vrednosti*. Ta podvojenost pa ima en sam razlog, ta, da je delo postalo *edina substanca produktov kot vrednosti*:

»Delo edino producira, ono je edina substanca produktov kot vrednosti . . . samo zato, ker produkti so delo, jih je mogoče meriti z mero dela, z delovnim časom ali s kvantomom v njih potrošenega dela . . . kajti kot menjalne vrednosti blaga nimajo nobene druge substance, nobene naravne takšnosti« (G 500, 100).

Da je delo v trenutku, ko je kot čisti delovni čas postalo edina substanca produkta, hkrati tudi svoja lastna mera, svoj lastni izraz, da se torej delovni čas nanaša sam nase, da je kot »absolutna vrednost« hkrati »relativna vrednost«, vse to seveda vnaša vanj neko razliko, ki za vselej razgradi enost njegove substancialnosti, vrednostni določitvi pa zamaje trdnost njenega pomena.

Delovni čas, ki se pojavi kot (imanentna) mera vrednosti le, ker in kolikor so produkti po svoji naravi docela postali delo, je torej *nujna pojavna oblika* substance vrednosti, »*posredovalna oblika*«, v kateri se kaže in uveljavlja (družbeni) delovni čas kot element, ki določa vrednost. Toda delovni čas kot immanentna mera vrednosti zahteva ravno neko mero, ki se razlikuje od njega — zahteva neko zunanjo mero, ki je glede na blagovni svet individualizirana, ki se ravna po lastnih zakonih, ki je »odtujena«, skratka, zahteva denar. Posredovanost delovnega časa kot »inherentne mere« in kot substance menjalnih vrednosti ravno preprečuje, da bi se delovni čas pojavil tudi kot zunanja mera in medij za primerjavo vrednosti različnih blag. Koncizna formulacija iz *Kapitala I*, da je denar kot mera vrednosti nujna pojavna oblika imanetne mere vrednosti blag, delovnega časa, je zares že »napovedana« v *Očrtih*, tudi če jo samo besedilo sprva še spregleduje. Najdemo jo, denimo, če povežemo naslednji izjavi:

»Ker je blago menjalna vrednost, je zamenljivo za denar = izenačena z denarjem . . . kot udejanjenje določenega delovnega časa je blago menjalna vrednost« (G 99) —

blago je torej izenačeno z denarjem kot udejanjenje določenega delovnega časa. Ugotovitev je nemara samoumevna, vendar nas opozarja, da imamo šele z vpotegnitvijo denarja, nujne, a sprevrnjene pojavne oblike vrednosti, pred seboj, če lahko tako rečemo, fenomenologijo Marxove delovne teorije vrednosti.

Iz konteksta obeh navedenih izjav lahko razberemo še nekaj elementov fenomenologije vrednostne določitve: za Marxovo vrednostno teorijo značilno krožno dokazovanje, koncept dvocepega značaja dela kot bistveno izhodiščno točko, razen tega pa še nominalistično paradigmo, skozi katero se razvija Marxova teorija vrednostne določitve in denarja.

Marxova ugotovitev, da je v denarju kvantum delovnega časa, upredmetenega v blagu,

»tako izmerjen kot vsebovan v svoji obči, pojmu ustrežajoči, zamenljivi obliki« (podčrtal RR), da je denar »delovni čas kot obči predmet ali upredmetenje občega delovnega časa, delovni čas kot obče blago« (G 99),

zapogne namreč prikaz nastanka denarja iz blaga nazaj k izhodiščni točki. Opredeliti je treba specifični značaj tistega dela, ki pride do svojega pojma šele v denarju. V tem krožnem gibanju od dela k denarju in od denarja nazaj k delu, pa Marx produkt dela, postavljen v določivni vrednosti, že zariše kot točko neposrednega križanja določenega, posebnega delovnega časa in občega delovnega časa. Vendar ostane Marxov prikaz sprva še nedovzeten za zarisujoči se koncept dvojnega značaja dela. Nujnost, da produkt nastopi kot vrednost, kot neposredno sovpadanje posebnega in občega delovnega časa, posebnega in občega blaga, na začetku *Očrtov* še ni dojeta kot protislovno bistvo vrednotvornega dela, ampak nastopa prej kot delu vnanje najstvo. Temu ustrezno tudi pojasnitev geneze denarja ni navezana na paradokсно dejstvo, da posebni in obči delovni čas sovpadata v produktu. Pač pa se Marx opre na nominalistično razlago, da delovni čas ne more rabiti kot izraz za mero vrednosti zato, ker je vselej upredmeten le v posebnih produktih; kot obča mera vrednosti ima lahko torej zgolj idealno, simbolično, skratka nematerialno eksistenco, ki se mora še adekvatno utelesiti —

»menjalna vrednost ko taka lahko... eksistira le simbolično, čeprav poseduje ta simbol, da bi ga bilo mogoče uporabiti kot stvar — ne zgolj kot predstavno formo — stvarno bivanje, ni le idealna predstava, marveč je dejansko predstavljen na predmeten način (G 87)... delovni čas ne more biti neposredno sam denar... prav zato, ker faktično vedno eksistira le v posebnih produktih (kot predmet): kot obči predmet lahko eksistira le simbolično, ravno spet v posebnem blagu, ki je postavljeno kot denar (G 95)«.

S stališča poznejše izoblikovane teorije seveda ni težko pojasniti⁸ nominalistične razlage nujnosti denarja ter jo »popraviti« glede na njen resnični smisel. A zanazajska korekcija začetnih pasaj *Očrtov* ničesar ne spremeni na tem, da je spontani nominalizem logika tistega mesta, na katerem se Marxu prvič, kot sam zapiše, »posveti«, zakaj se delo, upredmeteno v blagu, ne more neposredno izraziti v delovnem času kot svoji meri, zakaj mora biti torej izraz

⁸ Če se omejimo na bolj ali manj nesistematično naštevanje: Marx ostaja najprej še na kvantitativni ravni problema vrednostne določitve, giblje se v problemskem obzorju določitve velikosti vrednosti, kvalitativna razsežnost redukcije dela na družbeno nujno, enostavno povprečno delo še ni postavljena za konceptualno izhodišče teoretskega prikaza; izpeljava geneze denarja je pisana še s stališča »opazovalca«, ne govori še »blagovnega jezika«, nejasen je še pojem »dejanske menjave«, proces tvorbe denarja, v katerem se blago ne le »za nas«, ampak tudi za druga blaga prikaže kot obči ekvivalent; šele postopoma razvija Marx metodološko vodilo zanazajšnjega pojasnjevanja oz. postopne konkretizacije tega, kar je najprej le »begrifflos dumpfe Vorstellung«, skratka, metaforo »klične oblike«.

vrednosti blaga, kot se glasi kritika časovnih bonov v pozitivni obliki, neko tretje blago. Po Marxovi ugotovitvi, da delovni čas ne more rabiti kot materija za primerjanje cen, ker obstaja »samo idealno« (G 75), se njegov prikaz sicer res usmeri, če uporabimo Tuschscheererjev izraz, v »kvalitativno analizo razlike med vrednostjo in ceno«, torej v analizo, ki raziskuje, zakaj se mora vrednost razviti naprej v izraz vrednosti in ceno. Toda samoumevnost rešitve, da lahko nekaj »idealnega« eksistira samo v posamičnem snovnem bivanju, hkrati zakrije, da je z zahtevo po tretjem blagu kot določenem upredmetenju delovnega časa problem izražanja vrednosti šele natančno zastavljen, nikakor pa ne že rešen. Kolikor je tudi tretje blago po svojem »inherentnem načelu« le določen kvantum upredmetenega delovnega časa, kolikor torej blago nima drugega izraza za mero vrednosti razen svoje lastne vrednostne mere, ta zahteva samo pripelje k osnovnemu dejstvu, da obstoj ene same, »lastne« mere vrednosti blaga sovпада z nemožnostjo, da bi ta »lastna« mera rabila kot mera, v kateri se izraža dejanska menjalna vrednost blaga (cf. G 75). To sovpadanje pa je zopet le drugačen izraz za koncept univerzalnosti blagovne funkcije, ki določa, da obstaja en sam predmetni svet, blagovni svet, da pa njegova predmetna, realna eksistenca zahteva kot svoj notranji pogoj neko paradokсно blago, ki sicer deluje v blagovnem svetu, a je iz njega izključeno.

Marxov nominalizem⁹ bi nemara lahko opredelili kot nekakšen prvi, samorasli odgovor, h kateremu se Marx zateče, kadar trči ob svojevrstno potezo krožnega značaja tako lastnega teoretskega prikaza kot »stvari same«, tj. samonanašajoče se reflektivne blagovne realnosti: na to, da je za sklenitev kroga konstitutivna *zgrešitev izhodišča v rezultatu*.

Če velja, da je

»razmerje, v katerem je (blago) izenačeno z denarjem, tj. *določenost njegove menjalne vrednosti* . . . , predpostavljeno njegovi premenjavi v denar«, /pri čemer je to razmerje/ »določeno z delovnim časom, ki je upredmeten v blagu« (G 99, podčrtal RR),

tedaj pri tej *predstavljenosti* vrednostne določitve blaga njegovi dejanski menjavi ne gre le za t. i. »izvorno razmerje« (G 132) med blagom in zlatom, ki je postavljeno s kvantom delovnega časa, tiste »dejanske skupnostne substance menjalnih vrednosti« (G 132), realiziranega v obeh. Vnaprejšnja vrednostna določenost blaga pomeni tudi, da je mogoče produkt dela vobče določiti z delovnim časom in ga v menjavi zamenjati za denar le, ker in kolikor že neposredno je denar, tj. ekvivalent za vsa druga blaga. V Marxovem »občem zakonu« vrednosti je treba razpoznati značilnosti heglovskega dojetja občega:^{9a} vrednost kot taka ima, strogo vzeto, eno samo vrsto, denar, vrstna razlika pade v samo vrednost: nastop dveh vrst, blaga in denarja pomeni že izriv protislovnega značaja vrednosti kot take. Temeljno razsežnost predpostavljene vrednostne določitve moramo torej iskati v tem, da je denar, torej tisto, kar je treba šele izpeljati, vselej že dan, v pravem circulus vitiosus, ki je v Marxovem prikazu geneze denarja v *Očrtih* še povsem očitno navzoč. Kot je znano, izhaja poskus izpeljave denarja iz blaga v začetnem poglavju *Očrtov* še iz cenovno določenega blaga, to se pravi, da je to, kar je treba dokazati, denar, že od vsega začetka predpostavljeno, saj cenovna oblika že predpostavlja podvojitve blaga.

⁹ Na ozadju tega Marxovega »spontanega nominalizma« bi bilo treba pojasniti tudi njegovo nagnjenje, da v Kapitalu probleme dialektičnega prikaza »popularizira« z naravoslovnimi primeri.

^{9a} Cf. Žižek 1980, 118 ss.

Ta »cirkel prikaza« ni nemara Marxova začetna napaka, ki bi jo pozneje, v *Kapitalu*, odstranila abstrakcija od cenovne določitve, slovita faktorska analiza blaga in razvitje vrednostnih form — vse prej je analiza v *Kapitalu* ravno sistematična vsebinska in metodološka izpeljava paradokсне predpostavke vselej že cenovno določenega blaga. Predmonetarno blago, dobljeno z abstrakcijo od cenovne oblike, je dejansko, kot pravi Backhaus, »ein Unding«, nestvor. Krožno sklepanje je temeljna in vztrajajoča podoba Marxovih analiz, utemeljena v stvari sami: v osnovi vzeto v tem, da se vrednost sicer kaže in eksistira le v vrednostnem razmerju dveh blag, da pa je to razmerje dveh uporabnih vrednosti vselej že izraz *vrednosti enega blaga* —

»najprej je treba spomniti na to, da so uporabne vrednosti vselej že postavljene v cenovni obliki. V toliko izraz, da izenačitev uporabnih vrednosti vzpostavlja ‚razmerje‘, zavaja v zmotu: suknjič in platno se ne izenačujeta, ampak sta vselej že izenačena« (Backhaus 1969, 136).

Zahteva, ki jo postavljajo nekateri marksistični interpreti *Očrtov*, da je treba ta krog rezultata in predpostavke prekiniti,¹⁰ je čisto preprosto nesmiselna, saj spregleduje ravno specifično potezo krožnega značaja pri Marxu: da je notranji pogoj sklenjenega krožnega gibanja (implicirane) predpostavke in (ekspliciranega) rezultata nesklad med obema, da je pogoj končne sklenitve kroga zgrešitev izhodišča.¹¹ (Ta zgrešitev pa se prikazuje v spretnitvi, lastni, denimo, cenovni formi, v kateri se blago nanaša na denar, na svojo lastno vrednostno določenost kot na nekaj neposredno zunanjega, tujega.)

Idealna podvojitvev produktov dela

Vrnimo se zdaj k pojmu idealne podvojitve, ki povzema naš grobi oris fenomenologije delovne teorije vrednosti in hkrati artikulira njen konceptualni zastavek. Idealna podvojitve je ključni moment tistega argumentacijskega niza, v katerem skuša Marx dokazati nujnost denarnega blaga kot izraza vrednosti na podlagi razlike med (posebnimi) naravnimi lastnostmi blaga kot produkta in (občimi) družbenimi lastnostmi blaga kot vrednosti. Vrednostna lastnost blaga je njegova družbena, ekonomska kvaliteta, ki vsako blago izenačuje z vsemi drugimi blagi glede na delovni čas, upredmeten v njem, vsako blago postavlja za ekvivalent — za občo mero, občega reprezentanta, obče menjalno sredstvo, skratka za denar (G 76) — hkrati pa ga ločuje od naravne določenosti njegove substance. V produktu kot vrednosti so njegove posebne naravne lastnosti izbrisane, blaga se med seboj razlikujejo le kvantitativno, v tej svoji enakosti in enotnosti pa se zopet razlikujejo od svoje naravne različnosti. Vrednost mora torej imeti neko eksistenco, ki je kvalitativno ločljiva od naravne eksistence blag. V dejanski menjavi postane to protislovje med naravnimi in vrednostnimi lastnostmi produkta kot blaga očitno,

¹⁰ Cf. Projektgruppe Entwicklung des Marxschen Systems, Berlin 1973, 33.

¹¹ Res se vrednost, ki je predpostavljena menjavi, hkrati šele skozi menjavo realizira, se pravi, ohranja in množi, tako da lahko rečemo, da se vrednost prek menjave nanaša sama nase. Vendar vrednost ni zaobsegajoči subjekt tega procesa, menjavi, nujnemu pogoju svoje realizacije je hkrati vselej zunanja. Gre za tisto paradokšno pozicijo, ki jo Marx v *Kapitalu* pri obravnavi cirkulacijske oblike D — B — D kot prve pojavne oblike kapitala izrazi s koncizno formulacijo, da kapital ne more nastati iz cirkulacije in da ne more ne nastati iz cirkulacije.

»ločljivost mora postati dejanska ločitev, ker mora naravna različnost blag zaiti v protislovje z njihovo ekonomsko ekvivalentnostjo in ker lahko obe obstajata druga poleg druge samo tako, da zadobi blago dvojno eksistenco, poleg svoje naravne še neko čisto ekonomsko, v kateri je goli znak, črka, za produkcijsko razmerje goli znak za svojo lastno vrednost« (G 76).

Ločitev naravnih in družbenih kvalitet blaga pa poteka preko procesa ideelne podvojitve. Pri tem je ideelna podvojitve sama podvojena: v pojmu vrednosti nastopa kot podvojitve »v glavi«, kot »gola abstrakcija« (cf. G 77), v (predstavljeni) denarni materiji oz. ceni pa kot dejanska podvojitve. Zvezo med obema oblikama Marx predstavlja takole: blaga, namenjena menjavi, preoblikujemo z abstrakcijo od njihovih naravnih lastnosti sprva v znak vrednosti, v njihovo skupno Tretje, ki eksistira »najprej v glavi, v predstavi« — gre za »upredmetenje delovnega časa vobče, ki eksistira le v predstavi« (G 78). Nato sledi drugi korak: medtem ko za medsebojno primerjanje oz. cenitev blag ta gola abstrakcija zadošča, se mora pri dejanski menjavi prvotna abstrakcija nujno zopet »upredmetiti, treba jo je simbolizirati, realizirati z znakom« (ibid.). Upredmetenje ima cenovno obliko, menjalna vrednost se izraža v ceni kot predstavljeni denarni materiji.

Marx navaja dva razloga za nujnost utelešenja ideelne vrednosti določitve v denarni materiji, ali če opredelimo isto stanje stvari z nekega drugega gledišča, na dva načina določa nujnost povezave dveh oblik ideelne podvojitve. Prvič, abstrakcija se mora utelesiti zaradi naravne različnosti produktov (blaga so v svoji naravni bivanjski obliki nekaj kvalitativno različnega, neprimerljivega, omejeno deljivega itd.), ki ovira njihovo urejeno menjavo. V tej razlagi je denar dojet kot tehnično sredstvo menjave, ki ima neko družbeno pripoznano denominacijo. In drugič, utelešenje Tretjega je nujna konsekvence vrednostne določitve blaga, kolikor je z njo vsako posamično blago »na mah« postavljeno kot obči ekvivalent. Da pa bi

»neko blago na mah realizirali kot menjalno vrednost in mu dali obči učinek menjalne vrednosti, zato ne zadošča menjava z nekim posebnim blagom« (G 79),

pač pa mora biti blago neposredno izenačeno z nečem Tretjim, ki reprezentira menjalno vrednost blaga samega, torej delovni čas kot tak (ibid.).

Obe razlagi še zdaleč nista tako samoumevno povezani, kakor ju podaja Marx. Še več, njun preprosti soobstoj prav zamegljuje dojetje nujne zveze ideelne in dejanske podvojitve, ki odloča o pomenu tako obeh oblik kot tudi sestavljene celote same. Medtem ko je namreč v prvi razlagi denarno upredmetenje vrednostne določitve dojetjo zgolj instrumentalno, kot nevtralno sredstvo¹² menjave različnih blag, ki ostaja samemu menjalnemu procesu zunanje, je v drugem primeru denar konstitutivni moment realizacije blaga. To realizacijo moramo strogo razumeti kot vznik blaga v njegovi dejanskosti: ne gre za uspešno zamenjavo blag, ampak za menjavi predhodni vznik blagovne realnosti, ki menjavo samo še omogoča, tj. za pretvorbo blaga v njega samega. Produkt dela postane prek te realizacije tisto, kar po svoji vrednostni določenosti je, blago, tako kot tudi sama določenost v tem procesu tako rekoč šele doseže samo sebe, svojo celovitost. In šele na podlagi vzpostavljenih blagovnih realnosti lahko sploh primerjamo in medsebojno menjamo različna blaga —

¹² Že Rosdolsky je opozoril, da je mogoče v Marxovem prikazu nastanka denarja v Očrtih na številnih mestih najti nastavke simbolne teorije denarja, ki jo je Marx tako ostro kritiziral pri Lassallu (Marx Engelsu, 25. 2. 1859); cf. Rosdolsky 1969, 142.

»produkt (ali dejavnosti) se menjajo le kot blaga; blaga obstajajo v menjavi sami le kot vrednosti; samo kot takšne se primerjajo« (G 77).

Če so v prvi razlagi gonilni moment podvojitve vrednostne določitve različnost naravnih lastnosti blag in praktične potrebe menjave, pa druga razlaga vlogo naravnih lastnosti in praktičnih potreb najprej še postavlja v oklepaj, kot edini razlog za nujnost upredmetenja se v njej kaže vrednostna določitev sama:

»nujni nasledek določitve produkta v menjalni vrednosti je torej, da zadobi menjalna vrednost od produkta ločeno, odlepljeno eksistenco. Menjalna vrednost, ločena od samih blag in obstajajoča kot blago poleg njih, je — *denar*; ... menjalna vrednost produkta ustvarja torej denar poleg produkta« (G 79,).

Druga razlaga je po našem mnenju tista, ki ji ustreza resnična intenca Marxove vrednostne teorije. Povzamemo jo lahko takole: idealna podvojitve blaga je celota v sebi podvojenega procesa ločitve blaga v blago in denar, v katerem rezultat, denarno upredmetenje, zanazaj predpostavi svoje izhodišče, vrednostno določitev. Še drugače, idealna podvojitve je celota nujnega prehoda *notranje* ločljivosti »naravnih« in »ekonomskih« lastnosti blaga v resnično *zunanj*o ločitev, prehoda, s katerim je blago sploh šele »postavljeno« — razpoznano in potrjeno — kot ono *sámo*. Navedimo daljši odlomek iz *Očrtov*:

»s tem, da postane produkt blago, blago pa menjalna vrednost, zadobi najprej v glavi neko dvojno eksistenco. Ta ideelna podvojitve se nadaljuje (in se mora nadaljevati) tako, da se prikazuje blago v dejanski menjavi dvojno: kot naravni produkt na eni strani, kot menjalna vrednost na drugi ... produkt postane blago; blago postane menjalna vrednost; menjalna vrednost blaga je njegova imanentna denarna lastnost; ta njegova denarna lastnost se oddvoji od njega kot denar, dobi občo, od vseh posebnih blag in njihovega naravnega eksistenčnega načina ločeno socialno eksistenco; razmerje produktov do samega sebe kot menjalne vrednosti postane njegovo razmerje do denarja, eksistirajočega poleg njega ali (arzmerje) vseh produktov do zunaj vseh njih eksistirajočega denarja. Tako kot ustvarja dejanska menjava produktom njihovo menjalno vrednost, tako ustvarja njihova menjalna vrednost denar« (K 79, 81).

Če vzamemo te Marxove izpeljave dobesedno, se zdi, da moramo pristati tudi na marksistične interpretacije *Očrtov*, ki opozarjajo na skrito idealistično čer procesa ideelne podvojitve. Problematičen prehod iz ideelne v dejansko podvojitve reši Marx tako, da konstruira vrednost kot subjekt, pri čemer je, tako se glasi, denimo, Schraderjeva radikalna anti-heglovska interpretacija,¹³ ideelna podvojitve v denarju trenutek utelešenja idealne vrednostne določitve v naravi. Marx sicer pridobi pojem vrednosti materialistično iz menjalnega razmerja blag, vendar postane v poznejših formulacijah pojmovna določitev vrednosti nekaj nadrejenega, obliki ideelne in dejanske podvojitve se kažeta kot momenta samorazvoja vrednosti kot subjekta. Od idealistične zastavitve se Marxov prikaz razlikuje le po zagotavljanju, da ne gre za idealizem — Schrader meri na znano mesto iz *Očrtov*, kjer pravi Marx, da je denar produkt same menjave, ne pa izpeljava apriori dojete ideje (cf. G 79).

Dvom o tem, ali je prikaz nastanka denarja po svojem značaju zares materialističen, pa je navzoč že pri samem Marxu, ki se previdno razmejuje od možnega napačnega vtisa lastne zastavitve:

¹³ Cf. Schrader 1980, 117 ss. Medtem ko vidi Schrader vir idealizma kar v Marxovi aplikaciji Heglove dialektike, veže Projektgruppe, kar se nam zdi ustrežnejše, idealistično potezo Marxove razlage denarja na njegovo mešanje različnih funkcij denarja.

»pozneje bo treba, preden zapustimo to vprašanje, popraviti idealistično maniro prikaza, ki ustvarja videz, kot da gre za pojmovne določitve in za dialektiko teh pojmov. Torej predvsem frazo: produkt (ali dejavnost) postane blago; blago menjalna vrednost; menjalna vrednost denar« (G 85).

Vprašanju o morebitnem idealističnem odklonu Marxove prve teorije vrednosti in denarja se torej ne moremo izogniti — a če že nevarnost idealizma zares obstaja, kje pravzaprav tiči, in seveda, kako se ji je mogoče izogniti? Da je idealizem nauk o pojmu, ki se uteleša, še več, ki tako rekoč ustvarja materialni svet, je predpostavka, ki je nemara le nekoliko preokorna. Koristneje je, če si ogledamo, kako je pri Marxu vpeljana ideelna podvojitvev. Vpeljava se opira na tri oporne točke: na *opozicijo* naravno/družbeno oz. posebno/obče, ki je postavljena kot gonilna sila podvojitve produkta dela; na *linearnost* zveze dveh oblik podvojitve: *najprej* abstrakcija v glavi, nato njeno adekvatno utelešenje v simbolu; na *nujnost* upredmetenja, ki izhaja iz same abstrakcije. Neposredna povezanost teh treh opornih točk je tisto, kar po našem mnenju omogoča tako vulgarno-materialistično kot idealistično razlago ideelne podvojitve. Natančno rečeno: Marxov prikaz se po svoji notranji logiki sam v sebi nenehno sprevača iz »materialistične« pozicije v idealistično, iz pozicije čistega objektivizma v pozicijo čistega subjektivizma. Dve posebni uporabni dobrini, denimo, kot bo pozneje povzel realnosocialistični del marksistične tradicije, kamena sekira in ovca, se menjata in postaneta tako poleg svoje uporabnosti »še nekaj več«, nosilec in znamenje družbene vezi — kot pravi Marx, »blago zadobi dvojno eksistenco, poleg svoje naravne še neko čisto ekonomsko«. Ta družbena lastnost se izraža v določitvi vrednosti, vrednostna določitev, ki je sprva zgolj miselna, pa se zaradi priročnosti menjave zopet utelesi v neki reči, ki postane denarni simbol. Tako kot je pri tej razlagi družbena lastnost v zunanem, indifirentnem razmerju do naravne substance, tako je tudi znak za družbeno v zunanem razmerju do tega družbenega samega. A prav zaradi tega zunanjega razmerja je ekonomska eksistenca blaga, njegova vrednost, nekaj čisto subjektivnega, arbitrarnega, zgolj konvencionalnega. Dejstvo, da je nujnost upredmetenja vrednostne določitve utemeljena v njej sami, ta videz samogibanja vrednosti deluje v Marxovi vpeljavi vrednostne določitve, ki operira z opozicijo naravno/družbeno, prej kot presežek, kot naknadno razmejevanje od lastnega subjektivizma Baileyvega kova, kakor pa kot sistematična konstrukcija, analogna logičnemu razvoju heglovskega pojma.

Prav zaradi tega nenehnega sprevačanja »materialističnih« postavk Marxove teorije denarja v čisti subjektivizem, tudi ni mogoče v imenu boja proti idealističnemu odklonu neposredno staviti na momente, kakršni so snovna eksistenca blaga, dejanskost menjave v nasprotju do miselne cennitve blag ali nemara celo zgodovinska podprtost Marxovega prikaza — vsi ti momenti so, neposredno vzeto, že idealistično obeleženi.

Kaj nam torej, materialistično gledano, preostane? Nič drugega, kakor da — naj zveni še tako dogmatsko — Marxu verjamemo na besedo, ko zatrjuje, da gre le na videz za »pojmovne določitve in za dialektiko teh pojmov«, da sta potemtakem ideelna in dejanska podvojitvev le *navidez* dva momenta v procesu samorazvoja vrednosti kot zaobsegajočega subjekta.

Da pa bi ta videz lahko tudi zares spoznali kot videz, se moramo vrniti k izhodišču, ko Marx poskuša realnost razlike med vrednostjo in ceno izpeljati na podlagi nasprotja med naravnimi in družbenimi lastnostmi blaga.

Na prvi pogled nekoliko presenetljivo začenja Marx svoje dokazovanje, ravno s predpostavko o sovpadanju vrednosti in cene: najprej »abstrahira« od cenovne oblike in določi vrednost kot ceno v trenutku ujemanja ponudbe in povpraševanja. Vendar ima takšen postopek glede na Marxovo osnovno teoretsko namero, če smemo tako reči, vrednost k crucialnega eksperimenta. Kaj lahko namreč učinkoviteje dokaže neko *realno jedro* razlike, če ne to, da se razlika povrne ravno v trenutku, ko je odpravljena, ko je cena tako rekoč proudhoniistično dojeta kot zgolj drugačen izraz, kot povsem arbitrarna pojavna oblika vrednosti: obravnava vrednosti same v njeni čisti obliki nas znova pripelje k razliki, soočeni smo z razliko med vrednostjo, to inherentno kvaliteto blaga, in med samim blagom — »vrednost blaga se razlikuje od blaga samega« (G 74).

In ta razlika je zdaj res kar se da realna, saj sodi očitno k eksistenci vrednosti same, le skozi vrednost sploh obstaja — dodajmo še, da Marx to notranjo razliko vrednosti takoj obravnava v obliki zunanega nasprotja med naravnimi in vrednostnimi lastnostmi blaga oz., v strožji teoretski izpeljavi, nasprotja med blagom in denarjem.

Takšno Marxovo zastavitev lahko opredelimo — z določeno omejitvijo — z ustajeno formulacijo, ki je na voljo v marksistični teoriji in ki je povzeta v bistvu po analizi blaga v *Kapitalu*: Marx dokazuje realnost razlike med vrednostjo in ceno tako, da prodira od njune vnanje razlike k notranjemu protislovju blaga, ki žene k tej vnanji razliki in nasploh k podvojitvi blaga v blago in denar.¹⁴ Omejitvev je tu v tem, da pride v formulaciji do premestitve, da se v njej spremeni predmet preiskovanja: namesto vrednosti je zdaj izhodišče blago v svoji protislovni določenosti kot enotnost uporabne vrednosti in vrednosti. Gre torej za premik, s katerim se sistematični prikaz teorije vrednosti in denarja v *H kritiki politične ekonomije* in v *Kapitalu* loči od prvega orisa v *Očrtih*. Očrti na ravni svojih materialnih analiz še ne prinašajo izdelane analize blaga, ki bi bila *izhodišče* za kritiko ekonomskih kategorij, ampak vse prej do konca vztrajajo pri vrednosti kot prvi kategoriji, načrtovani so kot sistematični razvojni proces od vrednosti preko denarja k občemu pojmu kapitala. Prav zato za Marxov postopek v *Očrtih* tudi ne moremo neposredno uporabiti metafore o prodoru k notranji razliki blaga — tiha predpostavka tega »prodora«, celo njegov pogoj možnosti in implicitno samoupravičenje je namreč natančna analiza blaga. A kolikor analiza blaga sama nujno že predpostavlja vsaj osnovno spoznanje vrednosti — začetek z blagom bi bil v tem pomenu nemara le konsekventna izpeljava postavke o vrednosti kot prvi kategoriji — metafora »prodora« z ustrezno preformulacijo vseeno velja tudi za *Očrte*.

Notranja razlika vrednosti

Rečemo lahko, da Marx v *Očrtih* obravnava vrednost v njeni čisti obliki in da izstavi razliko med vrednostjo in blagom kot notranjo razliko v vrednosti sami, pri čemer je blago najprej še neposredno izenačeno z denarjem, torej ima samo še neposredno funkcijo občega ekvivalenta. K bistvu vrednosti kot obče lastnosti različnih blag sodi neka svojevrstna značilnost: kot prava občost, kot tisto, kar drži skupaj blagovni svet, kar mu daje njegovo konsistentnost, vznikne vrednost le, če je materializirana v nekem posebnem blagu. To denarno blago

¹⁴ Formulacija je Tuchscheererjeva; cf. Tuchscheerer 1968, 350.

ima le eno samo nalogo, da uteleša občost vseh blag in je zato izključeno iz drugega sveta blag, ki imajo pač poleg svoje vrednostne lastnosti še to funkcijo, da zadovoljujejo človeške potrebe. Denarno blago, ki uteleša občost vrednosti, šele naredi, da je vrednostni univerzum »cel«, in s tem zagotavlja, da je vrednost na ravni svoje naloge, da nastopa kot zaobsegajoče, popolno obče, ki mu nič ne manjka. Hkrati pa je denarno blago ravno kolikor jamči za celoto vrednosti, izključeno iz vrednostnega univerzuma, je z ozirom nanj povsem ločeno, osamosvojeno.

Vrednost doseže svojo edino pravo, univerzalno obliko — postane torej edina substanca produkta dela — šele preko tistega, kar iz nje izpade, kar je prav kot vselej izpadlo konstitutivni del univerzalnosti vrednosti. Vrednost v svoji čisti obliki, se pravi, kot notranja razlika med vrednostjo in (denarnim) blagom, je tako prav nenehno pulziranje, neposredno sprevačanje iz občosti, ki zaobsega vsa blaga, ves blagovni svet, v blago-denar, ki je materializacija občosti in ki kot tako v blagovno-vrednostnem svetu ne šteje nič, ki je iz njega konstitutivno izključeno. Denar je za razliko od čiste abstrakcije vrednostne določitve res nekaj materialnega, a pomen te materialnosti je strogo vezan na moment *notranje zunanosti* vrednostne določitve, na to, da sodi v vrednost kot notranji pogoj njene univerzalnosti nekaj, kar iz nje vselej še izpade. Skratka, materialnost denarja ne zaznamuje, da imamo opraviti z nečim, kar je čutno-oprijemljivo, ampak zastopa v prvi vrsti ločenost, izpad nekega momenta kot sestavni del celote vrednostne določitve. Je torej izraz za to, da je vrednost vselej drugo od same sebe — ko postane popolna abstrakcija, je že nekaj materialnega — materialnost denarja-blaga je zastopnik notranjega razcepa vrednosti.

Prav ta paradokсна vključena izključenost (denarne) materialnosti vrednostne abstrakcije je tisto, kar zakriva vrednostna forma produkta dela, in kar se v njeni najrazvitejši obliki, v denarni formi, izraža sprevrnjeno, »odtujeno«. Da bi to sprevačanje lahko razložili, moramo navezati na zgornjo ugotovitev, da Marx to bistveno notranjo razliko vrednosti takoj zopet obravnava v obliki zunanjega nasprotja med blagom in denarjem. S tem se Marx nedvomno giblje znotraj heglovskega spoznanja, da se mora bistvo nujno pojavljati, seveda pa nujnosti te pojavitve še nismo materialistično pojasnili, če smo kot denimo Reichelt trdili, da bistvo za Marxa ni nekaj transcendentnega.

Sami bi nujnost prehoda od bistva k njegovi pojavitvi skušali razložiti s tole konstrukcijo: vrednostna abstrakcija kot taka, tj. kot čista abstrakcija obstaja, kot smo dejali, le, kolikor je upredmetena, denarno blago je njej lastna materialna pojavitve. Vendar pa ta materializacija vrednostne abstrakcije v blagovnem svetu ne šteje nič: je točka, v kateri pride vrednost k sebi tako, da se *izraža*, da se *reflektira*, a izraža, reflektira se zopet tako, da v svoji materialni refleksiji kot mestu svoje polne prisotnosti umanjka. Celota vrednostne določitve je dejansko nemožna celota, saj vključuje svoj denarni izraz kot svoj lastni manko, in edini ustrezen način izražanja te nemožne celote — torej tudi izražanja denarnega izraza kot resnice vrednosti, ki manjka na svojem mestu, saj sodi k tej nemožni celoti njen denarni izraz — je potemtakem ravno neustrezno, sprevrnjeno izražanje. In edino, kar bistvo vrednosti žene k pojavljanju, je to, kar pač sodi k njenemu bistvu, da je namreč vrednost v pojavljanju vselej »zgrešena«, neustrezno prikazana, to pa jo žene v vselej nova

prikazovanja. Neustrezno izražanje celote vrednosti, ki je njen notranji pogoj, se za nazaj postavi kot tisto, kar žene proces naprej.

Notranji razcep vrednosti se torej nujno prikazuje, in to sprevrnjeno: v obliki zunanjšega nasprotja med blagom in denarjem. Da stoji blagu nasproti denar, za katerega se mora nujno zamenjati, če hoče realizirati svojo uporabno vrednost, pomeni, da stopa blago v cirkulacijo vselej že kot cenovno določeno blago, s cenovnim listkom na sebi. Je določen predstavljeni kvantum neke (zlate ali srebrne) denarne materije, ki obstaja zunaj njega. Razmerje notranje zunanosti, ki opredeljuje denarno blago, se sedaj sprevrnjeno¹⁵ prikazuje tako, da blago enostavno izraža neko naravno materijo, ki mu je popolnoma vnanja, na kateri ni več niti sledu bistvene blagovne družbenosti. Šele njegova družbena kvaliteta pa postavlja produkt dela za blago, pri čemer je družbenost za blago v tem, da se določa v razmerju do nekega drugega blaga¹⁶, v zadnji instanci v razmerju do denarnega blaga, ki je na ta način izključeno iz vrednostnega sveta. Denar pa se ne določa v razmerju do nobenega drugega blaga, je le določen kvantum samega sebe, svoje naravne substance:

»na njem se sploh ne vidi, da je določitev biti denar zgolj rezultat družbenega procesa; denar je denar« (G 162).

Nekaj, kar je po svojem bistvu družbeno, se neposredno prikazuje kot naravno: gre za fenomen »blagovnega fetišizma«. Na začetni abstraktni ravni analize vrednostne določitve¹⁷ ga lahko še enostavno opredelimo kot »neodvisnost družbenega značaja stvari od oseb« (G 93): zdi se, da je menjalna vrednost, lastnost, zaradi katere stopajo blaga kot reči v medsebojni odnos, neka družbena lastnost, ki pripada rečem tako rekoč po naturi, neodvisno od njihovega odnosa z ljudmi. Ljudje jemljejo denar, ki je kot individualizacija menjalne vrednosti sicer rezultat in izraz družbenega procesa, kot čisto telesno stvar, ki obstaja zunaj njih, kot nekaj naravnega. Eksistenca različnih denarnih funkcij sicer zahteva existenco ustreznih abstraktnih zavestnih form in intelektualnih dejavnosti (trgovski izračun, računovodstvo, špekulacijo), toda produkcijski agentje sprejemajo, kot poudarja Projektgruppe, odnos blago — denar kot dano predpostavko, ki jo produkcijska razmerja stalno reproducirajo.

»Za produkcijskega agenta se kaže denar kot stvar, s katero lahko rokuje, pri čemer pa mu ni treba vedeti, zakaj lahko z njim na tak način rokuje. Pri cinitvi blaga nanaša blago na denar; ta odnos se mu prikazuje kot razmerje, kot abstrakcija, toda kot enostavno razmerje samoumevno eksistirajočih predmetov.« (Projektgruppe, 39/40).

¹⁵ »Če je torej denar prvotno izražal menjalno vrednost, izraža sedaj blago kot cena, kot idealno postavljena, v glavi realizirana menjalna vrednost neko vsoto denarja: denar v določenem proporcu. Kot cene so vsa blaga v različnih oblikah reprezentanti denarja, medtem ko je bil poprej denar kot osamosvojena menjalna vrednost reprezentant vseh blag« (G 121).

¹⁶ »Produkt, postavljen kot menjalna vrednost, bistveno ni več določen kot enostaven; ... postavljen je kot razmerje in sicer to razmerje vobče, ne razmerje do enega blaga, ampak do vsakega blaga, do vsakega možnega produkta« (G 134).

¹⁷ Na tej stopnji prikaza vrednostne določitve še ne moremo vključiti razvitejše določitve blagovnega fetišizma, ki pravi, da se v menjalni vrednosti družbena razmerja med ljudmi sprevrnjeno prikazujejo kot družbena razmerja stvari.

Heglovski marksizem se loteva fenomena naturalizacije, postvarelosti družbenega značaja s pomočjo modela, ki ga ponuja Heglova kritika Kantove stvari na sebi: tako kot je neopredeljenost stvari na sebi le izraz za spregledanost moči subjektivnega, natančneje, izraz za njegovo pomanjkljivo samoposredovanje, tako je stvarnost denarja — dejstvo, da je njegova eksistenca samo-umevna, refleksijsko neposredovana — znamenje presežka konstitutivne družbenosti, kos družbenega, ki še ni transparentno samo sebi. Blagovni fetišizem je zato tudi mogoče opredeliti kot nezmožnost individuov, vpetih v blagovnodenarna razmerja, da bi od slepeče denarne površine prodrli k bistvenim razmerjem za njo. Omejenost na območje videza pri tem ni plod subjektivnih momentov, ampak je nekaj objektivnega: skratka, ni nekega bistva, ki bi ostalo zaradi subjektivnih napak nespoznavno, ampak se bistvo prav šele skozi spoznanje konstituira kot nekaj nedoumljivega. Povsem jasno je to razvidno pri Reicheltu, ki pravi, da meščanski ekonom

»ne slutijo, da kategorije, ki jih jemljejo iz vsakdanjega življenja, niso le nepriemerna sredstva za dojetje bistva celokupnega procesa, ampak da že vnaprej obsojajo na neuspeh vsak subtilnejši poskus prodora v notranjo strukturo kapitala, saj je bistvo, ki ga je treba dojeti, v poskusu dojetja vselej že postavljeno kot nekaj, kar ni mogoče dojeti« (Reichelt 1970, 94).

Vendar pa Reichelt problem konstitutivnosti zavestnih form za tisto, kar izražajo, in problem sovpadanja konstitutivnosti zavesti in njene vselejšnje napačnosti zaobide prav nemarksovsko, in sicer s tem, ko reče, da za same meščanske subjekte razlika med bistvom in pojavom pravzaprav ne obstaja (ibid.) Spregledovanje bistvenih razmerij je zdaj dojeto samo še negativno, je znamenje za zgodovinsko prehodno nerazvito stopnjo zavesti: razmerje med meščansko politično ekonomijo in Marxovo kritiko politične ekonomije je analogno razmerju med razumsko dejavnostjo, ki ni sposobna vzpostaviti sistematičnih povezav, in med totalizirajočim umom — navsezadnje imamo opraviti z razmerjem med vzgojiteljem in vzgajanim, ki oporeka Marxovi tretji tezi o Feuerbachu.

Vendar pa bi bila možna tudi drugačna razlaga blagovnega fetišizma. Upravičeno lahko rečemo, da je s pojavitvijo vrednosti v nasprotju blago-denar, se pravi, z nastopom blaga kot ideelnega kvantuma zlate substance, ki realno obstaja zunaj njega, hkrati izrinjena razsežnost materialnosti denarnega blaga kot zastopnika notranje zunanosti vrednosti. »Neodtujeno« pojavljanje vrednosti, natančneje, izražanje bistva vrednosti, ki bistva ne konstituira kot odtujeno, bi bilo v tem primeru tisto pojavljanje in izražanje, v katerem bi bil presežek denarja, ki je konstitutiven za vrednostno abstrakcijo, a hkrati nanjo nezvedljiv — njegova materialnost torej — reflektivno posredovan in vendar ohranjen v tej svoji zunanosti, heterogenosti. Vrednostno določen produkt, postavljen v cenovni obliki, se odtuji v prvi vrsti temu, da materialnost denarja zastopa paradoksnost razliko v vrednosti sami, tj. da je notranji pogoj eksistence vrednostne določitve, eksistence produkta kot blaga, neka od blaga povsem ločena eksistenca menjalne vrednosti:

»V teku našega prikaza se je pokazalo, kako je vrednost, ki se je prikazovala kot abstrakcija, možna kot takšna abstrakcija le, brž ko je postavljen denar« (G 646).

Upredmetenost in osamosvojenost menjalne vrednosti nista že sami na sebi znamenje za odtujeni značaj družbene povezanosti, ki se izraža v vrednosti,

znamenje za gospostvo postvarelih družbenih razmerij nad individui, pač pa priča o odtujenem družbenem značaju šele *specifični pomen* te osamosvojenosti in upredmetenosti: da zadobi materialnost denarja, ki zastopa notranjo zu, nanjost vrednosti, značaj neposred(ova)ne zunanosti, zunanosti torej, ki se kaže kot nekaj družbeno in refleksijsko neposredovanega.

Ni dvoma, da je celoten proces prikazovanja bistva vrednosti, proces izražanja notranjega protislovja v obliki zunanjega nasprotja, dejansko *proces s subjektom*, saj je vrednost tisto, kar se izraža, kaže, povnanja. A funkcija subjekta ni izčrpana s tem, da vrednost določimo kot nekaj, kar se razvija in ohranja prek svojega samorazlikovanja¹⁸. Značilnost procesuirajoče vrednosti, vrednosti kot subjekta je prej v tem, »da se razcep med bistvom in pojavom, ali točneje, razcep v pojavu, prikazujoči-se-razcep« (v našem primeru nasprotje blago-denar), »ne ujema z razcepom sredi samega bistva, marveč ga nasprotno strukturalno nujno šiva, reprezentira potvorjeno«, v tem torej, da je izrinjena »razlika med razcepom sredi samega bistva, bistvom kot razcepom in med površinsko (zgolj vrstno) razliko, ki oni razcep reprezentira potvorjeno« (Žižek 1980, 119).

Subjektna funkcija vrednosti ne zajema le njenega izražanja skozi njeni pojavni obliki (ideelna podvojitvev — dejanska podvojitvev, vrednost — cena, blago — denar), ampak prav toliko radikalno asimetričnost med vrednostjo in njenim lastnim izrazom. Vrednost tako rekoč po svojem pojmu ne more nikdar zaobseči svojega upredmetenja kot svoje drugo-bitu, nasprotja blago-denar ni mogoče brezvrzelnno izpeljati iz notranjega razcepa bistva vrednosti. V Marxovi razlagi geneze denarja nimamo opraviti z nobenim začetnim vrednostnim subjektom, ki bi se izražal, utelešal, ampak se vrednost kot subjekt, kot tisto, kar žene naprej proces razvoja vrednosti v denar in kapital, vzpostavlja za nazaj kot učinek neustreznega prikazovanja vrednosti, ki sodi k samemu njenemu bistvu.

Poglejmo si zdaj podrobneje, kako se v »bistvo« denarja umešča njegova materialna eksistenca. To »bistvo« pri tem ni drugega kot zveza med seboj oporekajočih si funkcijskih oblik oz. pojmovnih določitev denarja v enostavni blagovni cirkulaciji.

Tri funkcije denarja

Na prvo funkcijsko odločitev denarja v enostavni cirkulaciji kar nekako naletimo. Denar kot mera vrednosti je, kot pravi Marx, »določitev, ki izhaja sama na sebi« (G 120). Predpostavka blagovne cirkulacije — poteza, ki jo loči od naturalne menjave, barterja — je namreč, da je neko blago že izključeno iz blagovnega sveta kot specifično ekvivalentno blago, denar kot mera vrednosti pa na specifičen način izraža to vselejšnjo predpostavljeno eksistence osamosvojenega menjalne vrednosti. Denar kot čista menjalna vrednost, ki obstaja poleg blaga in zunaj njega, je najprej obča materija, v kateri vsa druga blaga izražajo in merijo svojo menjalno vrednost. Tako je za denar kot mero vrednosti po eni strani bistvena materialna substanca, v kateri je utelešen, saj je postavljen kot enostavni kvantum neke naravne materije (zlata, srebra). Po drugi strani pa je edina realna eksistenca denarja kot mere vrednosti cenovna določenost

¹⁸ Pri takšni določitvi ostane tudi še Backhaus, cf. Backhaus 1969, 146.

blaga, se pravi, v glavi potekajoča realizacija blaga kot menjalne vrednosti, za katero sta dejanska eksistenca in kvantiteta denarne materije nepomembni. Denar kot mera vrednosti je potreben le kot »kategorija, mišljeno razmerje« (G 122) oz. kot »predstavljena, neeksistirajoča enota« (G 132).

Kmalu po začetku obravnave različnih funkcijskih določitev denarja Marx prvič konceptualno razloči med menjalno vrednostjo in ceno: medtem ko je menjalna vrednost neposredna določenost blaga, je cena njegova »reflektirana določitev«, »blago je menjalna vrednost, a ima ceno« (G 120). Šele s tem, da se neko posebno blago izenačuje z denarjem kot menjalno vrednostjo, ločeno od blaga in samostojno glede nanj, da se izraža v denarju, se pravzaprav šele zares nanaša na vsa druga blaga; šele skozi cenovno obliko blago zares postane blago, udejanji se kot to, kar po svojem pojmu je, kot »obče razmerje ne do enega blaga, ampak do vsakega blaga, vsakega možnega produkta« (G 133/134). Cena je kot *refleksijska določitev* blaga sestavni del njegove eksistence, kar pomeni, da blago zares eksistira takrat, ko ne eksistira le za opazovalca, ampak *samo zase*. Cenovna oblika pa ni le moment, ko postane blago reflektivno, ampak pride z njo še do neke sprevrnitve: udejanjenje blaga kot razmerja, vzpostavitev blagovne intersubjektivnosti, kjer ima denar dejansko vlogo refleksijske določitve blaga, je hkrati razdejanjenje blaga. Prvotno razmerje med blagom in denarjem je notranje, saj je denar blago, postavljeno v skladu z lastno vrednostno določenostjo, blago naleti v njem na samega sebe, tj. šele postane ono *sámo*,

»blago, postavljeno kot denar, je šele blago kot čista menjalna vrednost, ali blago kot čista menjalna vrednost je denar« (G 119),

cenovna oblika pa vzpostavlja razmerje podrejanja, subsumpcije blaga pod osamosvojeno menjalno vrednost, pod denar, ki stoji blagu nasproti »kot subjekt« (ibid.) Denar se sprevrnjeno prikazuje kot nekaj blagu zunanjega in nastopa v tej svoji zunanosti kot točka za blago nedosegljivega najstva, ki okrni blago v njegovi realnosti.

Za nas je tu zanimiv naslednji problemski splet, ki ga vsebuje cenovna določitev: konstitutivni del eksistence blaga, tako rekoč njegov bivanjski način je njegova »refleksija«: cena, v kateri se blago sebi in drugim blagom predstavlja kot denar. Prek refleksijske cenovne določitve, šele zares eksistirata tako vrednostno določen produkt dela kakor materializirana menjalna vrednost, denar, a ta refleksijska določitev ima obliko neprepoznanja, eksistenčna oblika, za katero je konstitutivna, je že od vsega začetka sprevrnjena, napačna. Za cenovno določitev je tako na eni strani značilno, da reflektivno prepoznanje sebe-v-drugem spremlja moment zaslepitve, neprepoznanja, da sprevrnjena oblika predhodi svoji »resnični«, nesprevrnjeni podobi. Čeprav je namreč za denar kot mero vrednosti, kot smo videli, njegova materialna substanca nekaj bistvenega, pa je faktično materialna pojavitev denarja za njegovo merilno funkcijo nekaj zunanjega, v svoji prvi pojavitvi nastopa denar zgolj kot pasivna tvarina, mrtev naravni predmet. In čeprav ima denar le kot rezultat samoposredovanja blaga neko od blaga neodvisno, »v lastnem materialu, v specifičnem blagu osamosvojeno eksistenco« (G 119), blago v vzpostavljeni zunanosti, v materialnosti denarja ne more več prepoznati rezultata svojega samoposredovanja.

Po drugi strani pa cenovna določitev zakriva svojo lastno bistveno razsežnost, *sámo* sebe kot mesto križanja spoznanja in sprevida, kot moment

sovpadanja sprevrnjenosti in prve pojavne oblike: v indiferentni zunanji materialnosti denarja kot mere vrednosti je zakrit ravno moment nezvedljive zunanosti, ki je lastna denarju, kolikor v njem blago naleti na samo sebe. To protislovno značilnost cenovne določitve lahko ustrezno dojamemo, če razdelamo marksistične interpretacije, ki ugotavljajo, da je denar »nujno nezaveden produkt«, da nastaja tako rekoč skozi glave individuov, kot nekaj, kar je za njih hkrati zavestno in nezavedno (cf. Projektgruppe, 40). Seveda pri tem ne moremo več razumeti nezavednega kot »samo sebi nejasno refleksijo« (l. c. 39) ali kot nekaj še-ne-zavednega. Nezavedno nam tu pomeni eksistenco nekega védenja, ki se ne ve, tako da lahko rečemo, da je refleksijska cenovna določitev v temelju nezavedna.

Cenovna določitev je sicer preobrazba blaga v denar, ki poteka v »glavi posameznika« oz. širše, »v predstavi družbe« (G 118), vendar v tem idealnem procesu ne moremo videti le »zavestne rflexije delujočih subjektov«. Če pravi Marx, da je pojem cene predpostavljen pojmu cirkulacije, potem to ne pomeni samo, da si lahko *individui* predstavljajo blago le, kolikor je na njem cenovni listek, ampak je ta »refleksija« nujna za eksistenco samega blaga, je moment samega bazičnega ekonomskega produkcijskega razmerja. Blagovno-denarna razmerja so zares, kot pravi Krahl, »pojmovno strukturirana«, iz česar izhaja, da te temeljne ekonomske refleksije ravno ne moremo opredeliti kot (zavestne) ideologije.¹⁹ Zato ne moremo reči, da se družbena povezanost individuov prezentira v denarju le še kot razmerje stvari, da je torej v osamosvojeni menjalni vrednosti spregledana njena vselejšnja posredovanost, proces njenega nastanka. Kar se s cenovno obliko zakriva, kar se skozi golo zunanost denarja kot mere vrednosti prikazuje na »odtujen« način — in kar ostane zakrito tudi zahtevi, da je treba razložiti proces nastanka denarja, odkriti njegovo družbeno posredovanost — je *cenovna oblika sama*, se pravi, refleksijska določitev kot nekaj zunanjega, ne-prisebnega, materialnega.

V analizi prve funkcijske določitve denarja sicer ne pridemo do odgovora na vprašanje, kaj je materialnost denarja, vendar dobimo glede njega vsaj neki napotek: materialnost denarja je bistveno povezana s sprevrnitvijo. Druga funkcijska določitev denarja — denar kot cirkulacijsko sredstvo in realizator cen oz. menjalne vrednosti — je nujen nasledek prve, pri čemer je prav materialnost denarja tisto, kar žene proces naprej.

Tako kot se mora produkt kot vrednost menjati, da bi se potrdil in ohranil kot produkt, tako mora ideelni preobrazbi blaga v denar slediti realna preobrazba, blago se mora v dejanski menjavi realno zamenjati za denar. Denar, ki zdaj deluje kot cirkulacijsko sredstvo, kot posrednik blagovne menjave, realizira ceno prvega blaga (posebna menjalna vrednost se menja z občo), da bi bilo mogoče z denarjem realizirati ceno drugega blaga, ki nastopa kot smoter celotnega procesa. Denar je popolnoma določen s tem kroženjem, za katerega je pomembna le njegova kvantiteta. Čeprav se blago v realizaciji svoje cene

¹⁹ Tu bi bilo seveda potrebno nadaljevati v tisti smeri, ki jo je zastavil M. Dolar; v navezavi na Krahla in na Korsch, ki ugotavlja, da Marx ekonomske temeljne ideologije meščanske družbe nikoli ne označi za ideologijo, razvije Dolar, »da deluje zavest tako v bazi kot v nadstavbi, toda na obeh koncih po drugačni logiki. Grobo bi lahko rekli, da je zavest v bazi nezavedna, v nadstavbi pa imaginarna...«. Cf. M. Dolar, O nekaterih vprašanih in protislovjih v marksističnih analizah fašizma, Problemi 177—180, Ljubljana 1978, in isti, Struktura fašističnega gospodarstva, Ljubljana 1972, 147 ss.

zamenja za svoj *realni* ekvivalent v zlatu ali srebru — čeprav je torej za denar, ki realizira ceno blaga, bistvena njegova materialna eksistenca, je namreč smoter celotnega procesa ponovna preobrazba denarja v blago. Realizacija cene je v celoti blagovna cirkulacije D-B-D zgolj nekaj izginevajočega, in vsa substanca denarja kot cirkulacijskega sredstva je v tem, da se kaže kot izginjanje (G 137). Denar v vlogi cirkulacijskega sredstva je subjekt, narava materiala, v kateri se upodablja, pa se kaže kot akcidenca, ki v menjavi sami izgine.

Denar, ki se zamenja za blago, je realizirana, dejanska cena blaga, tako da zdaj cena obstaja na dva načina: ideelno na blagu samem in hkrati zunaj blaga in neodvisno poleg njega. V nenehnem toku cirkulacijskega procesa pa je denar, glede na to, da obstaja moment realizacije cene v totalnosti cirkulacije le kot nenehno izginjajoč moment, goli reprezentant cen, predstavlja ceno enega blaga nasproti drugim blagom oz. ceno vseh blag nasproti enemu.

Denar izpolnjuje tako v svoji drugi funkciji dve navidez protislovni določitvi: *reprezentira* ceno in obenem *je* cena. Protislovje je navidezno, saj moramo upoštevati, da je cena že sama nekaj reprezentirajočega, da je že sama znak denarja. Z drugo funkcijo denarja se torej samo podvoji reprezentacija, a če je bil referent cene nekaj vnanjega, denar kot osamosvojena, zunaj blaga eksistirajoča menjalna vrednost, je za denar kot reprezentanta cene referent reprezentacija sama, s tem pa nekaj, kar je lastno samemu denarju. Denar je kot cirkulacijsko sredstvo svoj lasten znak, znak znaka, za katerega je bistveno le njegovo število, ne pa njegova materialna substanca. A če je njegova substanca čisto predstavnost, »simbolna«, pa še zdaleč ni nekaj imaginarnega. Prav narobe: dokler denar ne deluje v cirkulaciji kot golo cirkulacijsko sredstvo, ki je samo na sebi brez pomena, ki je zgolj in edino znak denarja, denar še ni dosegel lastne materialnosti, se pravi, še ne uteleša obče menjalne vrednosti. Drugače rečeno, šele v zgolj reprezentativni, znakovni substanci denarja — kjer lahko zlat ali srebrn denar nadomešča *vsak drugi znak*, ki izraža določen kvantum njegove enote (G 140), kjer je torej vsak znak že pozlačen, posrebrjen, že znak denarja — šele tu je *cena zares realizirana*, obstaja kot dejanski denar. Brez te podvojene reprezentacije, te čisto znakovne eksistence denarja v medsebojni menjavi blag ne bi odzvanjal trdni denar. Da je šele povsem predstavnost realnost denarja njegova čutnooprijemljiva realnost, da šele z njo denar doseže sebi lastno materialnost, postane očitno v trenutku, ko stopi denar kot »predmetni znak«²⁰ samega sebe iz cirkulacije: v tem trenutku postane denar realizirana cena, se pravi, da zdaj ni več potreben kot znak, ampak kot določena količina zlata ali srebra.

Če povzamemo: za denar kot mero vrednosti je bistvena njegova materialna substanca, njegovo dejanstvo in njegovo število pa sta irelevantna — toda ta bistvena vloga materialne substance je ekonomski funkciji denarja kot meri vrednosti zunanja, v resnici deluje tu denar le kot predstavljena enota. Za denar kot cirkulacijsko sredstvo pa je irelevantna njegova materialna substanca, bistvena je samo njegova kvantiteta — toda ravno v tej svoji ravnodušnosti je materialna substanca denarja bistveni, notranji pogoj njegove cirkulacijske naloge. Kot nasledek druge denarne funkcije, zgolj simbolnega denarja, vznikne

²⁰ Marx daje v Očrtih pri določitvi druge funkcije denarja osnovni poudarek prav temu simbolnemu, predstavnemu značaju denarja. Takšen poudarek lahko razumemo tudi kot znamenje za to, da Marx še nima izoblikovanega koncepta novca, ki že v *H kritiki politične ekonomije* precizira negotov pojem »predmetni znak«.

tako neka nenavadna materialnost, ki ostaja strogo zunaj cirkulacijskega procesa, a je v tej zunanosti še kako bistvena, notranja opora ekonomske funkcije denarja kot golega cirkulacijskega sredstva. V tem protislovju se očitno že nakazuje prisotnost neke nove, tretje funkcije denarja.

Marx izpeljuje v *Očrtih* tretjo denarno funkcijo, v kateri je denar negacija cirkulacijskega sredstva kot negacije mere vrednosti (G 158), še iz cirkulacijske oblike D-B-D. V njej je denar posredovan prek blaga s samim seboj in se prikazuje kot »enotnost, ki se sklene s samo seboj v njegovem obtoku« (G 130), kot samosmoter, ki kot tak izstopa iz cirkulacije in ima samostojno eksistenco zunaj nje. Dokler se nahajamo na področju ekvivalentske menjave, je videti sicer cirkulacijska oblika denar-bлаго-denar kot »poljubna in nesmiselna abstrakcija« (G 131) saj je razlika med denarjem in denarjem lahko le kvantitativna. A čeprav še ni razdelana kategorija profita, je po Marxu potrebno razviti kvalitativno obliko tega kvantitativnega gibanja. Pri tem postopa Marx na način, ki bi v svoji enostavnosti skoraj lahko veljal za zgled materialističnega logičnega razvijanja pojmov: prav zato, ker je krožni tok denar-bлаго-denar sklenjen, denar iz tega toka izstopi, postane samostojen (G 131). Za denar kot denar je v njegovi samostojni eksistenci značilno ravno ta »notranja zunanost« glede na cirkulacijski proces kot na »prvo totalnost med ekonomskimi kategorijami« (G 126) — z Marxovimi besedami, kolikor prihaja denar v svoji samostojni eksistenci iz cirkulacije, se kaže v njej sami kot njen rezultat, produkt (G 143). Njegova samostojnost torej ni prekinitev odnosa do cirkulacije, ampak je *negativni odnos* do nje: brez te posredovanosti bi bil denar navaden naravni predmet, ne pa denar.

V svoji nepopolni obliki obstaja denar kot denar kot posebno blago v obliki luksuznih predmetov, zlatnine, srebrnine, ali pa ga je mogoče kot denar kopičiti, eksistira torej kot zaklad, natančneje, kot proces tvorbe zaklada. Obči pogoj njegove samostojnosti pa je

»njegova posebna telesnost ali substanca, zlato in srebro... kajti tisto, kar eksistira le na drugem, kot določitev ali odnos drugih, ni samostojno« (G 144).

Denar kot denar ni več gola, izginevajoča realizacije cene blaga zaradi polastitve drugega blaga, ampak je »v sebi realizirana cena« (G 153): njegova samostojnost je potemtakem cena, ki je dosegla sebi ustrezno substanco. Substanca cene pa je bogastvo samo, tako v abstrakciji od njegovih posebnih eksistenčnih načinov kot v njegovi totalnosti, bogastvo, ki je popolnoma ravnodušno do vsakega posebnega bogastva in zato izrazljivo, prevedljivo v vsako posebno vsebino — skratka menjalna vrednost. Pri denarju, kolikor ga obravnavamo samostojno, samega zase, je njegova substancialnost bistveno določena z neposredno istovetnostjo forme in vsebine bogastva v njem, s tem, da je vsebina kot taka čista forma, da je forma kot taka bogastvo vse vsebine. Denar kot denar je samostojen le v specifični povezavi s totalnostjo vseh posebnih blag, v izključitvi te totalnosti — torej kot obča forma bogastva. Kot obča forma pa je zopet absolutno individualiziran, obstaja kot materialni reprezentant občega bogastva:

»bogastvo... eksistira torej šele z izključitvijo vseh drugih blag, individualizirano kot tako v zlato in srebru kot posamičen čutni predmet« (G 146).

V materialnosti denarja kot denarja, v njegovi zlati ali srebrni substanci, je, kot se zdi, končno vzpostavljena *vrednostni določitvi lastna materialnost*, se pravi, materialnost, ki ni več nekaj neposredno zunanjega (denar kot mera vrednosti) niti ni v svoji irelevantni zunanosti nekaj neposredno notranjega (denar kot cirkulacijsko sredstvo), pač pa je prav s svojo čutno oprijemljivo materialnostjo zunanostjo notranji, konstitutivni del ekonomskega delovanja denarja. V denarju kot denarju se je naposled realizirala »tendenca menjalne vrednosti, da se postavi čista« (G 92), denar kot denar je »adekvatna dejanskost menjalne vrednosti in menjalna vrednost sama v svojem kovinskem bivanju« (G 133).

Vendar pa so z denarjem kot materialnim reprezentantom občega bogastva povezane določene težave — omenimo vsaj dve. Videli smo, da denar kot tak, v svoji materialni, čutno oprijemljivi obliki eksistira le zunaj in ločeno od sveta blagovnega bogastva — to pa tudi pomeni, da eksistira kot obče bogastvo le v moji glavi, fiksiran v svoji telesnosti se mi pod roko razblini v golo utvaro dejanskega bogastva, v mrtev naravni predmet: kot obče bogastvo ga lahko ohranim edino tako, da ga izgubim, da ga vržem v cirkulacijo: ko ga izročim kot golo »bit-za-druge« je postavljen kot »bit-za-mene« (G 157).

Na samem denarju se ta njegov zunanji odnos do sveta dejanskega bogastva kaže kot njegov notranji razcep. Določitev mere je zdaj postavljen na njem samem, denar kot denar je svoja lastna entota, edina razlika na njem je zgolj kvantitativna: kot obče bogastvo je vselej več ali manj občega bogastva, vedno ga je, glede na druga blaga, ali preveč ali premalo:

»po svojem pojmu je skupek vseh uporabnih vrednosti; toda /ker je/ vse le določen kvantum denarja (tu kapitala) je njegova kvantitativna pregrada v protislovju z njegovo kvaliteto. Zato je v njegovi naravi, da nenehno žene čez svojo lastno pregrado« (G 194).

Če je materialnost denarja v njegovi prvi funkciji nastopala kot *blagu* vnanja eksistenca, je zdaj v zunanjem odnosu do materialnosti denarja denar sam. Prav kot konkretni, čutno oprijemljivi kvantum zlate ali srebrne substance denar ni utelešeno obče bogastvo, ampak more to vselej še postati — prava materializacija občega bogastva se kaže kot nedosegljivi, vedno znova izmikajoči se denarni ideal. Denar kot zaklad je v resnici tvorba zaklada, neskončen proces, ki pomeni tudi neskončen proces odlaganja resnične materialnosti denarja kot denarja. Samemu denarju je njegova materialnost za vselej odtegnjena, transcendentna stvar na sebi — stanje, ki se izraža v vsakdanjem izkustvu, da se vsak doseženi kvantum materialnega reprezentanta občega bogastva, ki je predmet, smoter in produkt občega dela, dela vseh posameznikov (G 148), spremeni v »to ni tisto«, v drvenje za »večnim zakladom« (G 155).

Očitno je, da v okviru prikaza »bistva« denarja ni možna pozitivna določitev denarne materije — to manjkajoče dojetje materialnosti denarja pa spodbija, kot se zdi, našo začetno trditev, da je za Marxovo teorijo vrednosti značilen prav znotrajteoretski dokaz za materialno eksistenco denarja. Nasploh bi se tu lahko vprašali, ali smo s tem, da se osredotočamo na problem materialnosti denarja, naše raziskovanje zastavili tako, da še ustreza vsebini Marxovega prikaza. Ali ni naša zastavitev enostranska, saj izgublja izpred oči celoto razvojnega procesa od menjalne vrednosti kot denarja do menjalne vrednosti kot kapitala, pozablja torej, da je denar kot denar že prva pojavna oblika kapitala?

V okviru naše teme lahko odgovor na to vprašanje samo naznačimo. Kot smo že omenili, je po Marxu v določenosti denarja kot denarja že latentno vsebovan prvi pojem in prva pojavna oblika kapitala — denar kot kapital, ki presega enostavno določenost denarja kot denarja. V svoji tretji določitvi je denar »dovršena, realizirana menjalna vrednost« (G 158), kot takšen pa je samo še prehodni moment na razvojni poti vrednosti v kapital, je samo še podrejeni moment zaobsegajočega procesa kapitalizacije vrednostne določitve.

Ko torej Marx sklene oris denarja v njegovi »zadnji dovršeni določenosti« (G 157), tudi že razpolaga z — začasno — razrešitvijo problema, kako je pravzaprav potrebno razumeti paradoks, da je denar v svoji samostojnosti, zunanjosti glede na cirkulacijo, njen *nujni* rezultat in kot tak njena predpostavka, skratka, njen notranji moment. Marxova rešitev je v tem, da poudari moment istovetnosti v tej posredovanosti zunanosti in notranosti cirkulacije:²¹ če cirkulacijski proces proizvaja zunanjo eksistenco denarja, hkrati pa se nanjo opira kot na svojo predpostavko, tedaj denar v svoji samostojni eksistenci očitno ni drugega kot proces cirkulacije sam na sebi:

»cirkulaciji stoji samostojen nasproti, a ta njegova samostojnost je le njen lastni proces« (G 144).

Za denar kot kapital je tako značilno naslednje: kot obča *oblika* bogastva vstopa v cirkulacijo in se s svojim udejanjanjem v posebnih substancah dejanskega bogastva, se pravi, v menjavi za njega, potrjuje kot materialni reprezentant občega bogastva. A potrjuje se tako, da se v cirkulaciji ne izgublja, ampak ohranja kot obča oblika bogastva. Šele s tem, da menjalna vrednost ni nekaj brezsubstancnega,²² ampak da se udejanja vselej v drugi substanci, v njihovi totalnosti, hkrati pa v različnih substancah ohranja svojo formno določitev, svojo istovetnost s samo seboj, da ostane vedno denar in vedno blago in da je v vsakem trenutku tako eden kot drugi obeh momentov, da je nenehno obnavljajoči se krožni tok zamenjav, skratka, da se ohranja in ovekoveča v cirkulaciji in skozi njo, šele s tem torej, ko postane kapital, je menjalna vrednost postavljena kot menjalna vrednost (G 184).

Menjalna vrednost v denarju kot kapitalu ni več določena kot enostavna reč, ampak kot proces, v katerem se realizira kot menjalna vrednost, pri čemer je kot obča oblika bogastva zmožna enega samega gibanja, kvantitativnega.²³ V tem pa je tudi proces enostavne cirkulacije pravzaprav šele postal prava blagovno-denarna cirkulacija. Z Marxovimi besedami: enostavna cirkulacija je v resnici cirkulacija le s stališča opazovalca, na sebi, ni pa še kot takšna postavljena. Krožnost je v njej le enostavno spreminjanje določitev blaga in denarja, v resnici še ne gre za sklenjen proces, saj izhodišče ni tudi že točka vrnitve (G 184). S pravo, tj. univerzalno menjavo, ki zaobsega (potencialno)

²¹ V tem Marxovem postopku izenačevanja notranosti in zunanosti cirkulacije ostane tako rekoč v prelogu problem same zunanosti kot take, nezvedljivosti denarja na cirkulacijski proces. Neopredeljenost tega problema prinaša s seboj nevarnost, da začne samostojno nastopati zgolj kot podrejeni moment, kot funkcija procesa cirkulacije.

²² Kot denimo v vlogi denarja kot golega cirkulacijskega sredstva.

²³ »Za vrednost, ki vstraja pri sebi kot vrednosti, že zaradi tega sovпада množenje s samoohranitvijo, ohranja pa se pač samo tako, da nenehno žene čez lastno kvantitativno pregrado, ki je v protislovju z njeno formno določenostjo, z njeno notranjo občostjo« (G 194).

vse produkte dela, imamo torej opraviti šele takrat, ko se pojavi menjava kot proces produkcije menjalne vrednosti, ko je hkrati akt produkcije. Univerzalna menjava je *produkcija kot menjava*, produkcija, ki že predpostavlja v svojem procesu razvito cirkulacijo, ki poteka le z ozirom na cirkulacijo in katere izključena vsebina je menjalna vrednost (G 179).

To, kar denar kot kapital, »postavljeno menjalno vrednost« (G 194) loči od denarja kot denarja, ni golo akumuliranje, pač pa odnos menjalne vrednosti do njene vsebine — uporabne vrednosti, do njenega izhodišča in njene predpostavke — dela. Cirkulacija je postala dejanski krožni proces, kolikor gre v njej za vrnitev menjalne vrednosti v delo in denarja v menjalno vrednost, za to, da se cirkulacija vrača v svoj temelj, v dejavnost, ki postavlja in producira menjalno vrednost. In če je bila menjalna vrednost prvotno po svoji vsebini neki upredmeten kvantum dela in se je kot tak delovni kvantum razvijala v cirkulaciji do svoje čutno oprijemljive denarne podobe, more zdaj, v obliki denarja kot kapitala sama postaviti izhodišče cirkulacije, delo. Toda dela zdaj ne postavlja več kot enostavnega upredmetenja dela, ampak kot osamosvojena menjalna vrednost, ki se predaja delu samo zato, da bi obnovila samo sebe in iz sebe začela cirkulacijo. Menjalna vrednost se postavlja kot menjalna vrednost le tako, da se uvrednotuje, da torej večja svojo vrednost: denar kot kapital se je iz oprijemljive reči spremenil v proces (G 187). Hkrati se je spremenil značaj dela: prvotno se je kazala menjalna vrednost samo kot produkt dela, zdaj pa delo, upredmeteno v menjalni vrednosti postavlja živo delo kot sredstvo za svojo reprodukcijo.

V obravnavi enostavne blagovne cirkulacije sta se kazali tako vsebina kot predpostavka blaga, uporabna vrednost in ustvarjanje menjalne vrednosti, kot nekaj, kar je zunanje ekonomskim oblikovnim določitvam. Z denarjem kot kapitalom pa predpostavka in vsebina cirkulacije nujno vstopata v ekonomsko razmerje samo. Ta njun vstop sovпада s tem, da se s sklenitvijo krožnega toka cirkulacije, v trenutku torej, ko menjalna vrednost šele zares postane menjalna vrednost, kapital kot postavljena menjalna vrednost izstopi²⁴ — in to ne le formalno, ampak dejansko, kot poudarja Marx (G 186) — iz cirkulacije. Tako uporabna vrednost kot delo sta zdaj postavljena kot plat ekonomskega razmerja, se pravi, postavljen je,

»da postaja uporabna vrednost kot taka skozi menjalno vrednost in da se posreduje menjalna vrednost s seboj skozi uporabno vrednost« (G 193).

V tej svoji postavljenosti pa sta uporabna vrednost in delo samo še podrejena izrazna momenta menjalne vrednosti, ki se kaže kot zaobsegajoči subjekt. S kapitalom kot denarjem se torej problem materialnosti denarja samo še zaostri. Ponavlja se kot vprašanje, kako je treba določiti predpostavko in vsebino blagovno-denarne cirkulacije, delo in uporabno vrednost, da je ohranjena in poudarjena tista njuna poteza, zaradi katere sta kljub svoji vselejšnji vpetosti

²⁴ Uporabna vrednost, potrošnja menjalne vrednosti, dejavnost, ki postavlja menjalno vrednost, stojijo na mestu tega izstopa menjalne vrednosti iz cirkulacije, ki sodi k njeni cirkulacijski realizaciji. Znova se srečujemo z materialističnim značajem Marxovega pojmovnega postopka, v katerem sklenjenost kroga, doseganje zastavljenega smotra, sovпада z izpadom, umanjkanjem tega smotra celotnega procesa, pri čemer na mestu tega manka vznikne neki novi moment. Da je izstop menjalne vrednosti iz cirkulacije *dejanski*, ne pa *formalen*, naznačuje pač, da je cirkulacija po svoji vsebini nekaj drugega od same sebe, proces produkcije menjalne vrednosti.

v kapitalsko produkcijsko razmerje nanj neizvedljiva — saj tudi že od vsega začetka zaznamujeta moment notranje zunanosti (družbenoekonomske) vrednostne določitve.

Strog teoretski koncept za materialnost denarja, se pravi, določitev denarne funkcije v njeni pozitivni razsežnosti, je torej mogoče razdelati šele na osnovi analize razmerja med kapitalom in mezdnim delom. Pretres »bistva« denarja, analiza treh denarnih funkcij pa lahko k temu konceptu prispeva opozorilo, da za dojetje svojevrstnega značaja materialnosti denarja ne zadošča paradigma Heglove kritike kantovske stvari na sebi.

UPORABLJENA LITERATURA

- Marx, Karl, Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, (G), v: MEGA² II. 1.1, II. 1.2, Berlin 1976, 1981;
- Marx, Karl: Kapital, Kritika politične ekonomije, 1. zvezek, (K I), Ljubljana 1961; Kapital, Kritika politične ekonomije, Časopis za kritiko znanosti 41—42, Ljubljana 1980;
- Backhaus, Hans-Georg, Zur Dialektik der Wertform, v: A. Schmidt (ed.), Beiträge zur marxistischen Erkenntnistheorie; Gesellschaft, Beiträge zur Marxistischen Theorie, 1, 3, 11, Frankfurt/M 1974, 1975, 1978;
- Projektgruppe Entwicklung des Marxschen Systems, Das Kapital von Geld, Westberlin 1973;
- Reichelt, Helmut, Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx, Frankfurt/M 1970;
- Rosdolsky, Roman, Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen »Kapital«, Der Rohentwurf des »Kapital« 1857—1858, Frankfurt/M 1969²;
- Schrader, Fred E., Restauration und Revolution. Die Vorarbeiten zum »Kapital« von Karl Marx in seinen Studienheften 1850—1858, Hildesheim 1980;
- Žižek Slavoj, Hegel in označevalec, Ljubljana 1980.

K MARXOVI PRVI KRITIKI HEGLA

Prva izmed Marxovih kritik ni kritika politične ekonomije, pač pa kritika Hegla.¹ Toda »Hegel stoji na stališču moderne nacionalne ekonomije«,² beremo le leto dni po tej prvi kritiki; prav ta zgodnja ugotovitev, ki povezuje dva najpomembnejša tokova klasične meščanske misli, potrjuje kontinuiteto Marxovega spoprijemanja s Heglom skozi različne faze vse tja do *Kapitala*, pa čeprav se ta kontinuiteta navidezno ruši v različnih punktualizacijah »rojstnega mesta« Heglovega pozitivizma in odnosa do Hegla sploh. Tako npr. prva kritika iz leta 1843, ki je osnova temu zapisu, pričanja pri »poznem« Heglu, pri teoretiku državnega prava, »apologetu« pruske dejanskosti. Le leto dni pozneje v *Ekonomsko-filozofskih rokopisih* Marx preskoči v iskanju izhodišča za radikalno kritiko Heglove filozofije spet v drug ekstrem; namesto »poznega« Hegla imamo opraviti z »zgodnjim«, s Heglom *Fenomenologije duha*: »Začeti je treba s Heglovo Fenomenologijo, s pravim rodnim krajem in skrivnostjo Heglove filozofije.«³ Nadaljnji razvoj kritičnega spoprijemanja s Heglom že v *Sveti družini* in *Nemški ideologiji* nakazuje, da bo pravo jedro vprašanja odkrito v Heglovi *Logiki*; ta teza, ki je sicer že eden izmed rezultatov kritike iz leta 1843, pa se zares začenja potrjevati in hkrati prinašati novo raven raziskovanja šele v poznejših kritikah politične ekonomije. Velik del rezultatov tega raziskovanja pa ne leži le v Marxovih polemikah s klasično meščansko ekonomsko mislijo in njenim vulgarnim nadaljevanjem, temveč v spopadu s socialističnim doktrinarstvom in apologetstvom proudhonističnega tipa in drugih. Na tem mestu se bomo v kratki skici zaustavili le pri opazovanju nekaterih elementov prve etape Marxove kritike Hegla, toda elemente, ki dokazujejo, da ni šlo le za miselno neproduktivne stranpoti, ampak so vodili do stališč, ki so sovplivala in odpirala nadaljnjo pot.

Po Marxovih lastnih, tolikokrat že navajanih besedah iz *Predgovora* k *Prispevku h kritiki politične ekonomije* iz leta 1859 je mogoče rekonstruirati, da so bili ti rezultati najprej v *materialističnem* razumevanju »pravnih odnosov

¹ K. Marx: *Kritika Heglovega državnega prava*. — Dalje v tekstu navajam po MEW 1 in po slovenskem izboru v MEID I. Razprto navajam mesta, ki jih je poudaril Marx.

² Gl. MEID I., str. 380.

³ Ibid., str. 375.

kakor tudi državnih oblik«, v materialističnem obračanju Hegla torej; to novo, materialistično pojmovanje pa konsekventno samo sebi »občanske družbe« ni moglo več akceptirati na nadzgodovinski način klasične politične ekonomije, temveč — kasneje — le kot kritika politične ekonomije.⁴ Materialistična kritika Hegla, s kakršno imamo opraviti leta 1843, torej pripelje do na novo zastavljene vprašanja, ki zahteva povezovanje kritike Heglove dialektične metode s kritiko politične ekonomije.

Toda končno tudi v zvezi s *Kritiko Heglovega državnega prava* pojma »prva kritika« ne moremo uporabiti brezpogojno. Elemente za takšno kritiko v nerazviti obliki lahko najdemo že na začetkih Marxove miselne poti. Tako na nekem mestu v njegovi disertaciji beremo: »Da neki filozof zagreši to ali ono navidezno inkonkvenco iz te ali one akomodacije, se da zamisliti: on sam se more tega zavedati. Zavedati se ne more edino tega, da ima možnost te navidezne akomodacije svoj najbolj notranji koren v neki nezadostnosti ali nezadostnem oblikovanju (Fassung) samega njegovega principa. Če se je torej neki filozof dejansko akomodiral, morajo njegovi učenci iz njegove notranje bistvene zavesti pojasniti to, kar je za njega samega imelo formo neke eksoterične zavesti. Na ta način se tisto, kar se prikazuje kot napredek vesti (Gewissen), prikazuje hkrati kot napredek védenja (Wissen). Ne sumniči se *partikularne vesti* filozofa, temveč se konstruira njegovo bistveno formo zavesti, vzdigne v neko določeno obliko in pomen ter s tem hkrati preseže.«⁵ Ta akomodirani filozof je seveda Hegel, toda tu polemika ni usmerjena le k Heglu samemu, temveč implicitno tudi k Heglu, kakršnega je skonstruiralo mladoheglvstvo. Heglovi učenci, ki »vesti« pač ne pojmujejo na dialektični način njihovega učitelja, to njegovo akomodiranost zato — kot beremo na istem mestu v nadaljevanju — »pojasnjujejo m o r a l n o«, ker pozabljajo, da je bil on »v neposrednem, substancialnem odnosu do svojega sistema, oni (mladoheglovci, op. P. Z.) pa v reflektiranem«.

Stališče, po katerem bi bile šibe strani neke misli odvisne le od mislečevih pomanjkljivosti in po katerem bi jih bilo mogoče razrešiti ne iz njenega lastnega gibanja, pač pa z nekim novim mislecem, nastopom »genialnega moža«, je tipično idealistično stališče. Potemtakem imamo pri Marxu že na samem začetku, že pred razvijanjem kritične analize, opraviti s popolnoma materialističnimi elementi: namreč *materialističnimi elementi za kritiko* (tedanje) *filozofije*. Namesto »genialnega moža« nastopajo s tega novega stališča dejanske zgodovinske osebe in namesto absolutnih miselnih konstruktov, ki na nekakšen nadzgodovinski način konkurirajo in izpodbijajo »absolutnost« drug drugemu, imamo opraviti z mišljenjem, kakršno je v dani zgodovinski dobi edino mogoče in ki je prav tako tedaj »vredno, da propade«. Tudi v tej točki se s prevladovanjem Heglovega stališča za Marxa ohranjajo — ali pa sploh šele prebujajo — prave potence učiteljeve misli. Zaradi tega izvirnega in posebnega Marxovega stališča do filozofske misli njegovega časa se kaže manira, ki njegove miselne začetke katalogizira kot nekakšno »mladoheglvstvo« ali vsaj »feurbachovstvo« smešna in šolmoštrska. Da pa je to stališče doživljalo organski razvoj — in ne le linearno progresivnega — mora biti samo na sebi razumljivo.

Eno izmed prvih mest po disertaciji, na katerem se s tem materialističnim stališčem spet eksplicitno srečamo, bomo našli v *Kritiki Heglovega državnega*

⁴ Prim. MEID IV, str. 104—105.

⁵ MEW EB 1, str. 326.

prava: »To je še dogmatična kritika, ki se bojuje s svojim predmetom, kakor so некоč, denimo, spodbijali dogmo o sveti Trojici s protislovjem med ena in tri. Resnična kritika pa kaže notranjo genezo svete Trojice v človeških možganih. Opisuje njen rojstni akt. Tako zares filozofska kritika zdajšnje državne ustave ne kaže le, da protislovlja so, /ampak/ jih pojasnjuje, *zapopada njihovo genezo*, njihovo nujnost. Jemlje jih v njihovem svojskem pomenu. To *zapopadanje* pa ni, kakor misli Hegel, v tem, da se vsepovsod prepoznajo opredelitve logičnega pojma, ampak da se dojame svojska logika svojskega predmeta.«⁶

Marxov materialistični pristop do dotedanje filozofske misli zadeva tako mladoheglovsko ponovno razgrajevanje Heglove filozofske sinteze kot sintezo samo. Če smo imeli prej opraviti z odklanjanjem kritike enega filozofskega sistema s stališča drugega abstraktnega sistema, kritike, ki je ostajala ujeta v premisah svojega »objekta« in je torej postavljala le njegovo negativno podobo, smo sedaj pred zahtevo po analizi Heglove *kritike* — kot beremo v Ekonomsko-filozofskih rokopisih: »navideznega kriticizma« — v odnosu do njenega (prav tako navideznega) *predmeta*. Kot smo imeli prej opraviti s tem, da se zgolj *moralni* kritiki tega »navideznega kriticizma« zoperstavljamo z iskanjem »nezadostnosti ali nezadostnega oblikovanja samega njegovega principa«, imamo zdaj ob odnosu kritike in predmeta kritike poudarek ne na *pojmu* predmeta, temveč na njegovi »*svojskosti*«, na njem kot dejanskem predmetu in dejanski genezi takšnega predmeta, tudi genezi predmeta v abstraktni »pojem«. Potrebna je dvojna kritika; kritika ideološke transformacije predmeta in dejanskega predmeta samega, ki pa je »na sebi« že zapopadena v njegovi genezi sami. Predmet, transvestiran v »Pojem«, pa četudi pojem, ki se giblje iz samega sebe, iz lastnih omejitev in protislovij, pogojuje le »dogmatično kritiko«, le dialektiko abstraktnega pojma, zgodovinsko logiko, ki pa od dejanskega materialnega zgodovinskega procesa pozna le še abstrakten residuum. »Resnična kritika« kot konsekventna dialektika je torej možna le v materialističnem obratu. Le tedaj postane mogoče, da predmet kritike kot »*sovražnik*« ni več vreden le tega, da ga pojmovno, teoretično ovrže, ko ga *zapopademo*, pač pa, da ga »*uniči*«, če uporabljamo dikcijo iz *Uvoda h kritiki Heglove pravne filozofije*, oz. z besedami 4. teze o Feuerbachu, da ga tudi »*praktično revolucionira*«.

Tako je vsa *Kritika Heglovega državnega prava* polna ugotavljanja, da je filozofija prava le »aplikacija« Heglove logike na pravo. Torej je Heglov sistem v celoti pravzaprav le transmisija njegove kritične metode, idealistične dialektike na posamezna tradicionalna in aktualna vprašanja filozofije; radikalna kritika tega sistema zadeva le vprašanja njegove metode, ne pa korekcije danega ali zoperstavljanje novega sistema. Že kmalu po prvih straneh naletimo na osrednje spoznanje o Heglovem sprevračanju odnosa metode, tj. kritike, in njenega predmeta, ki se pozneje ob drugih priložnostih in v različnih oblikah vedno znova ponavlja: (Hegel) »Ne razvija svojega mišljenja iz predmeta, ampak predmet po nekem mišljenju, ki si je s sabo na čistem v abstraktni sferi logike. Ne gre za to, da bi razvili opredeljeno idejo politične ustave, ampak gre za to, da se politični ustavi dà odnos do abstraktne ideje, da se politična ustava uvrsti kot člen njene (idejine) življenjske zgodbe, očitna mistifikacija.« Opredelitev dejanskega, dejanskih problemov ne izhaja iz njihove

⁶ MEID I, str. 115 (MEW 1, str. 296).

»lastne narave«, prav obratno, njih »usoda je predestinirana po ,naravi pojma«, zapečatana v Santa Casa (logiki) svetih registrov. Duša predmetov, tu države, je skončana, predestinirana pred svojim telesom, ki je pravzaprav zgolj videz.«⁷

Marxov »zgodnji« materializem, ki se ob stikih s Heglovo filozofijo pokaže na različnih mestih, je lahko še tako aficiran s feuerbachovstvom, pa vendar vsebuje neki povsem samosvoj element. Čeprav tu še nimamo opraviti s samo analizo »predmetne« strani, pač pa s kritiko njene ideološke transformacije in metode te transformacije, je potencialno, kot osnova, predpostavka za takšno kritiko ta predmetnost, gibanje predmetnosti nenehno vendar navzoče. Pri tej vrsti kritike nimamo opraviti le z enostavno reprodukcijo nadčutnega sveta na njegovo čutno osnovo, ne gre le za razkrinkavanje iluzij, »iztreznjenje«, temveč cilja ta kritika k dejanskim strženom sprevrnjenih predstav, k razmeram samim, k »samoraztrganosti in oporekanju-sebi-sami te posvetne osnove«, kot je pozneje razvito v 4. tezi o Feuerbachu. Zato skrivnost Heglovega monarha še ne bi bila razrešena s tem, da bi jo enostavno reducirali na dejanskega monarha; umnost dejanskega se vendar potrjuje v protislovju umnega in ne-umnega. Materialistična kritika torej ne bo zadevala le predstave, pojma, in tudi ne le čiste sfere logike same, ne da bi se hkrati lotevala njihovega čisto empiričnega substrata. »Trditev, da človek po svojem rojstvu postane monarh, se ravno tako ne da spremeniti v metafizično resnico kot brezmadežno spočetje matere Marije. Toda kakor se da zapopasti ta druga predstava, to dejstvo zavesti, tako se da ono dejstvo empirije doumeti iz človeške iluzije in razmer.«⁸

Rezultat, do katerega se je dokopal Marx v tej prvi kritiki, in ki je po njegovih lastnih besedah v tem, da ga je usmeril v študij politične ekonomije (čeprav tako, da s tem kritika Heglove filozofije zanj sploh še ni bila »končana«; končana je bila lahko le kritika zavestne iluzije), je posredovan z vprašanjem, od kod izvira utemeljevanje filozofije prava (bodisi filozofije narave itd.) v logiki. Abstraktna sfera logike absorbira vse »svojske logike svojskih predmetov«, in vtem ko govori o zmagi nad njimi, o sebi kot njihovi razkriti resnici, akomodira, ker mistificira vso to »svojskost« in svoj lastni dejanski izvor. Le

⁷ MEID I, str. 67 (MEW I, str. 213). — Navajam še nekatera izrazitejša mesta, ki variirajo osnovno misel: »Interes ezoteričnega dela (zgodovine, op. P. Z.) je zmeraj to, da spet nahaja zgodovino logičnega pojma v državi. Toda to, da pravi razvoj poteka, je na eksoterični strani.« — Ibid., str. 61 (206).

»Prehod družine in občanske družbe v politično državo... ni izveden iz posebnega bistva družine etc. in iz posebnega bistva države, temveč iz občega odnosa nujnosti in svobode. Povsem isti prehod je izpeljan v Logiki iz sfere bistva v sfero pojma. Isti prehod je narejen v Filozofiji narave iz neorganske narave v življenje. To so vedno iste kategorije, ki oddajajo dušo zdaj tej, zdaj oni sferi. Pride le do tega, da se za posamezna konkretna določila najdejo odgovarjajoča abstraktna.« — MEW I, str. 208—209.

Edini interes je spet najti ,idejo' nasploh, ,logično idejo' v vsakem elementu, bodisi v elementu države, bodisi v elementu narave, in dejanski subjekti, kot tu ,politična ustava', postanejo samo njena imena, tako da obstaja samo videz dejanskega spoznavanja. So in ostanejo nezapopadene opredelitve, ker niso zapopadene v svojem specifičnem bistvu.« — MEID I, str. 64 (MEW I, str. 211).

»Ne pravna filozofija, temveč logika je resnični interes. (...) Logika ne služi za dokaz države, temveč služi država za dokaz logike.« — MEW I, str. 216.

»Tako je vsa pravna filozofija samo oklepaj za logiko.« — Ibid., str. 217.

»Hegel daje svoji logiki politično telo; ne daje logike političnega telesa.« — MEID I, str. 84 (MEW I, str. 250). Itd.

⁸ Ibid., str. 76—77 (235).

katero vprašanje bi bilo na tem mestu ustrežnejše, da bi trasirali pot materialistični demistifikaciji, kot vprašanje o Heglovih *pravni*h konceptih, to je konceptih, v katerih je za razliko od prirodoslovnih, estetskih itd. še najmanj posredovano moč razkriti *ekonomske* razmere? Heglovo mystificiranje odnosa občanske družbe in države je v abstrakciji zapopaden izra fetišiziranih razmerij dejanskega porajajočega se meščanskega sveta, sprevrnjenost ekonomskih razmerij tega sveta pa dobiva v njegovi filozofiji svoj najbolj eksakten izraz.

Odkrivanje Heglovega postopka »preobračanja subjekta in predikata«, ki ga kot skrivnost njegove »spekulativne konstrukcije« tolikokrat poudarja mladi Marx, se začinja pri analizi Heglove zastavitve odnosa občanske družbe in države. Njegov »logični, panteistični mysticizem« ta dejanski odnos sprevrča v goli fenomen: »Te okoliščine, ta samovolja, ta izbira opredelitve, to dejansko posredovanje (Heglove opredelitve iz par. 262, op. P. Z.) so le pojav nekega posredovanja, ki ga opravlja dejanska ideja s samo seboj in ki se dogaja za zaveso. Dejanskost ni izražena kot ona sama, ampak kot neka druga dejanskost. Običajna empirija nima za zakon svojega duha, ampak nekega tujega, v nasprotju s tem pa dejanska ideja nima za bivanje neke iz sebe razvite dejanskosti, ampak običajno empirijo. — Ideja je subjektivirana, in dejanski odnos družine in občanske družbe do države je dojet kot njena notranja imaginarna dejavnost. Družina in občanska družba sta predpostavki države; oni sta pravzaprav dejavni; toda v spekulaciji se to preobrne.«⁹ Odnos med občansko družbo in državo, ki stoji tu pri Heglu »na glavi«, še posebej kontrastno razkriva njegovo idealistično stališče in odtod izhajajoči »navidezni kritizem«, »akomodacijo«. To stališče je končno tudi konsekvencna zahteve, ki jo srečamo že v *Fenomenologiji duha*: mišljenja brez (dogmatskih) predpostavk, ki pa se izkaže za predpostavljeno mišljenje. Znanost kot zapopadanje tega, kar je, je nujna, ker pojav in bistvo ne korenspondirata. Hegel daje stvāri, da se sicer razvija iz sebe same, ne mehanično, ampak iz svojih lastnih potenc, *protislovij*, toda le toliko, kolikor je ta stvar sama pred tem zapopadena, spremenjena v pojem. Videli smo že, da pri njem ne gre zgolj za konstatiranje protislovij, zgolj za to, da protislovja so, temveč zapopada sām njihovo genezo; toda genezo teh protislovij zapopada povsem idealistično, kot dialektiko pojmov, ne kot razvoj »svojskih« protislovij: edini rezultat je torej »dialektika čiste misli«. Heglov boj zoper stališča čutne gotovosti itn., ki iz teh stališč z razvijanjem nasprotij, v katere jih razgradi njihova miselna analiza, razvija nova, vedno »višja« miselna stališča, mišljenje sicer osvobaja dogmatskih predpostavk, ne osvobaja pa ga njegovih dejanskih predpostavk. Prav narobe, te predpostavke tako mystificira.¹⁰ Tako tudi samorasla družbenost porajajoče se meščanske epohe, pred katero stoji, dejanskim individuom tuja in od njih neodvisna družbena razmerja pred takšno miselno analizo ne stojijo v svojem »svojskem«, materialnem gibanju: svetu meščanske

⁹ Ibid., str. 60 (206). — »V tem paragrafu je podan ves misterij pravne filozofije in Heglove filozofije nasploh.« — Ibid., str. 62 (208).

¹⁰ »S tem se je za trenutek znebil vseh dogmatskih predpostavk, ampak zato se zanj šele začno dejanske predpostavke. In te dejanske predpostavke so tudi predpostavke njegovih dogmatskih predpostavk, ki se mu z dejanskimi spet vračajo, pa naj hoče ali noče, brž ko ne dobi drugih dejanskih predpostavk in s tem tudi drugih dogmatskih predpostavk ali dokler dejanskih predpostavk materialistično ne prepozna za predpostavke svojega mišljenja, s čimer se dogmatsko sploh nehajo.« — Ta pasus iz *Nemške ideologije* sicer leti zoper Maxa Stirnerja, toda »mišljenje brez predpostavk (...) je tudi pri Heglu le pobožna želja«. — Gl. MEID II, str. 298—299.

atomiziranosti vlada »obči princip«, ki ni rezultat dejanskih delujočih individuov, materialnih družbenih protislovij stanja *bellum omnium contra omnes*, pač pa so ti dejanski subjekti in ta družbena razmerja rezultat »občega principa«, »Ideje«. Da se tedaj »dejanski subjekt pokaže kot rezultat«, je le miselna ponovitev dejanske odtujitve, »medtem ko je treba izhajati od dejanskega subjekta in opazovati njegovo objektiviranje. Zaradi tega postane mistična substanca dejanski subjekt, in realni subjekt se pokaže kot nekaj drugega, kot moment mistične substance«. ¹¹ Tudi v Heglu je nekaj tistega »čudnega načina«, po katerim ravnajo ekonomisti: »ezoterična zgodovina«, miselno ovekovečanje odtujenega kot prvobitnega. »Eksoterično« kot moment »ezoteričnega« kaže, da je »zgodovina bila, pa je ni več«. ¹²

Heglov »navidezni kriticizem« ima torej globlje korenine, kot jih lahko zaznamuje s svojega zgolj moralnega stališča očitek akomodacije. Zgodovinski proces, ki je privzet v samo osnovo tega mišljenja, takšne kritike niti ne dopušča. Dejstvo pa, da ta zgodovina nastopa le kot logično proizvedena, kot goli pojmovni konstrukt nasproti dejanski zgodovini, to mišljenje nujno pretvarja v »nekritični pozitivizem«. Kritika spekulativne konstrukcije ne more biti le »logična« kritika, spodbijanje sistema z neprevladanimi kategorijami in predpostavkami tega sistema. »Hegel ne zasluži graje zato, ker opisuje bistvo moderne države, kakršno je, ampak zato, ker to, kar je, prikazuje kot b i s t v o d r ž a v e. Da je umno dejansko, se dokazuje ravno v protislovju n e - u m n e d e j a n s k o s t i, ki je na vseh koncih nasprotje tega, kar izraža, in ki izraža nasprotje tega, kar sama je.« ¹³ Heglova »akomodacija« je »inkonsekventnost v njegovem lastnem načinu gledanja (Anschauungsweise)«. ¹⁴ Nekritičnost, spekulativnost, samovoljno abstrakcijo, ki »raztaplja dejanskost v logiki«, označuje Marx kot »nekritični, mistični način interpretiranja starega svetovnega nazora, kot nov nazor«. ¹⁵ S tem ko Hegel poudarja razvoj protislovij, ko zahteva, da zapopademo odnos med občansko družbo in državo kot gibanje, se dviga nad miselno raven sodobnikov. ¹⁶ Toda vse to, čemur bi lahko pripisali prvenstvo novega, znanstveno-kritičnega nazora, se razveže nazaj v meje starega, ko se že odkrita logika zgodovinskega razvoja, protislovnost, osamosvoji v logični princip in v tej osamosvojenosti ustreza osamosvojeni dejanskosti kot njena apologija. Iz zgodovinskega stališča nas pot ni pripeljala do razkrivanja »svojske logike svojskega predmeta«, dialektike konkretnega, temveč do logičnih zakonov kot nadzgodovinskih principov (»eksoterično« le kot moment »ezoteričnega«). Heglu »ne gre za to, da se empirična eksistenca zvede na svojo resnico, temveč da se resnica zvede za neko empirično eksistenco in da se potem ta razvije kot neki r e a l n i moment ideje«, zato se mora pri njem, ki hoče »pisati življenjsko zgodovino abstraktne substance, ideje... človeška dejavnost pokazati kot dejavnost in rezultat nečesa drugega«,

¹¹ MEID I, str. 69 (MEW 1, str. 224).

¹² Prim. MEID II, str. 488.

¹³ MEID I, str. 89 (MEW 1, str. 266).

¹⁴ MEW, I, str. 300.

¹⁵ MEID I, str. 104 (MEW 1, str. 287).

¹⁶ »... ravno v tem, da povsod začenja z nasprotjem določil (kot so v naših državah) in da na to postavlja akcent, spoznamo globino pri njem«. — MEW 1, str. 257.

»Tisto globlje je pri Heglu v tem, da občuti ločitev občanske družbe in politične družbe kot protislovje.« — MEID 1, str. 94 (MEW 1, str. 279).

zato mora »pustiti dejavno bistvo človeka za sebe kot neko imaginarno posameznost, namesto v njegovi dejanski človeški eksistenci«. ¹⁷

Koncept dela, kot ga prikaže Hegel, je sploh najvišji, kolikor ga je moč razviti znotraj idealističnega nazora; da bi ga predstavil kot »ustvarjajočo« kategorijo, ga mora osamosvojiti in zoperstaviti njegovi zgolj »mehanski« empirični eksistenci«. Toda ta nazor je po drugi strani le dopolnilo staremu materializmu. Zato se materialistična kritika sedaj ne vrača več na že — tudi od samega Hegla — presežena stališča; dejanska človeška eksistenca »ni njena brada, njena kri, njen abstraktni fizis, temveč njena socialna kvaliteta«. ¹⁸ Da bi razvijali »svojsko logiko svojskega predmeta«, bo analiza morala zadevati sam materialni družbeni produkcijski proces.

¹⁷ MEW 1, str. 240—241.

¹⁸ Ibid., str. 221. — To stališče je kasneje mnogo bolj razvito v *Tezah o Feuerbachu*: »Toda človeško bistvo ni nikak abstraktum, prebivajoč v posameznem individuu. V svoji dejanskosti je skupek družbenih razmerij.« — MEID II, str. 358.

SINOPSIS

UDK 19 Hegel G. W. F.: 19 Spinoza B

Mladen Dolar

HEGEL ALI SPINOZA

OB MACHEREYEVI KNJIGI

Članek poskuša ob Machereyevi knjigi (Maspero 1979) pokazati, da je naslovna alternativa slabo zastavljena. Macherey zoperstavlja Heglovo strategijo, temelječo na univerzalnem subjektu, negaciji negacije in teologiji, in Spinozov radikalno anti-teleološki postopek ter ob problemih geometrične metode, atributov in determinacije kot negacije razkriva slepe pege Heglovega branja Spinoze. Avtor pa skuša nasprotno pokazati, da je pri tem podoba Hegla zvedena na nekaj počeznih preprostih formul, da se mora sama analiza Spinoze, kljub upravičeni kritiki Heglovih spregledov, zaplesti v notranja protislovja ter da je naposled najboljša alternativa heglovskim za-
blodam Hegel sam.

UDK 19 Hegel G. W. F.: 19 Spinoza B

Mladen Dolar

Sur

»HEGEL OU SPINOZA« de P. Macherey

L'étude essaie de démontrer, à partir du livre de Macherey (Maspero 1979), que l'alternative initiale est mal posée. Macherey oppose la stratégie hégélienne fondée sur un sujet universel, la négation de la négation et la téléologie, à la démarche spinoziste radicalement anti-téléologique et il dévoile, à propos de la méthode géométrique, du problème des attributs et de la détermination comme négation, les taches aveugles de la lecture hégélienne de Spinoza. L'auteur veut, par contre, démontrer que l'image de Hegel y est d'emblée réduite à quelques truismes sommaires, que

l'analyse de la pensée spinoziste, malgré la justesse de la critique des bévues héliennes, doit s'intriquer dans des contradictions internes et que, finalement la meilleure alternative aux erreurs hégéliennes, c'est Hegel lui-même.

UDK 141.82

Rado Riha

MARXOVA TEORIJA DENARJA V OČRTIH
OB BACKHUSOVEM POSKUSU REKONSTRUKCIJE MARXOVE TEORIJE
VREDNOSTI, 2. DEL

Prispevek zastavlja vprašanje materialnosti denarja kot materializirane vrednostne substance oz. materializiranega vrednostnega pojma. Osnovna teza je, da je denar za razliko od čiste abstrakcije vrednostne določitve sicer res nekaj materialnega, da pa je pomen te materialnosti strogo vezan na moment notranje zunanosti vrednostne določitve, da sodi v vrednost kot notranji pogoj njene celosti, njene univerzalnosti (denar kot) nekaj, kar iz nje vselej že izpade. Materialnost denarja torej ne zaznamuje, da imamo opraviti z nečim, kar je čutno-oprijemljivo, ampak zastopa v prvi vrsti ločenost, izpad nekega momenta kot sestavni del celote vrednostne določitve. Je izraz za to, da je vrednost vselej drugo od same sebe: materialnost denarja-bлага je zastopnik notranjega razcepa vrednosti. Prav ta paradokсна vključena izključenost (denarne) materialnosti vrednostne abstrakcije je tisto, kar vrednostna oblika produkta dela zakriva in »odtujeno« upodablja.

Strog teoretski koncept za materialnost denarja pa je mogoče razdeliti šele na osnovi analize razmerja med kapitalom in mezdnim delom. Analiza »bistva« denarja, lahko k temu prispeva opozorilo, da za dojetje svojevrstnega značaja materialnosti denarja ne zadošča paradigma Heglove kritike Kanta, ki jo uporablja tudi »heglovski marksizem«.

UDK 141.82

Rado Riha

MARX' THEORIE DES GELDES IN DEN GRUNDRISSEN
ZU DEM VERSUCH EINER REKONSTRUKTION DER MARXSCHEN
WERTTHEORIE VON BACKHAUS, 2. TEIL

Der Beitrag stellt die Frage nach der Materialität des Geldes als materialisierter Werts substanz bzw. materialisiertem Wertbegriff auf. Die zugrundeliegende These ist, dass das Geld im Unterschied zur reinen Abstraktion der Wertbestimmung zwar etwas Materielles ist, dass aber die Bedeutung dieser Materialität streng an das Moment des »inneren Aussens« der Wertbestimmung gebunden ist, d. h. daran, dass zum Wert als innere Bedingung seiner Ganzheit, seiner Universalität (das Geld als) etwas gehört, was aus dieser Universalität immer schon herausfällt. Die Materialität des Geldes

ist also nicht der Ausdruck dafür, dass wir es mit etwas Handgreiflichem zu tun haben, sondern vertritt vor allem die Besonderung, den Ausfall eines Momentes als Bestandteil des Ganzen der Wertbestimmung. Sie ist der Ausdruck dafür, dass der Wert immer das Andere seiner selbst ist: die Materialität der Geldware ist der Repräsentant der inneren Spaltung im Wert. Und gerade dieses paradoxe »eingeschlossene Ausgeschlossensein« der (Geld)materialität der Wertabstraktion wird von der Wertform des Arbeitsprodukts verkehrt, »entfremdet« dargestellt.

Ein strenges theoretisches Konzept für die Materialität des Geldes kann aber erst durch die Analyse des Verhältnisses zwischen dem Kapital und der Lohnarbeit ausgearbeitet werden. Die Analyse des »Wesens« des Geldes kann dazu den Hinweis beitragen, dass für das Begreifen des eigentümlichen Charakters der Materialität des Geldes das auch vom s. g. Hegelmarxismus benutzte Paradigma der Hegelschen Kantkritik nicht genügt.

UDK 141.82:929 Hegel G. W. F.

Pavle Zgaga

K MARXOVI PRVI KRITIKI HEGLA

Prispevek obravnava Marxovo analizo in kritiko Heglove pravne filozofije. Iz Heglovega obravnavanja odnosa med občansko družbo in državo najbolj kontrastno izhaja njegovo idealistično stališče, ki postavlja »dejanski odnos« »na glavo«. Heglovo preobračanje subjekta in predikata, ki ga ugotavlja Marx, ustreza njegovemu interesu potrjevati logiko s pravno filozofijo, ne pa razvijati logike prava. Nasproti idealistični dialektiki pojmov zahteva materialistični obrat razvijanje »svojske logike svojskega predmeta«.

UDK 141.82:929 Hegel G. W. F.

Pavle Zgaga

ZU MARX' ERSTEN HEGELKRITIK

Der Beitrag befasst sich mit Marx' Kritik und Analyse der Hegelschen Rechtsphilosophie. Hegels Betrachtung des Verhältnisses zwischen der bürgerlichen Gesellschaft und dem Staat lässt am ausgeprägtesten seine idealistische Einstellung erkennen, in der »das wirkliche Verhältnis« »auf den Kopf« gestellt wird. Die von Marx konstatierte Verkehrung von Subjekt und Prädikat bei Hegel entspricht dessen Interesse, die Logik mit der Rechtsphilosophie zu begründen, nicht aber eine Rechtsphilosophie zu entwickeln. In Unterschied zur idealistischen Begriffsdialektik verlangt die materialistische Umkehrung die Entwicklung »der eigentümlichen Logik des eigentümlichen Gegenstandes«.

